

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Riigiteaduste instituut
Rahvusvaheliste suhete õppetool

Magistritöö

Lauri Luht

**Rahvusvaheliste suhete teooriad Lakatosi teaduslikus
uurimisprogrammis:
reflektiivsete julgeolekuteooriate programmiline
paigutus ja progressiivsus**

Juhendaja: Rein Toomla, MA

Tartu 2012

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

.....

/Lauri Luht/

Lühikokkuvõte

Iga teaduse eesmärk peaks olema teatav kasulikkus, mis tema viljelemise tagajärjel võiks tekkida. Teaduslik teooria seega ei saa olla midagi, mis lihtsalt vastab üldistele teaduse nõuetele. Julgeolekuteooriaid on rahvusvaheliste suhete üldises distsipliinis viimase 20 aasta jooksul palju juurde tekkinud, mistõttu on tänapäevane pilt julgeoleku teoreetilisest käsitlest tunduvalt hägustunud. Ehkki need teooriad on konstrueeritud teadusele esitatud normide põhjal, siis ilma teatud teadusmetodoloogilist raami rakendamata ei saa neid eraldiseisvalt vaadelda kui teaduslikus mõttes kasulikke. Kui teaduse olemus ja teooria väärtused määravad „teaduse“, siis metodoloogilised raamistikud määravad „teaduslikkuse“, mis suures plaanis on põhjendatav kasulikkusega. Käesolev dissertatsioon vaatleb teadusele esitatud põhinõudeid ning võimalikke rakendatavaid teadusmetodoloogiaid, mis võiks olla kasulikud rahvusvaheliste suhete ja julgeolekuteooriate teaduslikul defineerimisel. Valikuna jääb erinevatest raamistikest peale Imre Lakatosi teaduslike uurimisprogrammide metodoloogia, mis põhineb teooriate heuristika defineerimisele. Töös vaadeldakse, kuidas seni on rahvusvaheliste suhete teooriaid teaduslikkuse aspektist hinnatud. Teistmoodi hindamiseks esitatakse kuus tänapäevast reflektiivset julgeolekuteooriat ning uuritakse, kuidas ja millisel viisil need võiksid uurimisprogrammid moodustada ning millist neist uurimisprogrammidest võiks pidada progressiivsemaks. Progressiivsuse hindamiseks on ka oma kriteeriumiks „viljakusaste“, mida on välja pakkunud Alan Chalmers, ning kombineerides seda uurimisprogrammi mastaapsuse astmega, saabki hinnata teooriate ja uurimisprogrammide progressiivsust. Käesolev töö pakub teatava mudeli, mida saaks ka edaspidi kasutada rahvusvaheliste suhete ja julgeolekuteooriate teaduslikuks ja kasulikuks hindamiseks ning on täiendatav teooriate lisamise ja nende samadel alustel metodoloogilise vaatlemisega. Töö üks järeldus seisneb selles, et reflektiivsed teooriad ei moodusta eraldiseisvat uurimisprogrammi, vaid kohalduvad traditsioonilistesse paradigmadesse. Ühtlasi, arvestades reflektiivsete teooriate trende paigutada paradigmadesse, omandab progresseeruvama väljavaate liberalistliku kalduvusega uurimisprogramm.

Sisukord

LÜHIKOKKUVÕTE	2
SISSEJUHATUS.....	5
1. TEADUSLIKU LÄHENEMISE ALUSED.....	7
1.1. TEADUSE OLEMUSEST JA EESMÄRKIDEST	7
1.2. TEADUSE OLEMUSE KIRJELDUS	9
1.3. NÕUDED TEADUSLIKULE TEOORIALE	13
2. TEADUSMETODOLOOGILISED RAAMISTIKUD	16
2.1. KARL POPPER, INDUKTSIOONI KRIITIKA JA FALSIFIKATSIOON KUI DEMARKATSIOONIKRITEERIUM.....	16
2.2. THOMAS KUHN JA TEOORiate REVOLUTSIOONILISUS	20
2.3. IMRE LAKATOS TEADUSPROGRAMMIDE PROGRESSIIVSUSEST JA EVOLUTSIOONILISEST ARENGUST.....	22
3. KASULIK TEADUSMETODOLOOGILINE RAAMISTIK RAHVUSVAHELISTES SUHETES	25
3.1. SOTSIAALTEADUSE ÕIGUSTUSED KRITEERIUMIDELE.....	25
3.2. MIKS LAKATOSI METODOLOOGIA ON KASULIKUM RAHVUSVAHELISTE SUHETE TEOORiate TEADUSLIKKUSE HINDAMISEL?	31
3.3. CHALMERSI TÄIENDUS: OBJEKTIVISM JA TEOORIAVALIK PROGRESSI HINDAMISEKS .	36
3.4. MILLELE PEAKS VASTAMA TEOORIA/UURIMISPROGRAMM RAHVUSVAHELISTES SUHETES?.....	39
3.5. UURIMISPROGRAMMI PROGRESSIIVSUSE HINDAMISKRITEERIUMID: VILJAKUSASTE JA MASTAAP	41
4. JULGEOLEKUTEOORiate UURIMISPROGRAMMILINE KÄSITLUS	43
4.1. RAHVUSVAHELISTE SUHETE TEOORiate HARJUMUSPÄRANE TEADUSLIK KÄSITLUS .	43
4.2. KLASSIKALISED RAHVUSVAHELISTE SUHETE TEOORiad KUI JULGEOLEKU KONTEKSTI LOOJAD	49
4.3. TÄIENDUSI KLASSIKALISTELE TEOORiateLE	57
4.4. ALTERNATIIVSE KAITSE TEOORIA	58
4.5. KOLMANDA MAAILMA TEOORIA	62
4.6. KONSTRUKTIVISM	65
4.7. KOPENHAAGENI „JULGEOLEKUSTAMISE“ JULGEOLEKUTEORIA	69
4.8. KRIITILINE JULGEOLEKUTEORIA	73
4.9. FEMINISTLIK JULGEOLEKUTEORIA	77
5. JULGEOLEKU TEADUSLIKUD UURIMISPROGRAMMID JA NENDE PROGRESSIIVSUSE VÕRDLUS	81
KOKKUVÕTE.....	90
KASUTATUD ALLIKAD	92
SUMMARY	98

Joonis 1: Lakatosi uurimisprogrammi skemaatiline visualiseeritus.....	25
Joonis 2: Õhupallid, kui teaduslike teooriate iseloomustajad	26
Joonis 3: Püramiid, kui teaduslike teooriate iseloomustaja	26
Joonis 4: Part vs jänes ilma kontekstita	37
Joonis 5: Part vs jänes kontekstis	37
Joonis 6: Julgeolekuteooriate kaardistus ning programmidesse kuulumine	86
Joonis 7: Uurimisprogrammide paigutus progressiivsuse skaalale.....	89

Sissejuhatus

Julgeolekuteooriad rahvusvaheliste suhete (RS) distsipliinis on eraldiseisva uurimisharuna suhteliselt uus nähtus võrreldes loodusteaduslike teooriatega, mida on arendatud aastasadu. Oma alged on RS teooriad ja kitsamalt ka julgeolekuteooriad küll saanud kaugemalt, ajaloolis-filosoofilistest ideoloogilistest töödest, mis on kirjutatud alustades Thukydidesest, jätkates arutlusi võimust ja selle olemusest Machiavelli, Thomas Hobbesi, David Hume, Adam Smithi, Edmund Burke, James Milli, Immanuel Kanti poolt ning jõudes võimusuhte teaduslike käsitlusteni Hans Morgenthau, Edward Carri või Robert Jervise ja Robert Keohane'i poolt. Nimekiri on pikem, kuid kõiki iseloomustab rohkemal või vähemal määral võimu ja julgeoleku lahti seletamine, veelgi laiemalt ja olulisemalt maailma kontekstuaalsete selgituste loomine. Uuem n-ö reflektiivne käsitlus julgeolekuteooriates on vaevalt 30 aastat vana, alates Olof Palme komisjoni üpriski ideoloogilistest käsitlustest, mis küll avas tee julgeoleku teistviisi mõtestamisele.

Sotsiaalteaduslik distsipliin, mis uurib riikide ja kitsamalt inimeste interaktsiooni ja omavahelist suhestumist, on saanud 20. sajandil küllaltki palju kriitikat. Loodusteadusi viljelevad teadlased on seda kohati sildistanud kui praktikas kasutat või lausa ebateaduslikku. Ometi on sotsiaalteadus, rahvusvahelised suhted ja julgeolekuteooriad reaalselt eksisteerivad hoolimata Karl Popperi ja teiste karmide teadusmetodoloogide kriitikast.

Teadus on oma põhiväärtustelt määratud ja objektiivne, mistõttu ka teaduslikud teooriad peavad vastama kindlatele kriteeriumidele. Kui antud väide võiks kehtida universaalselt, siis enam vaidlusi tekitab küsimus meetodi valikus, mille kaudu sotsiaalteaduslikele teooriatele tehakse kõige enam kriitikat. Meetodid, mis määravad sotsiaalteadusliku teooria, ei ole loodusteaduste seisukohast korrektsed. Ometi, ka loodusteadused eksivad enda poolt seatud reeglite vastu. Liiatigi, inimeste käitumise tulemusel tekkinud konstruktsioonide lahti mõtestamine ei saagi olla ühene, vaid tuleb konstrueerida kehtivaid reegleid, mis lähtuvad küll üldistest tõekspidamistest, kuid peavad pakkuma võimalust inimeste poolt tekitatud maailma lahti seletamiseks. Kõige olulisem on luua võimalikult laialdane üldistus, et oleks võimalik väita, et konstrueeritud on kontekst, mis seletab adekvaatselt ära, miks mingid asjad meie ümber toimuvad.

Teadusmetodoloogilised tööd, mille on kirjutanud Karl Popper, Thomas Kuhn ja Imre Lakatos 20. sajandil, keskenduvad kõik analüüsile teaduse ära tundmisest ja selle arengu lahtimõtestamisele. Kõik toovad välja põhimõtted, mille alusel me võiksime ühte teooriat teisele eelistada. Lakatos aga läheb kahest eelnevast oluliselt kaugemale, luues teadusmetodoloogilise konstruktsiooni, mis väidab, et üksikutest teooriatest on vähe – teaduslikku kasulikkust saab analüüsida teooriate uurimisprogrammidesse paigutamise teel. Selliselt on võimalik luua võimalikult kasulik ja piisavalt üldistatud lähenemine, mis arvestab reaalselt eksisteerivat konteksti. Tõepoolest, ka kontekst on omamoodi konstruktsioon, kuid kui see on loodud kitsal pinnal, siis ei ole võimalik põhjendada komplekssete sotsiaalteaduslike teooriate, sh julgeolekuteooriate usaldusväärsust. Vaadates teooriaid kontekstist lahtirebitult, võivad kõik „tunduda õiged“, kuid sellisel viisil on nende kasulikkus teaduslikus mõttes olulise löögi all. Rahvusvaheliste suhete ja julgeoleku protsesside seletamiseks ja lahti mõtestamiseks eksisteerib aga paralleelselt väga palju erinevaid teooriaid – nii vanu kui uusi –, mistõttu on selles situatsioonis rahvusvaheliste suhete uurijatel keeruline süsteemselt orienteeruda ning leida häid üldistusi maailma ja julgeoleku konteksti loomiseks.

Siinne dissertatsioon seab oma põhieesmärgiks hinnata reflektiivsete julgeolekuteooriate progressiivsust Lakatosi loodud teaduslike uurimisprogrammide metodoloogias, paigutades nad eelnevalt programmilisse konteksti objektiivsete kriteeriumide alusel. Tulemuseni jõudmiseks ning oma väidete põhistamiseks kirjeldan eelnevalt lahti töö esimeses osas teadusliku lähenemise põhimõtted ning nõuded teaduslikele teooriatele. Töö teine osa kajastab Popperi, Kuhni ja Lakatosi teadusmetodoloogilist debatti. Töö kolmas osa keskendub sotsiaalteaduse erisustele ja põhjendab, miks ja millisel viisil Lakatosi lähenemine võiks olla RS teooriate teaduslikul analüüsimisel eelistatud. Dissertatsiooni neljas osa vaatleb rahvusvaheliste suhete senist teaduslikku lähenemist ning seab julgeolekuteoreetilisi käsitlusi konteksti ja uurimisprogrammidesse, lisaks omistab neile progressiivsuse astet ning püüab anda teatud empiirilise põhjenduse, miks mu töö eelpool esinevad väited võiksid olla korrektsed ja kasulikud edasisteks julgeolekuteooriate uuringuteks. Seega, antud dissertatsioon pakub välja võimaliku kasuliku mudeli, mida võiks eelistada julgeolekuteooriate käsitlemisel ja nende hindamisel.

1. Teadusliku lähenemise alused

1.1. Teaduse olemusest ja eesmärkidest

Debatt teadusest omandas 20. sajandil väga olulise tähenduse, kuivõrd ühelt poolt oli tarvis ühtselt lahti mõtestada erinevate distsipliinide raames kasutatavat loogilist argumentatsiooni ja selle eesmäärke. Teisalt on teadusmetodoloogiad (kui filosoofiad) abiks teadlastele oma teooriate konstrueerimise „õige“ lähenemise põhjendustes (tingimusel, et me aktsepteerime üleüldse seda, et teaduses võiks olla midagi õiget ja midagi valet). Lisaks on teadusmetodoloogiate eesmärgiks tõenäoliselt tekitada ka selgust võistlevate distsipliinide määramisel, nende lahti mõtestamisel ning määramise ja mõtestamise läbi tekitada teatav ühetaoline võrreldavus, diskussioon võrdsetel alustel. Võrreldavuse ja diskussiooni tekitamise eesmärgiks võiks pidada aga vajadust selguse järele, milleni erinevad teadlased üritavad jõuda – meid ümbritseva seletamine ning selle kaudu progressi tekitamine, kuivõrd hea olemasolev seletus võiks pakkuda sarnast väljundit tulevikus või teistes distsipliinides toimuvate nähtuste ja nende koosmõjude kohta. Teadusmetodoloogia eesmärk on seega ennekõike õigustada teooriate „teaduslikkust“.

Teadusmetodoloogilise debati vajadust põhjendab ka paljude erinevate ja võistlevate distsipliinide tekkimine. Nõnda on näiteks väitnud Karl Popper, et tema üheks motivaatoriks oma falsifikatsiooniteooria välja arendamiseks oli tekkinud olukord, kus lisaks füüsikateooriatele olid tekkinud ka poliitilis-filosoofilised (marksism) ja psühholoogilised (Adlerism ja Freudism) teooriad, mis olid konstrueeritud nõnda, et nad suutsid leida tõendust igas asjas, mida nad nägid ja mida nad vaatlesid (Popper, 1998, 39-40). Näiteks suutis marksist igal hommikul ajalehte avades seletada kogu ühiskonnas toimivat ühe (ja ilmselgelt enda poolt) loodud teooriaga. Adler ja Freud viisid oma kliinikutes läbi uurimusi, vaatlusi ja katseid inimestega, kellel olid pealtnäha samasugused probleemid, ent nad suutsid samas seletada sama käitumismustrit just vastavalt oma loodud teooriaga. Viimati nimetatud teooriad suutsid kirjeldada kõike, mis nende uurimisvaldkonnas toimis ning maailm oli „vaatluste kaudu“ täis teooriaid *verifitseerivaid* näitajaid (*Ibid.*, 39). Rõhutan siinkohal Popperi kriitikat vaatluse suhtes, kuivõrd tegemist oli tema meelest ühe probleemiga, millest kogu teadusliku teooria olemuse selgitamine problemaatilisus alguse sai. Popperi poolt välja toodud kaasus

teadusliku meetodi konstrueerimiseks on üpris hästi toodud ühe kaasuse poolt, mida analoogselt kasutavad paljud teadlased, kes Popperit tsiteerivad ning seletavad vajadust teadusliku metodoloogia (ja meetodi) järele. Nii Adler kui ka Freud annavad erinevad (teaduslikud) seletused kahe objektiivse situatsiooni kohta: (1) mees, kes lükkab lapse vette; (2) mees, kes ohverdab oma elu, päästes last veest. Freudi järgi kannatas mees esimese kaasuse järgi allasurutuse käes (mõni komponent tema Oidipuse kompleksist), samas kui teise kaasuse mees sai oma kompleksidest üle (sublimatsioon). Adleri järgi kannatas mõlemas kaasuses esitletud mees alaväärsuskompleksi käes, kus esimesel juhul vajas mees enda jaoks tõestust, et ta suudab kuriteo toime panna, ning teise kaasuse puhul vajas ta enda jaoks tõestust, et ta suudab lapse päästa (Popper, 1998, 40).

Mõni teise distsipliini sotsiaalteadlane võiks ju nende kaasuste järelmeid erinevate teooriate valguses hinnanguliselt öelda, et „mõlemad seletused, nii Adleri kui ka Freudi omad, on ühtviisi *suhteliselt* sarnased“. Ent seda väites võiks kohe ka küsida, mida me maailma paremaks seletamiseks siis oleme teinud? Ning veel edasi – kuidas nende kahe erineva seletuse ühtviisi jälgimine annab meile paremat aimu ja *teadmist* maailma toimimisest? Ilmselt eksisteerivad situatsiooni iseloomustavad karakteristikud, mis on antud situatsiooni kirjeldamiseks kas tõesed või vähemalt *objektiivsed* (olgu seda siis mehe või teda ümbritseva seisukohast lähtudes). Sarnaselt nende teadustega, mis ei vaja enda õigustamist teadusena igapäevaselt, või täpsemalt, kellelt seda enam ei nõuta igapäevaselt, peaks püüdlema sotsiaalteadustes selliste selgituste suunas, mis on situatsiooni kompleksust arvestades *objektiivsed* või vähemalt suudavad oma olemuselt pakkuda *objektiivset* selgitust. Seega, meie eesmärk ei tohiks olla ka sotsiaalteadustes lihtsalt lihtsuse huvides käega löömine. Ei ole saa väita, et mõlemad teooriad situatsiooni kirjeldamisel olid (a) võrdselt tõesed, (b) võrdselt õiged kirjeldamaks just konkreetset olukorda, (c) võrdselt kaheldavad, kuid see-eest piisavalt tõesed kindla teooria vaatenurgast, et olla *õigustatud* või (d) suhteliselt *tõenäolised*, et olla mõlemad edukad vastava teooria *verifitseerimiseks*.

Eelnev näide oli mõeldud illustreerima vajadust teadusliku distsipliini järele. Antud juhul ma ei soovi avada debatti, miks teadust peaks üleüldse pidama teiste teadmiste omandamise „kunstide“ kõrval ülimuslikumaks. Püüan see-eest läbi peatüki, mis seletab edasises töös lahti sotsiaalteaduse (sh RS ja julgeolekuteooriate) vajaduse teadusliku

metodoloogia järele, anda edasi nii enda mõtted ja seisukohad nimetatud väite õigustamiseks kui ka toetuda nende seletamisel lisaks tunduvalt autoriteetsemate isikute – teadlaste – seisukohtadele, miks võiks tulla kasuks teatavate üldtunnustatud metodoloogiatega arvestamine sotsiaalteadustes.

Eelneva käsitlemise juurest tuleb tagasi tulla laiemale teemale juurde ja püüda lahti seletada sellised asjad nagu *mis* asi see on, mida nimetatakse teaduseks¹, *mis* iseloomustab teadust, *miks* peaks teaduslikult konstrueeritud teooria olema eelistatum ning *kuidas* teaduslikult konstrueeritud teooria saaks olla abiks ka sotsiaalteaduste, täpsemalt RS ja julgeolekuteooriate paremaks lahti mõtestamiseks.

1.2. Teaduse olemuse kirjeldus

Ilmselt oleme kõik siin ilmas millestki või kellestki mõjutatud, olenemata sellest, kas me seda aktsepteerime või mitte. Nõnda oleme tegelikult enese tunnistamata (või siis paremal juhul ka seda tunnistades) osa ühest tervikust. Seda tervikut võib nimetada Thomas Kuhni poolt teadusesse toodud väljendiga *paradigma*, kui ka laiemalt võime seda tervikut nimetada taustsüsteemiks. Mõlemal juhul nimetab see tervik teatavad käitumisreeglid, mida me järgime isegi siis, kui me neid otseselt kirjasõnas ei loe. Teaduse olemuse (ehk, vastuse küsimusele „mis on teadus?“) lahtimõtestamine antud käsitluses on vajalik, et luua üleüldse taustsüsteem teaduse kui mingi terviku toimimiseks. Kusjuures, *olemus* mitte mingil juhul ei nimeta ära eesmärgi, vaid kõigest seab teadusele selle olemuslikud, ehk ka tajutavad piirid (andes teaduse kirjelduseks vaid ähmase oletused).

Oluline on praegusel juhul teadvustamine, et *olemus*, mis on esitatud üldiselt teadusele kui taustsüsteemile, ei kanna endas eesmärgi ja ambitsiooni defineerida teaduslikke metodoloogiaid ja teooriaid ega meetodeid. Kindlasti tuleb aga sedasama teaduse *olemust* arvesse võtta, kui tahetakse anda edaspidi metodoloogiliselt hinnang millelegi, mida soovitakse pidada „teaduslikuks“.

Mille järgi saab teadusele *olemust* omistada, ehk mille kaudu on teadus defineeritud? Ilmselt ei ole võimalik omistada ei väärtusi, omadusi ega seletusi millelegi

¹ Parafraseerides A. Chalmersit, kelle kirjutatud on teadusfilosoofiline raamat pealkirjaga „Mis asi see on, mida nimetatakse teaduseks?“. Chalmersi süntees erinevate teadusmetodoloogiliste lähenemiste vahel on ühtlasi siinse dissertatsiooni valmimise üheks suuremaks tõukeks.

abstraktsele, vaid millelegi, mis on vähemalt kirjeldatav. Ehkki teadus on küll tajutav, siis eraldiseisvalt oma raamistikus loodud teooriatest ei ole teadus kirjeldatav.

Määratledes teaduse *olemust*, määrame seega paratamatult nõuded ka teaduslikele teooriatele. Praktikas aga teame, et teooriad on üpriski muutlikud ning mitte alati universaalseid põhimõtteid järgivad. Paul Feyerabend on väljendanud, et teadus ei ole tingimata teistest teadmisvaldkondadest üle ning teaduse kivistunud lämmatavast haardest tuleks ühiskond vabastada (Chalmers, 1998, 19,199). Seetõttu ei tohiks olla ka ülimalt õigustust teaduslike dogmade järgmiseks. See aga ei tähenda, justkui oleks teaduse olemus ainuüksi ja pidevalt muutetav oma üksikutest komponentidest tulenevalt ning olles seejuures pidevalt oma väärtustelt muutuv. Pigem määravad need komponendid, ehk teooriad, sünergias ühe terviku. Olles ise taustsüsteemi poolt loodud, ei muutu teooria taustsüsteemiks endaks ega tee selles revolutsioonilisi muudatusi. Ilmselgelt ei ole välistatud teaduse olemuslik nihe mingil ajaperioodil kuskile teises suunas, kuivõrd mitte miski inimese loodu pole ajatu ega konstantne. Küll aga need muutused kõige üldisemas taustas on aeglased tekkima.

Ka teadust tuleb käsitleda teatud mõõndustega, sest „teadus on reeglite poolt juhitud sotsiaalpraktika“ (Trigg, 1993, 27), mistõttu tuleb olla ka tolerantne siis, kui teadusele omistatakse tõlgendusi, mida suudetakse korrektselt argumenteerida, ning veel olulisem, omavahel kokku leppida.

Teaduse kõige üldisemaks eesmärgiks süstematiseeritud ja vastutustundlike seletuste loomine (Nagel, 1979, 15). Selle tõestuseks saab tuua välja kuus faktorit, mis iseloomustavad teadust ehk määravad teaduse olemuse Ernest Nageli järgi ning põhjendavad seda eelnevas lauses väljaöeldut:

Esiteks, teadus on praktikast välja kasvanud distsipliin, mis otsib *süstematiseerivaid seletusi* (*Ibid.*, 4). Teadus soovib koguda kokku ka näiliselt erinevad sündmused ning neile omistada teatava seaduspära ja seletused, mis on samal ajal süstemaatilised ja kontrollitavad faktilise tõestusega, mis moodustavad teaduse; ühtlasi on tegemist teadmise organiseerimise ja organiseerimisega selgitavate printsiipide toel, mis on teadust eristav ja teadusele iseloomulik eesmärk (*Ibid.*).

Teiseks, teadus on toimivaid süsteeme ja nähtusi *viimistlev*. Teadus loob viimistlused tavamõistuslikesse kontseptsioonidesse, et luua vajalikud ühendused teadmiste ühtseks käsitluseks (Nagel, 1979, 6).

Kolmandaks, teadus on *konfliktidele* hinnangut andev. Leides üles konfliktid, on võimalik teaduslikke teooriaid arendada selles suunas, mis võiksid tekitada universaalsemaid ja toimivamaid lahendusi nende seletamiseks ja integreerimiseks, et ühel hetkel irratsionaalselt tunduvad konfliktid omistaksid loogilise selgituse. Teaduse eesmärk pole konstateerida, et mingi nähtus või nähtuste kogum ongi keeruline ja seletamatu. Teaduse eesmärk saab olla defineerida keerulisena näivad asjad komplekssetena ning neid lahti harutades leida loogilised korrelatsioonid.

Neljandaks, teadus on *determineeriv* ja *eraldav*. Teadus aitab luua selguse maailma põhjendamisel selle läbi, et ta suudab põhjendada, miks paljud tavamõistuslikud loogikad ja seaduspärad on läbi sajandite kestma jäänud (*Ibid.*, 9).

Viiendaks, teadus on seoseid leidev, seejuures välistades *inimestele omaseid väärtusi*. Emotsioonist juhendumine viib paratamatult vaid subjektiivsete ja üldistamatute järeldusteni, millest pole lõppeks mitte mingit kasu objektiivsete seoste leidmiseks ja süstematiseerituse tekitamiseks. Vastasel juhul oleks tegu ideoloogia või religiooniga, mis võiks suunata meie käitumist, kuid seejuures ei saaks me ühtegi selgitust selle kohta, miks asjad tegelikult nii toimivad, nagu nad toimivad ega saaks ka nende põhjal saavutada interdistsiplinaarset progressi erinevate avastuste ja tulemusteni jõudmisel.

Kuuendaks, teadus on *otsing* selgitavate hüpoteeside esitamiseks seaduspärade testimiseks. Teadus tegeleb ennekõike küsimusega, *kuidas* erinevad nähtused toimivad. Teadus ei ole kinni vaid ühes distsipliinis, vaid selle eesmärgiks on luua interdistsiplinaarseid seoseid², et seletada maailma kui võimalikku universaalset tervikut.

² Ehkki interdistsiplinaarsuse kontseptsiooni olulisusest teaduses olen kohanud vaid ühe teadusfilosoofi, Otto Neurathi, käsitluses, siis on see üpris oluline põhimõte teaduse kui terviku eesmärkide seletamisel. Nõnda on Neurath väitnud, et teadus vajab teatavat ühtsust, mis suudaks tekitada koostööd erinevate distsipliinide vahel, millest tulenevalt tõuseks ka teaduse teatav produktiivsus. Samuti väitis Neurath, et teadmise kogumi loomist ei saa luua individuaalsest (kui ühe distsipliini) kogemusest ning teadus vajab intersubjektivist baasi (vt Cartwright *et al.*, 1996, 167–188).

Samm edasi teadusest kui kirjeldavast distsipliinist on seletada teadust kui õigustavat distsipliini. Teaduse ambitsioon on seletada vaadeldavaid nähtusi; teadlase huvi on pigem lahti muukida kui põgeneda universumi müsteeriumidesse; Samal ajal näevad teadlased kõvasti vaeva, et õigustada, miks nendele eelnenud teadlased jooksid oma teooriatega ummikusse ning miks just nemad on maailma seletamisega õigel teel (Kleinberg, 1991, 8). Enamik nähtusi maailmas vajavad seletusi, kuid pärast nende seletuste leidmist ja kokku seadmist ühtseks teooriaks tuleb igal teadlasel oma teooriat ka õigustada. Justifikatsiooni aspekti sisse toomine eeldab mõnevõrra erinevate lähenemiste nimetamist.

Teadusliku realismi järgijad on seisukohal, et teaduslike teooriate eesmärk on jõuda tõeste seletavate teooriateni, mis seletavad nii maailma vaadeldavad kui ka mittevaadeldavad aspektid, lähtudes seisukohast, et teaduse kõige suurem areng on toimunud just tänu nimetatud printsiibi järgimisele; empiritsistid leiavad kontrastiks, et teadus on piiritletud sellega, et ta peab tootma tõenäoliselt täpseid teooriaid, mis on empiirilisel toetatud vaadeldavate faktidega; konventsionalistid, kes näevad teooriaid kui klassifitseeritavusi, mis produtseerivad kogemuste korrastatust, näevad ka teaduse eesmärgiks tekitada säästlikku kogemuste korrastatust; pragmatistid aga näevad keskkonna prognoosimist ja kontrolli praktiliste eesmärkide täitmiseks (Sankey, 2001, 211-212). Lisaks eelpool nimetatutele toob Chalmers välja instrumentalistid, kes seletavad, et „teaduse eesmärk on luua teooriaid, mida saab kasutada käepärase vahendi või instrumendina, seostades omavahel üht vaadeldavate situatsioonide hulka teisega“ (Chalmers, 1998, 204) ja „teaduse asi pole kindlaks määrata, mis toimub väljaspool vaadeldavuse piire“ (*Ibid.*, 205).

Rahvusvaheliste suhete teooriad ja julgeolekuteooriad on konstrueeritud erinevalt vastavuses eelpool välja toodud lähenemistega, kuid ometi on nad teaduslikus mõistes õigustavad. Küsimus on selles, *mille kaudu* keegi teooriat õigustab. Mitte ükski eelpool välja toodud lähenemistest aga ei otsi „tõde“ kui absoluutset kinnitust kõigele.

[Sotsiaal]teadus ei pea otsima tõde (Trigg, 1993, 19), vaid pigem väiteid, mis leiavad kinnitust tõestena. Võib-olla aitab viimati väljaõeldut paremini lahti mõtestada Larry Laudani väide, et *tõesed* väited ei pea olema *täielikud* (*kõikehõlmavad*) ning samas ka *täielikud-kõikehõlmavad* väited ei pruugi olla *tõesed*, mistõttu väite mittetäielikkus ei

ole väite kummutamiseks piisav, rohkem kui väite oskus seletada nähtust olla peetud tõeseks (Laudan, 2001, 171). Veelgi konkreetsemalt, nagu Imre Lakatos on väljendunud: „Väide [või teooria] võib olla pseudoteaduslik isegi siis, kui see on ülimalt usaldusväärne ja kõik usuvad sellesse ning võib olla teaduslikult väärtuslik isegi siis, kui see on [tundub] uskumatu ja keegi sellesse ei usu.“ (Lakatos, 1978, 1)

Mitte ükski teadus (ja kindlasti mitte ükski füüsikaline teadus) ei vasta küsimusele „miks“ mingi sündmus leiab aset või „miks“ mingid asjad on omavahel mingil kindlal viisil seotud. Need küsimused oleks vastatavad vaid siis, kui me suudaks näidata, et need toimuvad sündmused „peavad“ toimuma ja need kindlad seosed, mis on erinevate asjade vahel, „peavad“ nende asjade vahel olema. Teaduse eksperimentaalsed meetodid ei suuda tuvastada mitte mingit absoluutset või loogilist vajadust nähtuses, mis on empiirilise uurimuse alluvuses; isegi kui teaduslikud teooriad ja reeglid on tõesed, ei ole nad muud kui loogiliselt vastavuses olevad tõed kaasnevate või järjestikuste suhete kohta nähtuse seletamisel. Sellest tulenevalt on küsimus, millele teadus vastab, „kuidas“ sündmused juhtuvad ja „kuidas“ erinevad asjad on omavahel seotud. (Nagel, 1979, 26)

Seega, kokkuvõtvalt, iga teooria eesmärk on pakkuda õigustatud selgitusi, mitte „tõde“. Teadus peab olema ennekõike kasulik.

Teadusele võiks ka anda omaduse, mille järgi peaks teadus läbi oma kirjelduste ja õigustuste loomise olla ka prognoosiv distsipliin, vastandudes semantiliselt „ennustavatele“³ meetoditele. Kui teadus ei prognoosiks, siis võiks väita, et teadus on miski iseeneses, omamata praktilist väljundit. Paraku pole aga teadusfilosoofid justkui üksmeelel teaduse prognoosiva ja praktilise väljundi suhtes, mistõttu kõige üldisemate teaduse olemust kirjeldavate aspektide hulka viimatinimetatuid ei saa arvestada. Kui sünteesida eelpool esitletud printsiipe, siis julgeksin isiklikult aga ka viimati nimetatud omadused kaasata teaduse üldise olemuse kirjeldamiseks.

1.3. Nõuded teaduslikule teooriale

Printsiibid, mis on kehtivad teadusele üldiselt, ei saa olla vähem kehtivad tema osadele ehk teooriatele, mis lähtuvad otseselt teaduse *olemusest*. Teaduse olemus ei anna edasi

³ Olgu siinkohal välja toodud esinevus sõnade „ennustus“, mis on omane pigem hasartmängule ja esoteerikale ja „prognoos“ vahel. Prognoos on kindlail andmeil rajanev ennustus, erinevalt ennustusest, mis on lihtsalt ka subjektiivse tunde alusel tehtav.

piisavalt hästi nõudeid, mis peaksid kehtima teooriatele – see jääb liiga üldiseks. Seetõttu tuleb teadusele esitada mingid nõuded ehk kokkuleppelised väärtused selle osadele. Kui teooriate väärtustes ei suudeta kokku leppida, siis tekib olukord, kus tuleb nentida, et „teadust“ polegi olemas (või vähemalt sellel kujul, nagu seda erinevates distsipliinides „teadusena“ tajutakse). Mitte ükski teoreetik, kes loob oma tööd, ei taha tunnistada uhkusega, et tema ülesanne ongi teha „mitteteaduslikku tööd“. Kui ta seda tunnistaks, siis tal poleks soovi vaielda nendega, kes teevad teadust, kuivõrd need oleks tema jaoks mõttetu ja ebavajaliku distsipliini viljelejad. Paraku aga tunnistame ka (iseäranis sotsiaalteadustes) relativistide ambitsiooni sekkuda teadusliku distsipliini vaidlustesse ning ühtlasi leida neid ennast põhjendamas sama teadusliku distsipliini sees. Seetõttu võiks väita, et vaidlused ei toimu sugugi niivõrd olemuslikult teaduslike teooriate mõtte ja väärtuste defineerimise ümber, kuivõrd teooria ja selle meetodite valikute printsiipide ümber.

Väärtusi, mida tuleks omistada teaduslikule teooriale, on üldjoontes kuus ning need suuresti täpsustavad teaduse olemuslikke nõudeid (Nola & Sankey, 2007, 38–44):

1. *Konservatiivsus*. Teooriatel on komme areneda ajas nõnda, et nad muutuvad üksteisega vastuoluliseks, mistõttu ei ole sellisel puhul võimalik väita, et mõlemad vastavad tõele (mõlemad võivad olla küll valed) (*Ibid.*, 38). Konservatiivsus avaneb selles, et ei soovita elada maailmas, mis on täis valesid või vasturääkivaid teooriaid. Et teooria oleks progresseeruv ja adekvaatselt lahti mõtestav, peab see olema oma põhiväärtuselt konservatiivne.

2. *Järjekindlus*. Nola ja Sankey seletavad, et teooriad peaks tegema vähima arvu muudatusi selleks, et olla järjepidevad (*Ibid.*, 39). Teooriad, olles mingisuguse uue aspekti selgitajad ja võib-olla isegi vastandudes neile eelnenud teoreetilistele käsitlustele, on ikkagi järjekindlad. Feyerabend ja Lakatos toovad välja, et vastuolulisus teooriate vahel ei kahjusta teadust, vaid vastupidi, elavdab seda (*Ibid.*). Lakatos on lausa väitnud, et „teaduse ajalugu on olnud ja peab olema erinevate uurimisprogrammide (paradigmade) võistlus“, kuid võistluse käigus ei ole nõutav, et mingid teooriad vahetaks pidevalt üksteist välja oma vastandumise läbi (Lakatos, 1978, 69), pigem peaks erinevaid võistlevaid programme hoidma, kuna nad võivad tekitada *progressi*

teises programmis omapoolse progresseeruva probleemikäsitluse läbi (Lakatos, 1978, 70-71).

3. *Tagasihoidlikkus*. Kui teooriate konstrueerimise taustainformatsioon on sama, siis tagasihoidlikkuse seisukohast me peaksime eelistama seda teooriat, mis suudab konstrueerida tõenäolisema tulemi, kui mingi teine teooria (Nola & Sankey, 2007, 40). Sõna „tagasihoidlikkus“ ei kajasta vaid seda, et teadus eelistab tõenäolisemaid teooriaid, vaid seda, et teadus eelistab vähem „julgemaid või revolutsioonilisi“ teooriaid.

4. *Lihtsus*. Lihtsuse printsiibi kohaselt tuleks eelistada teooriat, mille erinevate komponentide hulk on väiksem (*Ibid.*, 41). Nola ja Sankey väidavad, et teooria on efektiivsem ja elegantsem, kui ta suudab pakkuda võrreldes teise teooriaga sama palju teoreeme, ent samal ajal ei loo nende teoreemide esitlemiseks meeletul hulgal postulaate ja konstante, mille abil teoreemid püsivad.

5. *Üldisus*. Nola ja Sankey väidavad, et teooria, mis suudab endasse põimida ühe ja teise teooria (võimalikud vasturääkivad) seletused ja seisukohad, on üldisem ning seetõttu ühtlasi (teaduslikult) väärtuslikum (*Ibid.*, 44). Üldisuse väärtus tuleb esile, kui teooriad arenevad selles suunas, et nad moodustavad olulisi ühisosasid või Lakatosi lähenemise järgi ühtse „teadusliku uurimisprogrammi“.

Tegu on universaalse karakteristikuga, mis Popperi lähenemise järgi seondub teadusliku falsifitseerimise püüdega (soov teadust määratleda sõltub tema falsifitseeritavusest); Kuhni lähenemise järgi teadusmetodoloogilise tsükliga, kus kehtiv „normaalteadus“ läbi revolutsiooni asendatakse teisega, mis omandab samas normaalteaduse mõtte; või Lakatosi lähenemisega, kus toimub *a priori* erinevate teadusprogrammide paralleelne võistlus, mis kõik samal ajal võivad ka üksteist täiendada (nagu varasemalt viidatud).

6. *Ümberlukatavus*. Ümberlukatavuse väärtus on tihedalt seotud Popperi falsifikatsiooniteooriaga. „Mingi arvestatav sündmus, mis on tuvastatav, kui see toimub, peab rahuldama teooria ümberlukatavust. Vastasel juhul teooria ei ennusta midagi, ei ole millegi poolt kinnitatud ning ei anna mitte midagi peale rahu mõttele (*Ibid.*, 45), et ta siiski eksisteerib. Eelneva kokkuvõtteks saab väita, et teatud mõõndustega on nii teaduse olemuse kui ka tema teooriate väärtused universaalsed, olenemata distsipliinist, mida käsitletakse. Ka sotsiaalteadused juhinduvad eelpool väljatoodud teaduse

lahtimõtestusest kui ka tema teooriate väärtustest. Selleks, et kirjeldada sotsiaalteaduste kohaldumist üldisesse teaduse paradigmasse ning selle kompleksust, vajavad sotsiaalteaduslikud teooriad aga ka teatavaid õgvendusi.

RS ja julgeolekuteooriad peavad analoogselt teiste teadusharudega jälgima sarnaseid reegleid teooriate konstrueerimisel, vastasel juhul ei ole neid võimalik vaadelda üldises teaduslikus diskursuses. Selleks, et see võimalik oleks, peavad antud teooriatel olema oma põhimõttelised alused, kuivõrd need määravad distsipliini erisuse teistest teaduslikest distsipliinidest.

2. Teadusmetodoloogilised raamistikud

2.1. Karl Popper, induktsiooni kriitika ja falsifikatsioon kui demarkatsioonikriteerium

Popperit saab pidada üheks olulisemaks panustajaks tänapäeva teadusmetodoloogiliste aluste rajajaks ning ühtlasi ka üheks suuremaks debati algatajaks teadusmetodoloogias. Eelpool tõin välja näite mehe kohta, kes lükkab lapse vette ning teisel puhul päästab lapse uppumisest – kahe psühholoogilise koolkonna esindajal olid ühe ja sama nähtuse kohta omad selgitused, mis ometigi polnud üheselt kattuvad. Nõnda seletab Popper, et tema probleemipüstituse eesmärk ei lähtunud sellest, millist teooriat pidada tõseks ning millist valeks, vaid millist teooriat pidada teaduslikuks ning mida ebateaduslikuks (Popper, 1998, 1), ehk siis ka kasulikuks.

Popper leidis, et otsitud kinnitusi on iga teooria kohta võimalik leida, kuid need on aktsepteeritud, kui teooria ise loob *riskantseid ennustusi*. Teooria peab tekitama keelde ning olema samas ümberlükatav (falsifitseeritav), sest vastasel juhul pole see teaduslik ega väärtuslik. Ühtlasi peab iga test püüdma teooriat kummutada erinevate tõenduste teel, samas kui teooria jääb püsima, siis on see tingitud tõsiseltvõetava tõenduse tõttu, mis algselt üritas teooriat kummutada, kuid ebaõnnestus. (*Ibid.*, 4)

Lähtudes eelnevast ja kriitilisusest vaid empiirilisusest lähtuva teaduse vastu sõnastas Popper oma demarkatsioonikriteeriumi teaduse ja ebateaduse vahel, mis ütleb, et teaduslik teooria peab olema ümber lükatav, testitav ja seega ka falsifitseeritav. Seega, Popper tõi teadusesse kõige olulisema panusena sisse falsifikatsiooni mõiste.

Popper nägi induktiivsel empiirilisel tõestusel õigustust vaid teooria falsifitseerijana ning väitis, et tegemist on deduktiivse järeldusega (Popper, 1998, 10). Induktiivse lähenemise aga välistas Popper täielikult, väites, et (1) teadmise tekitamine vaatlusest on müüt, (2) teaduse protseduuriks on konjunktuuridega tegeleda ning teha järeldusi kas või ühe fakti pinnalt, (3) kohanduvad vaatlused on teooria testid, (4) induktsioon tekitab vigase demarkatsioonikriteeriumi, (seega) (5) induktsioon tekitab vigase demarkatsiooni, (6) induktsioon teeb teooriad vaid *tõenäoliseks*, mitte kindlaks (*Ibid.*, 8).

Induktivismi võib pidada empiirilise teooria aluseks, kus kehtib põhimõte, et teooria tuletatakse vaatlustulemustest (vt käsitlust Chalmers, 1998, 23–66). Selleks, et induktivistlikul teel saadud teooria oleks paikapidav peab induktivism järgima loogikat, kus (1) üldistuste baasi moodustavate vaatlusotsuste hulk peab olema suur, (2) vaatlusi tuleb korrata väga mitmesugustes tingimustes ja (3) ükski vastuvõetud vaatlusotsus ei tohi sattuda vastuollu tuletatud universaalseadusega (Chalmers, 1998, 27). Eelneva pinnalt suudab induktivist moodustada nii teooria kui ka selle teooria läbi seletada ja ennustada kõikide sarnaste nähtuste toimumist. Tegu on liialt lihtsustatud lähenemisega teadusliku meetodi moodustamiseks.

Kehtivaid loogilisi arutluskäike iseloomustab tõsiasi, et kui argumendi eeldus on tõene, peab tõene olema ka järeldus; see tunnus on olemas deduktiivsel arutluskäigul, kuid mitte induktiivsel arutluskäigul (*Ibid.*, 38). Lisaks jääb induktsiooni puhul segaseks, palju vaatlusi peaks olema, et teooriat konstrueerida, ning kui paljudes erinevates tingimustes tuleks neid vaatlusi läbi viia. Chalmers toob utreeritud näite tuumapommiga, mida on maailmas kokku kahel korral kasutatud ning mis on tõestanud, et need külvavad surma ja hävingut ning toovad inimestele äärmisi piinu.

Naiivinduktivist vajaks selle tõestamiseks teoreetiliselt mitmeid kaasuseid erinevates tingimustes, et veenduda õigsuses (*Ibid.*, 41). Samas, tuumapommi konstrueerides suudeti tegelikult juba enne tema purustusvõime ning võimalikud tekitavad tagajärjed välja arvutada – kui poleks loodetud hävingut ja piinasid, siis poleks seda ometi sõjapidamise otstarbeks välja kujundatud ja kasutatud. See on selge näide, et tuumapommi reaalne kasutamine oli juba enne loodud „teooria“ kinnituseks, mitte et tuumapommi olemusest oleks aru saadud alles pärast selle kasutamist. Sarnast

analoogiat saab kasutada ka julgeoleku lahti mõtestamisel, kuivõrd muutus julgeoleku defineerimises võib tekkida harvade üksikjuhtumite baasil, mitte seda ei kinnita mitmeid kordi toimuvad mustrid.

Teine väga oluline induktiivsuse probleem seisneb selles, et selle kaudu konstrueeritud teooriad saavad olla vaid tõenäolised. Mida suurem on induktsiooni alust moodustavate vaatluste hulk ja mida mitmekesisemates tingimustes on vaatlused tehtud, seda suurem on tõenäosus, et tulemuseks saadud üldistused on tõesed (Chalmers, 1998, 43).

Tõenäosuslikkus teadusliku teooria puhul aga ei tekita reaalselt resultaati. Kui teooria tahab rääkida tõenäosuse keeles ja olla ühtlasi teaduslikult aktsepteeritav, siis peab teooria konstrueerimisel sõnastama kõigepealt võimalikud üldkehtivad printsiibid ja viima läbi sellisel hulgal mõõtmisi, mis haaraks endasse pea kogu andmestiku ning tooma oma järeldustes välja ka konkreetse protsendi juhtudest, kus teooria on toimiv ja ühtlasi selgitama ka, miks teooria ei ole toimiv selles osas, kus ta kukutatakse.

Induktsioon saab olla täiel määral vaid siis produktiivne, kui see suudab võtta vaatluse alla absoluutselt kõik nähtused uurimisvaldkonnas ning testida neid nähtusi kõikides keskkondades. Küll aga annab induktsioon liiga suure võimaluse teha selektiivseid valikuid ning vaadelda vaid neid nähtusi, mis kinnitavad loodud teooriat. Üheks olulisemaks probleemiks induktsiooni puhul jääb, et mis tahes induktsiooni läbi viies me ei tea eelnevalt maailma ühetaolisuse ulatuse kohta midagi, kui maailmas peakski olema mingit ühetaolisust; veelgi problemaatilisemalt, induktsioon ei aita tõestada seda, et maailmas ei eksisteeri mingite nähtuste ühetaolisust (Nola & Sankey, 2007, 149), mis aga seab tõsise löögi alla teaduse kui maailma süstemaatiliselt seletava ning õigustava distsipliini.

Popperi falsifikatsioonile põhinevat teooriate konstrueerimise mudelit on kritiseerinud nii mõnedki teised tõsiselt võetavad teadusfilosoofid (näiteks Kuhn ja Feyerabend), ühtlasi on oma kriitika teinud Popperi naiivse falsifikatsiooniteoori kohta ka Lakatos.

Teooria falsifikatsionisti tõlgenduses on ajutine ja spekulatiivne oletus või arvamus, mis püüab ületada varasematele teooriatele takistuseks saanud probleeme ning kirjeldada adekvaatselt maailma või universumi mõne aspekti toimimist (Chalmers, 1998, 67).

Nagu varasemalt näidatud ka Popperi käsitluses, on falsifikatsioonis kesksel kohal deduktiivne meetod ja vaatlusotsuse roll on teooriat kas kinnitada või siis halastamatult

ümber lükata. Väga hea teooria oleks niisugune, mis esitab maailma kohta eriti laiahaardelisi väiteid, olles seega eriti hästi falsifikatsioonile allutatav, ning seejuures suudaks falsifitseerimisele alati ja igas olukorras vastu seista (Chalmers, 1998, 73). Seega, teooria, mis allub falsifikatsiooni kriteeriumile, ei saa olla tõenäosuslik (suvel sajab tõenäoliselt vihma vähem kui talvel) ega ka selline, mis oma olemuselt on nii üldine, et seda on võimalik sama palju falsifitseerida kuivõrd tõestada, kuna puuduvad ühelt poolt nii definitsioonid kui ka arusaam väitest (naisi koheldakse ebavõrdselt). Antud falsifikatsiooni raamistikus ei saa kunagi kinnitada teooria tõesust, hoolimata sellest, kui rangeid teste on teooria läbinud, küll aga saab ühel teatud hetkel öelda, et teooria ületab oma eelkäijaid (suudab vastu pidada nendes testides, millega eelkäijad falsifitseeriti) (*Ibid.*, 78). Ehk siis, falsifikatsioon selgitab teaduse eesmärki kui teooriate falsifitseerimist ja nende asendamist parematega, mis *tunduvad suutvat* teste paremini läbida (*Ibid.*, 93).

Probleem falsifikatsiooniga seisneb aga selles, et sarnaselt induktsiooniga võib falsifikatsioonis vaatlus hakata sõltuma teooriast. Kõigil vaatlusotsustel on eksimisvõimalus, seega kui universaalne otsustus või nende kogum, mis moodustab teooria või osa sellest, satub vastuollu mõne vaatlusotsusega, võib vale olla viimane (*Ibid.*, 97). Tuletades meelde falsifikatsiooni põhiprintsiipe, siis teooria peaks mis tahes testis põrumise korral tagasi lükatama. Teooria võetakse vastu kui ajutine, kuid teooria tagasilükkamine võib olla aga lõplik (*Ibid.*, 96). Lisaks, vaatleja võib millegi mõjul tajumisele toetudes tunnistada õigeks mõne vaatlusotsustuse, mis ometigi võib olla väär (*Ibid.*, 99). Viimati välja toodud väited kahandavad falsifikatsiooni tõsiseltvõetavust.

Ehkki Popper lubab teooriale teha *ad hoc* modifikatsioone, siis need omandavad tema seisukohast lähtudes pigem negatiivse tähenduse. Teadus ei saa ometigi olla midagi sellist, mis on kohe „täppi pandud“, vaid teooriatel peab olema võimalus kujunemiseks ja arenemiseks. Popper püüab arendada teadust ainuüksi positivistlikus ja ratsionalistlikus suunas, kuid vastulausena tuleb öelda, et maailm (ka füüsikas ja loodusteadustes) pole niivõrd lineaarne ja ühene. Nii kaua, kuni vaatlusi teostab inimene või inimese loodud tehnika, siis peab arvestama teatavat eksimisvõimalust vaatluses. Teoreetilises käsitluses, mis ei ole ennast kordagi empiiriaga sidunud, ei teki

tõenäoliselt mitte ühtegi vasturääkivust, kuid siis, kui teadust hakatakse kohaldama vastavaks prognoosimise ja praktilisuse printsiibile, hakkavad vead tekkima.

2.2. Thomas Kuhn ja teooriate revolutsioonilisus

Thomas S. Kuhn oma teoses „Teadusrevolutsioonide struktuur“ jääb oluliselt eriarvamusele Popperist, kelle peamine rõhk on suunatud teaduse objektivistlikule käsitlemisele. Kuhn kahtleb objektivistlikus printsiibis ning küsib: „Kas on sellest tõepoolest mingit abi, kui kujutleme, et leidub mingi täielik, objektiivne, tõene looduse seletus ja et teaduse saavutuse õige mõõt on see määr, mille võrra toob ta meid lähemale tollele lõppeesmärgile? Kui oskame õppida vaatlama arengut selle-juurest-mida-me-tegelikult-teame arengu asemel selle-poolle-mida-me-soovime-teada, võiks selles protsessis kaduda hulk painavaid probleeme“ (Kuhn, 2003, 212). Eks viimasest on päris agaralt kinni võtnudki sotsiaalteadlased, kes nägid Kuhni seisukohtades toetust sotsiaalteaduste määratlemiseks ja arendamiseks. Samal ajal, paradoksaalselt ei pea Kuhn sotsiaalteadusi otsesõnu teadusteks, vaid „paradigmaeelsete aegade diskussioonidega uurimisaladeks, mida tänapäeval tähistatakse kõhklemata teaduse sildiga“ (*Ibid.*, 198).

Kuhn räägib teadusest kui protsessist. Kuhni teadusfilosoofilist käsitlust saab pidada ühelt poolt lineaarseks, kuna ta mõtestab teaduse lahti kui tsüklilise protsessi, mis liigub teljel: normaalteadus → anomaalia ja teaduslike avastuste esiletulek → kriis normaalteaduses → teadusrevolutsioon → uus normaalteadus. Kuhni väide on, et kahe erineva paradigma koolkonnad ei jõua kokkuleppele probleemides ja lahendustes, kuna nad räägivad üksteisest paratamatult mööda (*Ibid.*, 142)⁴, mistõttu ühel hetkel pärast uue paradigma vastuvõttu sureb talle eelnenud paradigma paratamatult välja – revolutsioonid lõppevad täieliku võiduga ühele kahest vastandlikust leerist (*Ibid.*, 206).

Normaalteadus on Kuhni käsitluses teadlaskonna poolt ühene aktsepteeritud paradigma. Ühest normaalteadusest teiseni aga viib usk ning usk valitseb ka ühe normaalteadusliku paradigma toetamisel teadlaste kogukonna poolt. „Kui uus paradigma esmakordselt esitatakse, on ta harva lahendatud rohkem kui mõne tema ees seisva probleemi ja enamik neid lahendeid pole veel kaugeltki täiuslikud. (...) Teadlane, kes võtab omaks

⁴ Sarnasest teooriate „ühismõõdutuse“ nähtusest on ka rääkinud Feyerabend (vt nt Chalmers, 1998, 191).

uue paradigma selle varajases staadiumis, ei saa sageli hoolida tõendites, mis näitaksid vastavat probleemilahenduse suutlikkust. See tähendab, et ta peab uskuma, et uus paradigma tuleb edukalt toime paljude tema ees seisvate suurte probleemidega, kusjuures ta teab üksnes, et vanem paradigma on mõnedel lahendamistel hätta jäänud. Seda liiki otsuse võib teha ainult usu põhjal“ (Kuhn, 2003, 194, 196).

Revolutsiooni kaudu peab Kuhni seisukohast lähtudes jõudma *ühe* uue paradigmani, sest see aitab teadlaskogukonda vabastada vajadusest pidevalt revideerida selle põhiprintsiipe ning keskenduda ainuüksi kõige subtiilsemate ja esoteerilisematele nähtustele, mis huvi pakuvad, mis omakorda suurendab uute probleemide lahendamise tõhusust (*Ibid.*, 203). Kui üks normaalteadus on leitud ja selle paradigma „defineeritud“, siis saab normaalteadus tegelema hakata ühelt poolt eksperimenteerimise ja vaatlemisega, mis (a) toetavad loodud paradigmat, (b) toetavad paradigma ennustusi [prognoose] või (c) seisneb empiirilises töös, mis võetakse ette eesmärgil artikleerida paradigma teooria mõningate sellesse jäänud ebaselguste kõrvaldamise ning lahenduse võimaldamise teel probleemidele, millele varem on üksnes tähelepanu juhitud (Kuhn, 2003, 44–46). Teisalt on normaalteaduse ülesanded ka teoreetilised ning need seisnevad (a) väiksemas osas omaette väärtusega faktiteabe ennustamises, (b) paradigma artikulatsiooni teoreetiliste probleemide lahendamises ja (c) teoreetiliste täiendustega paradigma kooskõlla viimiseks faktidega (*Ibid.*, 49–50).

Normaalteadusega tegelemine viib aga ühel teatud hetkel eriprobleemideni, kuna teadlaskond ise oma uurimiste käigus jõuab selleni seoses oma paradigma vaatlemise, eksperimenteerimise ning teoreetiliste uuringutega. Eriprobleemide välja tulemisega algab ebakindluse periood, mis eelneb revolutsioonile, kuna keegi heidab teooria kõrvale (*Ibid.*, 93). Kriis Kuhni käsitusel on paratamatu ning tekib ka siis, kui see pole eesmärk. Kriisi perioodi iseloomustab iseäranis teooriate „vohamine“ (*Ibid.*, 101).

Kriisi käigus aga tekib teadlaskonna kitsamas alarühmas süvenev tunne, et olemasolev paradigma on lakanud adekvaatselt toimimast (*Ibid.*, 122) ning subjektiivset toetust leiab mingi uus konstrueeritud teooria, mis „vohavuse“ sees esile kerkib ning teadlaskonnale rohkem sümpatiseerib. Uus teooria ei pea ilmingimata põrmustama eelmised (erinevalt Popperi falsifikatsioonikriteeriumist), vaid (a) võib käsitleda erandituid nähtusi, mis polnud lihtsalt enne teada või (b) võiks olla kõrgema astme

teooria (Kuhn, 2003, 125), mis ühendab eelnevad. Kindlasti peab aga uus teooria suutma teha kuskil ennustusi, mis erinevad tema eelkäijatest tulenevalt (*Ibid.*, 128), peab tunduma suuteline lahendama mõnd väljapaistvat ning üldtuntud probleemi, millega mingil muul kombel ei tulda ja peab lubama säilitada suhteliselt suure osa konkreetsest probleemi lahendamise potentsiaalist, mis on teadusele lisandunud tänu tema eelkäijatele – uudsus uudsuse pärast ei ole teaduses ihaldusväärne (*Ibid.*, 209–210). Teadus peaks seega looma paremaid ja süstematiseeritumaid lahendusi, mis väljenduvad praktikas.

Kuhn taunib falsifikatsiooni kui teadusliku teooria tõestamise alust. Ühelt poolt välistab ta falsifikatsioonikriteeriumi selle kaudu, et teooria valiku suuremas pildis määrab teadlaskonna usk uude teooriasse. „Tõenäoliselt on uue paradigma kaitsjate ainus valdavaim väide see, et nemad suudavad lahendada probleeme, mis on vana paradigma viinud kriisiseisundisse (...) Seda liiki väidetel on üpriski suur tõenäosus saavutada edu, kui uus paradigma ilmutab silmatorkavat suuremat kvantitatiivset täpsust kui tema vanem võistleja“ (*Ibid.*, 191). Teine oluline vastuargument falsifikatsioonile on anomaalsetes kogemustes, mis esinevad igas teoorias, kuid nende pidamine teooria ebaõnnestumisteks ja selle tõttu teooriaid kõrvale heites „tuleks kogu aeg kõik teooriad kõrvale heita“ (*Ibid.*, 183). Teooriaid ei tuleks seega käsitleda selle järgi, kuivõrd kummutatavad nad on, vaid pigem selle järgi, kui tõenäolised nad on antud hetkel olemasoleva andmestiku valguses (*Ibid.*, 182). „Võistlus paradigmade vahel ei ole sedasorti lahing, mida saab otsustada tõestuste abil“ (*Ibid.*, 185), millest tulenevalt saab seletada ka sotsiaalteaduste sümpaatiat Kuhni suunas (ehkki ta ise seda ei poolda), kuna Kuhni programm kukutab Popperi karmi demarkatsioonikriteeriumi läbi falsifikatsiooni, mida tõenäoliselt ei suudaks mitte ükski sotsiaalteaduslik teooria rahuldada.

2.3. Imre Lakatos teadusprogrammide progressiivsusest ja evolutsioonilisest arengust

Kui kirjeldada suures plaanis Lakatosi panust teadusmetodoloogiasse, siis võib öelda, et tema teene on ennekõike kahe üpriski äärmusliku debati Popperi ja Kuhni vahel suutnud siduda üheks. Lakatos võttis Popperi falsifikatsiooni ja demarkatsiooni printsiibi ning täiendas seda oluliselt. Teiseks, Lakatos võttis Kuhni revolutsioonilise tsükli ning modifitseeris seda nõnda, et see protsess poleks lineaarne. Ilmselgelt kaldub Lakatos

läbinisti ja selgemalt pigem Popperi vaadete pooldajaks, kuid tema teaduslike uurimisprogrammide arengu tsüklilisus viitab ka Kuhniga nõustumisele. „Teaduse ajalugu lükkab ümber nii Popperi kui ka Kuhni väited (...) Popperi otsustavad eksperimendid ja Kuhni revolutsioonid on müüt: mis tegelikult juhtub, on see, et progressiivne uurimisprogramm vahetab välja degradeeruvad“ (Lakatos, 1978, 6). Lakatos leiab, et tüüpiliseks kirjeldavaks üksuseks suurtes teaduslikes avastuses pole olnud isoleeritud hüpotees, vaid pigem *teadusprogramm*, mis suudab prognoosida *uudseid fakte* (*Ibid.*, 5-6).

Lakatosi järgi iseloomustab teaduslikku lähenemist skeptilisus mis tahes teooria suhtes, lahutades selgelt inimese soovid midagi teaduslikuks pidada sellest, mis ongi päriselt teaduslik, olenemata inimese hinnangust – objektiivse teadusliku teooria väärtus on sõltumatu inimese mõistusest, mis selle loob või seda mõistab (*Ibid.*, 1). Lisaks õigustab Lakatos sarnaselt Popperiga faktide, kui tõenduste olemust ja vajalikkust teaduses, ent nendib ka, et faktilise tõenduse mitte leidmine ei ole ainukeseks põhjuseks teooria kõrvale heitmiseks. Teadlastel on paks nahk ja kui nad anomaalia leiavad, ei kipu nad seda selgitama ega tegema päästvaid hüpoteese, vaid ignoreerivad seda ning viivad oma tähelepanu teiste probleemide uurimisele (*Ibid.*, 4). Viimasega aga Popper ei arvestanud. Lakatos ei usu naiivsesse falsifikatsiooni, nagu seda on Popper esitanud, sest see on liiga dogmaatiline. Lakatos leiab, et (a) pole olemas mingit loomulikku (psühholoogilist) demarkatsiooni vaadeldavate ja teoreetiliste väidete vahel, (b) kõik teaduslikud väited on teoreetilised ja seega ekslikud ning (c) kõige austatumad teooriad tegelikult ei suuda anda vaadeldavat tõestust (*Ibid.*, 15-16). Viimase tõestuseks toob Lakatos hea näite newtonlikust füüsikast, kus teooria, mis jälgib planeetide liikumise seaduspära, oleks pidanud olema mitmeid kordi falsifitseeritud, kuna ta ei kinnitanud Newtoni loodud seaduspära, ent ometigi tegeleti asjaga edasi ning lõppeks ka leiti tõendus, mis tipnes uue planeedi avastamisega Päikesesüsteemis.

Lakatos loob Popperi kaitseks uue lähenemise falsifikatsioonile, mida ta nimetab targaks (*sophisticated*) falsifikatsiooniks. Selle järgi saab teooria olla teaduslik, kui ta lisaks sellele, et ta on falsifitseeritav, suudab ennustada ka uudseid fakte (*Ibid.*, 32). „Targa falsifikatsiooni järgija lubab mis tahes osa teaduses välja vahetada, kuid seda ainult tingimusel, et välja vahetamine toimub *progressiivsel* alusel, nii et väljavahetav

teooria suudaks ennustada uudseid fakte“ (Lakatos, 1978, 99). Seega, teooriad peavad olema progresseeruvad uue informatsiooni loomise tähenduses, kuid ühtlasi suutma ka osaliselt seda uut informatsiooni tõestada (*Ibid.*, 36). Lisaks konstrueeris Lakatos oma teooriat edasi, kasutades ära Kuhni progressi loogikat. Lakatos väitis, et targa falsifikatsiooni tulemusel vahetatakse teooria välja teooriate seeriaga, mis on omavahel jätkupidevad ning ühtlasi viivad välja *uurimisprogrammide* tekkeni (*Ibid.*, 46-47).

Kesksel kohal Lakatosi metodoloogias on „heuristika“ mõiste, mis tähendab loogikavõtete ja meetodiliste juhiste kogumit (ÕS 2006 *sub* heuristika).

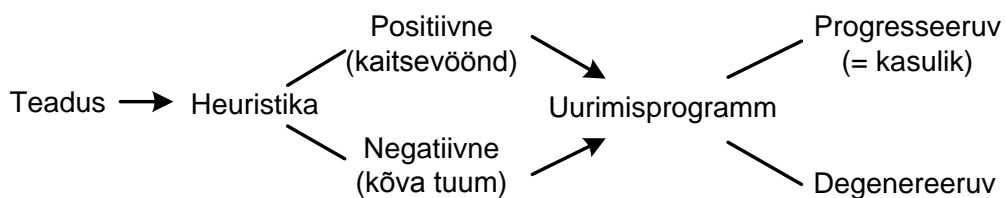
Uurimisprogramme iseloomustavad ja ühtlasi määravad nende metodoloogilised reeglid, mis ühelt poolt näitavad, milliseid uurimissuundasid tuleks vältida (negatiivne *heuristika*), ning teisalt, mida järgida (positiivne *heuristika*) (Lakatos, 1978, 47).

Negatiivne heuristika tekitab uurimisprogrammi kõva tuuma, mis peab olema mittemuudetav, hoides seda abihüpoteesidega, mis tekitavad tuuma kaitsva vööndi – tuuma kaitsmine toimib läbi vööndi kasvatamise, kuid seda vaid seni, kuni programm on progressiivne (*Ibid.*, 48-49). Seega, vastupidiselt mittemuudetava sisetuumaga iseloomustab uurimisprogrammi ka positiivne heuristika, „kui ettekavandatud plaan, mille teadlased enda jaoks välja valivad“ (Chalmers, 1998, 175) ja mis tegeleb programmi ümberlukatava kaitsevööndiga, mis läbi erinevate lähenemiste ja juhiste püüab teooria tuuma [läbi abistavate hüpoteeside loomise] tugevdada; see hõlmab ka teadlikku vastunäide eiramist ning nende kallal töötamist, lootes, et need leiavad kunagi tõestust (Lakatos, 1978, 50–52). Lihtsamalt väljendudes, positiivne heuristika on osaliselt artikuleeritud ettepanekute ja vihjete komplekt, mis juhhib spetsiifiliste teooriate tegemist uurimisprogrammi sees (Elman & Elman, 2002, 241). Seega, positiivne heuristika oma tegevuste kaudu kasvatab ja arendab uurimisprogrammi, samal ajal kui negatiivne heuristika annab teadlastele mingi pidepunkti, millest uurimisprogramm lähtub. Lakatosi väide on tihedas seoses Machlupi tõlgendusega hüpoteeside eristatavusest, kus kõrgema taseme hüpoteesi võiks pidada negatiivse heuristika osaks ning madalama taseme üldistusi positiivseks heuristikaks, mis tekitavad kaitsevööndi.

Lakatos leiab erinevalt Kuhnist, et uurimisprogrammide võistlus peab olema paralleelne ning võistlus ei ole normaalteaduse osaks, mille tulemusel toimub pidev väljavahetamine. Programm vahetatakse alles siis välja võistleva vastu, kui ta ei suuda

pakkuda uusi seletusi (Lakatos, 1978, 69), kuid ka erinevad uurimisprogrammid peaksid seniajani üksteist hoidma, kuni nad suudavad olla progressiivsed (*Ibid.*, 70-71).

Eelnevast järeldub, et Lakatos on võistluse soosija ning näeb võistluses pigem kasulikku elementi kui seda, et üks teise poolt välja vahetataks. Üks programm saab anda teisele väärtuslikku infot, mis võiks lahendada mingi probleemi teise programmis (positiivses heuristikas). Lakatos arendab küll Popperi falsifikatsioonikriteeriumit oluliselt edasi, ent jääb enda juurde kindlaks, et teaduses ei esine otsustavat eksperimenti, mis falsifitseeriks teooria täielikult (pigem pakub see teooriale välja probleemi, mille teooria peab lahendama) – ühe teooria saab elimineerida vaid teine teooria, mis omab paremat, rohkem ja osaliselt tõendatud empiirilist sisu [ja on seejuures progressiivsem] oma võistlejate ees (*Ibid.*, 150).

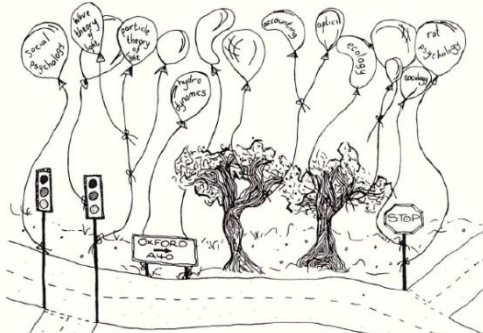
Joonis 1: Lakatosi uurimisprogrammi skemaatiline visualiseeritus

3. Kasulik teadusmetodoloogiline raamistik rahvusvahelistes suhetes

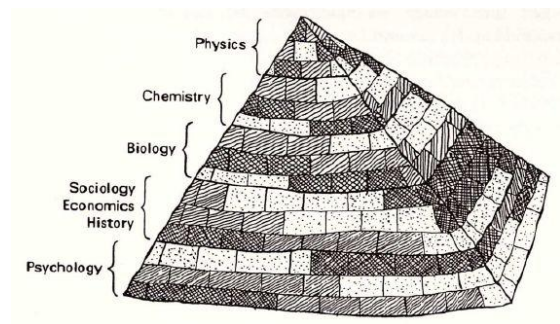
3.1. Sotsiaalteaduse õigustused kriteeriumidele

Viga sotsiaalteadustelt absoluutselt tõeste vastuste nõudmisel seisneb selles, et soovitakse põhjendusi *komplekssüsteemidele*. *Komplekssust* tuleb eristada *keerulisusest*, kuna kompleksus on süsteemi põhiomadus, kuid keerulisus ei ole (Kitt, 2011, 1787). Kitt toob välja oma töös põhimõtte, kus keerulise omastamine sotsiaalteadustele ei too vajalikku resultaati, kuivõrd teooriate ja maailma konstrueerimisel tuleb paratamatult arvestada (iseäranis sotsiaalteadustes), et nad koosnevad paljudest komponentidest ja on seega kompleksed. Seetõttu ei ole kompleksset pilti maailmast võimalik vähendada (*Ibid.*). Sotsiaalteadustes, ja seega rahvusvahelistes suhetes, on aga pea võimatu vaadata julgeolekuaspekti käsitlemist vaid „ühes kitsas keskkonnas“, kuna paratamatult selleks keskkonnaks on kogu „maailm“. Kui eksisteerivad ka universaalsed jooned selles kompleksses süsteemis, siis on see teooria teistest viljakam, mis suudab neid erinevaid (empiirilisi) faktoreid põhjendada. Ilmselgelt ei tohi aga teaduslikult konstrueeritud teooria väljuda oluliselt teaduse *olemuse* ja *väärtuste* raamidest, mis on kirjeldatud

eespool. Sellisel juhul oleks teooria arvatav tõenäoliselt samasse kategooriasse, kus asuvad esoteerika ja astroloogia, kuid kaoks ka selle tõsiseltvõetavus teaduslikus maailmas, kuna seda ei ole võimalik võrrelda teiste, reeglipäraselt ja põhimõtteid järgivate teooriatega. Võrdlus (ehk võistlus), nagu hiljem näitan Lakatosi-käsitluses, on teooriate valiku üheks oluliseks kriteeriumiks. Loodusteadus ja sotsiaalteadus ei pea (meetodite poolest) olema ühesed, vaid „teaduslik aspekt seisneb selles, et erinevatel distsipliinidel on ühine rõhuasetus korrelatsioonide loomise tähtsusele, kasutades selleks empiirilist füüsikalist [ehk teaduslikku] keelt“ (Cartwright *et al.*, 1996, 184). Veelgi täpsemalt, „kõikehõlmavaid sotsioloogilisi seadusi kui ka reegleid kitsamates sotsiaalalades, saab leida minemata mikrostruktuuridele ja seega mitte ehitada neid sotsioloogilisi seaduspärasid üles lähtudes füüsikast“ (*Ibid.*). Neurathi väide ehk on kõige paremini ülekantav sotsiaalteadustele iseloomustava õhupallide piltide kaudu (Joonis 2), mille järgi on mõistetav, et erinevate teaduste piirid [sealhulgas ka kasutatavad lähenemised ja meetodid] ei ole üksteisega fikseeritud seostes, nagu seda tavatsetakse näha kanoonilise positivistliku lähenemise järgi püramiidiskeemis (Joonis 3) – samal ajal küll kohalduvad nad läbi oma seoste ja kinnituste sama [teaduslikel alustel toimiva] maailmaga (*Ibid.*, 169).

Joonis 2: Õhupallid, kui teaduslike teooriate iseloomustajad (Cartwright *et al.*, 1996, 170)

Joonis 3: Püramiid, kui teaduslike teooriate iseloomustaja (Cartwright *et al.*, 1996, 170)

Sotsiaalteaduses mõjutab hinnangute andmist ja prognooside tegemist inimese või inimeste grupi poolt toime pandud tegu. Üks oluline erisus, mis sotsiaalteaduste puhul kiputakse unustama, on ka see, et „inimesed [erinevalt kividest, anorgaanilistest ainetest, taevakehadest jne] ei käitu, vaid nad tegutsevad“ (Trigg, 1993, 44). Millal tegu toime pannakse, on aga ajaliselt pea võimatu öelda. Tegu on võimalik põhjendada ja prognoosida selle tagajärgi. Seega, saab väita, et teod, olenemata sellest, kas need pandi toime ratsionaalsetel (kui nähtavatel ja mõistetavatel) kaalutlustel, irratsionaalsetel kaalutlustel (kui ettenägematutel või mõnel juhul vaevu aimatavatel), kas neid

suudetakse ette näha ja õigesti analüüsida, on oma olemuselt alati *objektiivsed*. Eelneva konkreetsemaks selgitamiseks toob Fritz Machlup välja 9 võrdluspunkti, mis näitavad, et sotsiaalteadus ei ole sugugi madalam loodusteadustest (Machlup, 1998, 135–153), mida üritan kommenteerida mõne teise teadlase seisukohtade valguses.

Esiteks toob Machlup välja *vaatluste muutumatuse* põhimõtte, mille järgi looduses nähtused korduvad, kuid ühiskonnas tihtipeale mitte. Põhiline erinevus sotsiaal- ja loodusteaduste vahel seisneb muutujate arvus, millega tuleb arvestada loodusteaduslike ja sotsiaalteaduslike nähtuste seletamisel ja prognoosimisel. Loodusteadused loovad lisaks teooria abstraktse maailma ja reaalse maailma vahele veel ühe – eksperimentaallabori kunstliku maailma. Labori kunstlikus maailmas on aga oluliselt vähem muutujaid kui pärismaailmas, ja rohkem kui ideaalmudelil (*Ibid.*, 137). Paraku sellist laboratooriumi ei eksisteeri enamikus sotsiaalteadustes. Antud punkt tõestab seda, et väljakutse, mis on esitatud komplekssetele teooriatele sotsiaalteadustes, on mõneti ambitsioonikam kui loodusteadusele esitatud, kuivõrd näiteks julgeolekuteooriad peavad *a priori* suutma hõlmata endasse rohkem muutujaid ning seetõttu tekitama ka suurema arvu erinevaid kombinatsioone, kui nad liiguvad teooriast praktilise prognoositavuse poole. Muutujate probleem on sõltuvuses ka dünaamikast, kuna „käitumise muutumine [sotsiaalteadustes] tekitab ka muutusi nähtuse muutujate analüüsimisel“ (Nagel, 1979, 466). Nageli järgi oleks probleem lahendatav välistuste, üldistuste, arvutustega olemasolevate reeglite pinnalt või mõõtmisvahendite [mõõtmismetoodikate] muutmise teel (*Ibid.*, 467).

Teisena on välja toodud *vaatluste ja seletuste objektiivsuse* põhimõte, mis seondub inimlike väärtuste lahti sidumisega. Machlupi kaitse on ühtlasi rünnak loodusteaduste vastu. Ta väidab, et väärtustel on olnud samamoodi oluline roll loodusteaduste defineerimisel⁵. Machlup toob välja ainukese erisusena loodus- ja sotsiaalteaduste vahel selle, et sotsiaalset nähtust kirjeldatakse kui inimtegevuse tulemust ning kõik inimtegevus on motiveeritud tegevus. Osa teadlasi viitab sellele kui „subjektiivse interpretatsiooni” vajaduse järele ning selline „subjektiivsete tähenduste” tõlgendamine viitab väärtustele, mis tegevusi motiveerivad. Kindlasti aga ei vähenda selliste

⁵ Evolutsiooniteooria, mida ei tahetud aktsepteerida religioonist lähtuvalt; III Reichi saksa matemaatikud, kes hülgasid juutide konstrueeritud teoreemid; Nõukogude Venemaa bioloogid, kelle loodud mutatsiooniteooria oli mõjutatud poliitilisest ideoloogiast (Machlup, 1998, 139).

subjektiivsete väärtuste tõlgendus „teaduslikku objektiivsust“ (Machlup, 1998, 141), kui neid suudetakse korrektselt ning teaduslikult seletada. Seetõttu, sotsiaalteaduslike teooriate, sealhulgas julgeolekuteooriate, konstrueerimiseks saab kasutada nii ratsionalistlikke kui ka relativistlikke argumente, nii kaua, kuni need on objektiivselt põhjendatavad faktide või korrektselt sõnastatud väärtuste abil.

Sotsiaalteadused, [iseäranis rahvusvaheliste suhete ja julgeolekuteooriad], sõltuvad ajaloost ning kultuurilisest taustast (Nagel, 1979, 459-460). Sotsiaalsus on tekitatud küll individuaalsete mõtete poolt [mis ilmselgelt omavad väärtushinnanguid], kuid ühel hetkel tekib nendest mõtetest süsteem, mida indiviid enam ei juhi, vaid see hakkab alluma teatavatele seaduspäradele tänu tehtud reeglitele (Trigg, 1993, 47, 49). Sellisel viisil arutledes saaks ka tõestada sotsiaalset tervikpilti kui „objektiivset“ nähtust.

Kolmandaks näitajaks, mis distsipliinidevahelist debatti iseloomustab, on *hüpoteeside tõestatavus*. Machlup leiab, et tuleks eristada kõrgema taseme hüpoteese ja madalama taseme üldistusi, millest esimesi ei saa kunagi otseselt tõestada, vaid tõestada saab ainult kogu hüpoteeside süsteemi, mis tulenevad madalama taseme üldistustest (Machlup, 1998, 142). Kuna sotsiaalteadustes on võimatu teha kontrollleksperimente ning on palju olulisi muutujaid (sotsiaalteadus on kompleksne), siis need muudavad tõestamise protsessi vähemefektiivseks. Kontrollitud eksperimendi puudumise tõiga on välja toonud ka näiteks Nagel (Nagel, 1979, 450), kes ühtlasi toob välja, et samuti ei eksperimenteeri näiteks astronoomia (*Ibid.*, 452) (sellegipoolest on ta tõsiseltvõetav teadus). Põhjus kontrollitud eksperimendi puudumiseks on just sama, et rahvusvaheliste suhete teooriate kontrollimiseks ei saa muutujaid lahutada, ning veelgi enam, ei ole võimalik sama eksperimenti korrata. Samal ajal pakub Nagel ka eksperimendiprobleemi lahenduse, pidades „kontrollitud vaatlust“ alternatiiviks ja reaalseks võimaluseks sotsiaalteadustes eksperimendina põhjendada (*Ibid.*, 453). Veelgi sammu edasi astudes defineerib Nagel, et sotsiaalteaduse eksperimendid on *statistilised* (*Ibid.*, 504).

Neljandaks toob Machlup välja *tulemuste täpsuse*. Täpsus on seletatud kui „võimalikkus luua teoreetiline süsteem ideaalmudelitest, mis sisaldavad abstraktseid muutujate ja nendevaheliste suhete konstruktsioone, millest saab järeldada kõiki või enamikke väiteid“ (Machlup, 1998, 143). Kuna täpsus on suhteline mõiste ja see ei pea ilmingimata tähendama konkreetseid numbrilisi tulemusi (nt mass, kiirus, jõud jms),

vaid korrektseid väiteid, siis võime väita, et näiteks sotsiaalteadustes kontrollitud vaatlus suudab interpreteerida olukorda piisavalt täpselt. Rahvusvahelistes suhetes aga ei anna selline lähenemine just palju, kuna täpsust peaks ennekoike seletama läbi eesmärgi teha täpseid „kirjeldavaid ja *kausaalseid* seletusi“ (King *et al.*, 1994, 7). Tulemuse täpsus sõltub suuresti meetodi valikust ning sellest, millise taseme üldistusi tehakse.

Viiendaks toob Machlup välja *nähtuse mõõdetavuse* argumendi. Kõige lihtsamini väljendudes võiks iga teadust lugeda empiiriliseks, ehk siis ta peab pakkuma arvuliselt tõendatud fakte. Numbrid peavad sobima aga kontekstiga, mitte ei ole eesmärgiks omaette (Machlup, 1998, 143). Rahvusvaheliste suhete teooriad ei saa olla samuti vaid empiirilistele kvantitatiivsetele alustele toetuvad, kuna väga paljud „kõige olulisemad poliitilise elu küsimused (...) on pigem filosoofilised kui empiirilised“ (King *et al.*, 1994, 4). Kui oleks aktsepteeritud vaid empiirilised kvantitatiivsed näitajad ning mitte kvalitatiivne võrdlus, siis selle alusel peaks lugema kõik teadusmetodoloogiad samuti ebateaduslikeks. Kui me eesmärk on sotsiaalsete komplekssete süsteemide selgitus (*Ibid.*, 9) ühelt poolt, siis me ei saa aktsepteerida vaid neid meetodeid, mida on eelistanud biheiviorislik lähenemine⁶. Poliitiliste teooriate hindamisel peaks arvestama ka neopositivistlikke lähenemisi, kus vaatlus on küll oluline, kuid induktsoonimudel on välja vahetatud deduktiivsusega ning rohkem rõhku on pööratud (nähtuste) kontseptualiseerimisele (Burnham *et al.*, 2004, 16-17). Teadmiseni jõudmise teekonnal tulebki valida erinevate oluliste ja ebaoluliste tunnuste vahel, ühtlasi tuleb tunnistada vaatluse võimaluse olulisust, kui tahame väita, et mingi teooria on objektiivsetel alustel konstrueeritud (Trigg, 1993, 114). Samal ajal tuleb tunnistada, et sotsiaalteadustel on teistsugune iseloom loodusteadustest ning objektivismi kriteeriumi korrektseks täitmiseks sotsiaalteaduses tuleb „arvestada ka selle olemust, mida sotsiaalteadus uurib“ (*Ibid.*, 115). Seetõttu ei saa ka nõuda rahvusvaheliste suhete teooriatelt selgesõnaliselt vaid seda, et rahvusvaheliste suhete teooriad oleks tõendatud vaid empiirilisele kvantitatiivsele kogumile baseerudes. Mõnel juhul võib olla üksikjuht olla kogu

⁶ Biheiviorismi rahvusvaheliste suhete teooriate konstrueerimisel ja hindamisel iseloomustab naiivne positivistlik lähenemine, mis asetab rõhu andmete kogumisele (mida rohkem, seda parem); tunnistab pelgalt empiirilisi vaatlusi; on seejuures induktivistlik; ning definitsioone rajav. Lähenemine on senimaani üpriski populaarne, kuid selle kriitika on ühtlasi see, et biheiviorism ei loo uut teadmust (vt nt Kurki & Wright, 2007, 18-19).

protsessi suunaja ning läbi üksikjuhu on võimalik teha kõik edasised adekvaatsed hinnangud.

Machlup toob kuuendaks välja *numbriliste suhete konstantsuse* väite ning nendib, et loodusteadustes on konstandid, sotsiaalteadustes aga ei ole (Machlup, 1998, 145). Sotsioloogid on küll avaldanud suhteliselt stabiilseid suhtarve (õnnetusjuhtumite arv, sündide arv jne), kuid nende stabiilsus on ainult suhteline (*Ibid.*). Samal ajal on tõsiselt kaheldav, kas konstantide olemasolu distsipliinis määrab distsipliini teaduslikumana. Siinkohal jäävad ka loodusteadlased omakeskis erinevatele seisukohtadele, mistõttu konstandid ei ole oluline näitaja teaduslikkuse määrajana.

Seitsmendana kirjeldab Machlup *tuleviku sündmuste prognoositavuse* faktorit. Machlup leiab, et eristada tuleb hüpoteetilist või *tingimuslikku* prognoosi (*miski* juhtub vaid teatud tingimuste kokkulangemisel) ja *tingimusteta* prognoosi (*miski* juhtub kindlasti) (*Ibid.*). Ei saa öelda, et loodusteadused oleksid prognoosimises paremad, kuna nemad saavad laboratooriumis teha oma katseid ja sotsiaalteadlased ei saa teha kontrollitavaid katseid. Selline võrdlus on ebaaus ja mõistetamatu, sest laboris tehtud kunstlikes tingimustes ei saa tulla täpsed etteennustatavad tulemused (*Ibid.*, 146). Samas, kui teaduslik teooria tahab olla viljakas, peab ta suutma prognoosida uudseid fakte. Rahvusvaheliste suhete teooriad ei peaks prognoosima mikroprotsesse (näiteks, millal konkreetselt tekib tulevikus kõneakti kaudu julgeolekustamine ning mida julgeolekustatakse), vaid tooma välja üldisi trende (mida julgeolekustamine endaga maailma julgeolekupildis kaasa toob).

Machlupi kahel viimasel (kaheksandal ja üheksandal) võrdluspunktil ma ei peatu, sest need on pigem emotsionaalset laadi. Esimene neist räägib *kaugusest igapäevasest kogemusest*, mis käsitleb teadust tavamõtlemise läbi, kus sotsiaalteadust lugedes inimene ei pruugi aru saada, kuid arvab, et saab aru (kuna ta loeb iseendast), samal ajal kui loodusteadused räägivad võõrsõnades ja keeruliselt, mis tekitab mulje, et see ongi teaduslik; ning teine võrdluspunkt on *vastuvõtmise ja nõuete standarditest*, mis räägib sellest, kuidas arvatakse, et füüsikutel on kõrgem IQ-tase, mis ka laiendatakse kogu loodusteadustele, kuna aga sotsiaalteadlased kõrgema matemaatikaga ei tegele, siis tõenäoliselt on ka sotsiaalteaduslikum distsipliin vähemteaduslik (*Ibid.*, 14–149).

Olles lahti harutanud teaduse olemuse, selle teooriate väärtused, erinevad metodoloogiad ning selgitanud, kuidas sotsiaalteaduslik distsipliin sellesse kohaldub, tuleb edasi suuta määrata rahvusvaheliste suhete teooriaid ka mingisugusesse aktsepteeritud teadusmetodoloogilisse raamistikku. Teadus ei ole „lihtsalt millegi tegemine“ ning metodoloogiad aitavad [süsteematiseerimise kaudu] tekitada mõõdetavust ja progressi (Elman & Elman, 2002, 232) ehk selgitada millegi konstrueeritu „teaduslikkust“. Seega, töö järgmine osa püüab anda kasulikuma teadusmetodoloogilise raamistiku, millesse RS ja julgeolekuteooriad võiksid paigutuda.

3.2. Miks Lakatosi metodoloogia on kasulikum rahvusvaheliste suhete teooriate teaduslikkuse hindamisel?

Ilmselt on nii nähtuste identifitseerimiseks *objektivistlikud* võimalused olenemata sellest, kas nähtused põhinevad ratsionalistlikule või relativistlikule argumentatsioonile. Kindlasti ei saa aga komplekssetes süsteemides, nagu näiteks RS ja julgeoleku-uuringud, välistada ja ühtlasi taunida vigade tekkimist, kuna need on võimalik objektiivsetel kaalutlustel ning korduvate vaatluste ja analüüsi tulemusel ühel hetkel välistada. Popperi falsifikatsiooniline lähenemine julgeolekuteooriatele kummutaks erinevad teooriad, vastandades nad üksteisega. See aga looks lihtsustatud ja ebakasuliku maailmapildi, kuna ei arvestataks üksteist täiendavate teooriatega, mis võiks olla julgeolekuteooriate käsitlemisel põhiline. Teooriad ei pruugi üksteist alatasa ümber lükata, vaid nad võivad ka üksteist täiendada. Machlupi poolt juba eelnevalt kirjeldatud hüpoteesi tõestatavusega falsifikatsiooni kaudu tekib probleem asjaolus, mida on seletanud Chalmers, tuues välja kriitika Popperi falsifikatsioonile – teooria vastuollumine vaatlusotsusega võib tähendada, et vale oli pigem vaatlusotsus [või sellele omistatud tähendus]. „Inimese käitumine ei ole isoleeritud, lahti seotav tema taustast, mistõttu me ei saa anda hinnangut tegevusele eraldiseisvalt, vaid arvestama laiemat terviklikku konteksti (...) kriket mänguna ei ole arusaadav, kui see on seletatud vaid mängijate isiklike eesmärkide kaudu“. (Trigg, 1993, 23) Seega, Popperi karm falsifikatsioon ei ole piisav rahvusvaheliste suhete ega julgeolekuteooriate hindamiseks.

Kuhni järgi võiks väita, et RS ja julgeolekuteooriad elavad kriisis, kuna pole olemas kindlat kõigi poolt järgitavat paradigmat, kuid seejuures teooriad vahavad. Sellega aga nõustuda ei saa, kuna (a) rahvusvahelistes suhetes pole mitte ühelgi ajaperioodil olnud

ühete ja kindlat paradigmat (normaalteadust) ning (b) teooriate paljusust ei pruugi näidata sugugi kriisi, vaid uurimisprogrammide võistlust Lakatosi käsitusel. Kui nõustuda selle osaga Kuhni tööst, mis räägib teooriate „vohamisest“, siis RS ja julgeolekuteooriate puhul võiks ju isegi nõustuda, kuid vohamisele ei ole eelnenud (ega tõenäoliselt ka järgne) konsensust klassikalistes teooriates, nagu realism ja liberalism, kuna need ei ole kindlasti mitte ühe paradigma teooriad. Liiatigi ei ole võimalik reaalselt täheldada, et selles kriisis mingi reflektiivne⁷ teooria oleks omandanud revolutsiooni käigus ülimusliku staatuse seoses teadlaste suhtelise valiku kaldumisega ning seega saanud võimaluse areneda uueks normaalteaduslikuks teooriaks. Ehkki Kuhn nendib, et teaduse revolutsiooniline tsükkel võtab aega ning aja suhtes ei ole võimalik ilmselgelt anda piire, siis jääb Kuhni lähenemisest julgeolekuteooriate teaduslikkuse lahtimõtestamiseks väheseks.

Lakatos loob rahvusvaheliste suhete teooriate jaoks suurema potentsiaaliga raamistiku. Nii Popperi kui ka Kuhni lähenemised on väga olulised baasi loomiseks teadusmetodoloogias, ent vähemalt sotsiaalteaduste jaoks jäävad need ilmselgelt võimatuks, et seletada teadusliku meetodi valikut. Ilma Lakatosi modifikatsioonideta ei oleks tõenäoliselt võimalik mitte ühtegi rahvusvahelise suhete teooriat seletada teaduslikuna. Selle asemel et vaadelda ja hinnata teadust individuaalsete teooriate jadana, pakub Lakatos välja, et teaduslikud distsipliinid on paremini kontseptualiseeritud kui teaduslike uurimisprogrammide seeriad (Elman & Elman, 2002, 235). Ilmselt on üpris suureks väljakutseks sotsiaalteaduslikes teooriates määrata üheselt, millised teooriad moodustavad ühe uurimisprogrammi ning millisena on kirjeldatav nende negatiivne heuristika. Samas, selgitavad RS teooriad on tüüpiliselt rakendatud nende enda heuristika kaudu: teoreetikute spetsiifiline empiiriasetus on kujundatud nende teooriate temaatilisest kontendist, mitte järeldatud arvatavast kausaalsest üldistusest (Humphreys, 2011, 258). Võib-olla on see lähenemine reflektiivsete julgeolekuteooriate suunas õigustatud ning sellisel viisil suudaksime paremini leida süstemaatilised selgitused maailma adekvaatseks kirjeldamiseks. Lakatosi lähenemist rakendades saaksime tõenäoliselt süstematiseerida ja koondada

⁷ „Refleksionismi“ mõiste kuulub Robert Keohanele, kes nimetas nõndaviisi ühisnimetajaga 1988. aastal oma kõnes kriitilist koolkonda, konstruktiviste, poststruktureliste ja feministe. Nimekiri aga ei ole lõplik ning antud mõistet saab tegelikult omastada ka teistele teooriatele, mis on vastanduvad klassikalistele teooriatele. (vt nt Kurki & Wright, 2007, 25)

päris paljud lugematutest sotsiaalteaduslikest teooriatest (tingimusel, et nad rahuldavad üldisi nõudeid teadusele ning tema teooriatele) ja vaadelda neid osadena uurimisprogrammist, mitte enam üksteisega vastuolus olevate vaidlustena. Kuna Lakatosi metodoloogia ei olnud tema enda sõnul mõeldud teadlastele nõu andma (Chalmers, 1998, 176), siis on täiesti mõisteta, miks mingi teooria looja näeb ennast sõltumatusena teistest teooriatest – enda mätta otsast on selliseid asju näha õige keeruline, kuivõrd teadus ideaalis võiks olla interdistsiplinaarne, kuid reaalselt võib asi sootuks vastupidiselt minna. Samal ajal aga ei tasuks välistada, et mingitel teooriatel on objektiivsest seisukohast vaadelduna piisav ühisosa, et nad suudaksid moodustada uurimisprogrammi.

Praktikas on aga seda keeruline saavutada, sest iga rahvusvaheliste suhete teoreetik võib uurimisprogrammi tuuma ja seega negatiivset heuristikat (enda teadmata) oma teoreetilise edasiarendusega muuta, mistõttu „astuks teadlane antud uurimisprogrammi piirest välja“ (*Ibid.*, 124). Nii näiteks võiks debateerida selle üle, kas realism, mis traditsioonilise käsitlemise kohaselt tunnistas võimu ja julgeoleku teostajana ainuüksi riiki, on ka realism siis, kui tema uus lähenemine enam ei keskendu vaid riikidele kui kesksetele poliitika kujundajatele, ei pea enam võimu ja mõju prevaleerivaks teiste huvide üle jne. Ehkki RS teoreetikud jutustavad Lakatosi metodoloogiast, siis nad kasutavad seda harva ning selle põhjusena toob välja Wohlforth, et RS teoreetikud püüavad teooriaid päästa empiirilise kinnitamatusest (Elman & Elman, 2002, 245, 251-252). Tegelikult on aga Lakatosi lähenemine iseäranis kasulik paljude RS teooriate hindamiseks, mis on kavandatud empiiriliste anomaaliade tõrjumiseks pigem nende eelnevalt eraldiseisvate empiiriliste faktide tihedama seostamise kaudu laialdasemaks seletamiseks (*Ibid.*, 253-254).

Lakatosi nimi ei ole RS teooriate käsitlemises uus, kuid seni on erinevaid teooriaid vaadeldud sotsiaalteaduslikes artiklites eraldi programmidenä või siis ebapiisava kombinatsioonina. Nõnda näiteks on käsitletud neorealismi ühe programmina ning konstruktivismi teisena. Ühtlasi on võimalik leida Lakatosi programmiteoreetilist debatti neorealismi kui degenereeruva programmi suhtes või siis tõestusi selle kohta, et konstruktivism on progresseeruv. Neorealismi on püüdnud Lakatosi uurimisprogrammilisele lähenemisele toetudes falsifitseerida näiteks John Vasquez

(Vasquez, 1997), kes aga liialt kitsa ja lihtsustatud lähenemise tõttu teenis kriitika Colin ja Miriam Elmani (Elman & Elman, 1997) poolt, kes väitsid, et Vasquez on valesti interpreteerinud Lakatosi targa falsifikatsiooni kriteeriume, samas tervitavad nad väga valikut läheneda rahvusvahelistele suhetele Lakatosi metodoloogia pinnalt.

Konstruktivismi on käsitlenud eraldi uurimisprogrammina ja ühtlasi seda õigustanud Lakatosi metodoloogia pinnalt progresseeruva uurimisprogrammina Theo Farrell (Farrell, 2002), ühtlasi on sarnase lähenemise valinud Ted Hopf (Hopf, 1998), kes samuti laias plaanis toetab konstruktivismi progresseerumist. Lakatosi metodoloogilist programmi RS teooriate kasulikumaks käsitlemiseks on edukalt kasutatud näiteks demokraatliku rahu uurimisprogrammi progressiivsuse määratlemiseks viie erineva RS teooria seostamise teel hiljuti 2012. aastal, pidades Lakatosi metodoloogiat kõige kasulikumaks selle valdkonna uurimisel (Ungerer, 2012, 1–31). Ühtlasi on võimalik leida töid, mis käsitlevad Lakatosi võistlevate uurimisprogramme ning toovad välja erinevaid aspekte Lakatosi lähenemise kasutamiseks (vt nt Abe, 2010). Võib-olla kõige enam on õnnestunud Andrew Moravcsik, kes, vaadeldes erinevaid liberalistlikke teooriaid ühes uurimisprogrammis, leiab, et liberalismi näol on tegemist ühe progresseeruvama uurimisprogrammiga, mis ületab realistliku (Moravcsik, 2001, 39,40,48-49). Samas toob Moravcsik välja ka kriitika Lakatosi metoodika kohta selle läbi, et RS pole valmis vaid üheks kõikehõlmavaks teooriaks, mistõttu tuleb Lakatosi metodoloogiat rakendada ettevaatlikult (*ibid.*, 51). Leian, et Moravcsiku liigne ettevaatlikkus pole niivõrd põhjendatud, kuivõrd erinevalt Kuhni lähenemisest ei heideta varasemaid lähenemisi Lakatosi järgi valimatut kõrvale – programmid jäävad võistlema ning kui esmalt degenereeruvaks peetud programm suudab ennast õigustada, siis võib see pilti tagasi tulla. Lakatosi metodoloogia väärtus seisneb süstematiseeritud lähenemises ja arendava võistluse tekitamises erinevate programmide teooriate vahel.

Enamiku välja toodud autorite (v.a Moravcsik ja Ungerer) viga seisneb selles, et nad peavad mingit teooriat piisavalt kompleksseks, et pidada seda uurimisprogrammi vääriliseks või siis polemiseerivad Lakatosi targa falsifitseerimise kriteeriumi üle. Säärane ühe teooria programmina käsitlemine ei ole korrektne, vaid programm peab koosnema ka paljudest teistest teooriatest, mis omavahel teataval määral haakuvad. Isegi kui programmisisesed vaidlused eksisteerivad, siis need võivad olla mingi perioodi kitsamates mudelites, mistõttu teooriaid ühte programmi lülitades ei tohi olla määravaks

vaidlused meetodi ja mõnede probleemsete seisukohtade üle, vaid need tuleb lahendada terviklikult. Kui aga lahendust väiksematele probleemidele ei leita ühes programmis teoreetiliste käsitluste muutmise läbi, siis võib juhtuda, et mingi teine programm, hõlmates neid teooriaid, suudab leida terviklikumad ja kasulikumad lahendused, mis viib seega ühe programmi teisest ette. Lakatosi metodoloogia aitab erinevalt pidevalt kasvavast nimekirjast isoleeritud väidetest luua RS-s üksteisega seotud hüpoteeside kompleksid, mis on seotud teooriate aluseks olevate eeldustega (Elman & Elman, 2002, 253). Lakatosi lähenemine suudab tuua välja vähemalt viis põhjust RS teoreetikutele, miks see metodoloogia võiks olla kasulik, sest: (1) otsene teooriate ja andmete vastandumine on peaaegu alati teostamatu, (2) ükskõik milliste probleemide ees teooria seisab, ei tohiks seda hüljata, kui pole paremat alternatiivi, (3) teooriate jonnakas kaitse neid „kukutavate“ tõendite ees pole teaduse vastane kuritegu, (4) ühemõttelisi ümberlükkamisi toimub väga harva, mistõttu erinevate uurimisprogrammide eksisteerimine on tervitatav ja (5) meelitades hoidma pluralistlikku teadust, ei pea tegelema anomaaliade lahendamisega, mis ei tooda lisandväärtust (*Ibid.*, 255).

Ehkki erinevad julgeolekupoliitika teooriaid kajastavad autorid räägivad erinevatest „gruppidest“ (nt traditsioonilised ja reflektiivsed teooriad, reflektiivsed teooriad ja kriitilised teooriad, konstruktivism ja kriitilised teooriad, traditsioonilised ja kriitilised teooriad jne), siis ometigi pole seni julgeolekuteooriaid vaadeldud teadlikult Lakatosi uurimisprogrammi kuuluvatena, lähtudes teooriate negatiivsest heuristikast – ehk siis väidetest, mis moodustavad teooriate „kõva tuuma“. Kõva tuuma määratlemise kaudu aga saaks erinevaid julgeolekuteooriaid vaadata tunduvalt efektiivsemalt ühes teaduslikus uurimisprogrammis. Tingimused, et teooriaid pidada ühe uurimisprogrammi osaks, on seotud nende põhiliste n-õ alusargumentidega. Teooriate ühes programmis vaatlemiseks pole otseselt oluline meetod, mille abil need teooriad on konstrueeritud, või see, kas teooriad avavad ennast materialistlikus või sotsiaalses aspektis. Küsimus on ennekõike seisukohtade omavahelises objektiivses sobivuses.

Mitte ühelegi teooriale ei saa anda eraldiseisvalt hinnangut ning määrata eraldiseisvalt, kas teooria on progresseeruv või degenereeruv. Kui mingi näiteks üpris kitsas teooria sobitub oma põhimõtelt suuremasse uurimisprogrammi, siis see võib kinnitada programmi negatiivset heuristikat, mis uurimisprogrammi tugevdab. Ei ole ka

väljastatud, et mingi teooria võib mitmesse programmi sobida, kuid sellisel juhul tuleb uurimisprogramme omavahel võrrelda ning vaadata neid teooriaid, mis moodustavad programmi kaitsevööndi ning suudavad tuua paremaid (uudsemaid) seletusi. Ehk siis, programmi progressiivsuse määrab lisaks viljakusastmele ka mastaapsus, teisisõnu see, kuivõrd laiemas käsitluses üks programm suudab teise ees luua.

3.3. Chalmersi täiendus: objektivism ja teooriavalik progressi hindamiseks

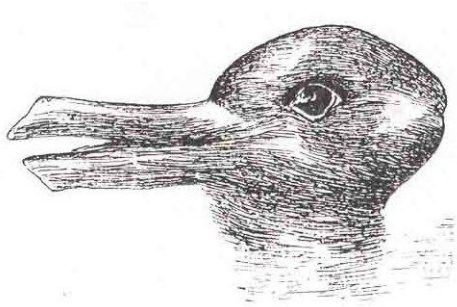
Objektivismi iseloomustab Chalmers rõhutatuna kui sellist vaatekohta, et teadmiste osistel, alates lihtsatest oletustest keerukate teooriateni, on omadusi ja tunnuseid, mis on teisel tasandil, kui neid kujundavate ja nendega tegelevate isikute veendumused ja teadmise hetkeseisund (Chalmers, 1998, 162). Seetõttu leiab Chalmers, et objektivistlik käsitlus peab olema lahti seotud individuaalsetest lähenemistest, mida iseloomustavad ennekõike inimeste enda peas tehtud otsused ja nende põhjal tuletatud järeldused.

„Tunnetuse analüüsis tõstab objektivist esile indiviidi vastas seisvate teadmiste kogumite või osiste iseloomulikke jooni – eraldi indiviidi hoiakutest, veendumustest või muust subjektiivsest“ (*Ibid.*, 165). Seega, Chalmers eristab selgelt väärtust, mida tekitab objektivistlik käsitlus, mis suudab tuua välja seoseid struktuuri eriosade vahel, sõltumata üksikisiku teadmisest. Objektivismi toimimise tõestuseks toob Chalmers välja asjaolu, et probleemsituatsioonide lahendamisel on erinevad teadlased jõudnud üheaegselt (samade) teaduslike avastusteni (*Ibid.*, 169). On oluline märkida, et Chalmers ei loo objektivismi väitega kiilu loodusteaduste ja sotsiaalteaduste vahele, kuna ta peab näiteks objektivistlikult ühiskonnale kui tervikule rakendatuks ka Karl Marxi väidet: „Mitte inimese teadvus ei määra nende olemist, vaid vastupidi, nende ühiskondlik olemine määrab nende teadvuse“, mistõttu Chalmers peab objektiivse olukorra analüüsi ühtviisi põhiliselt oluliseks nii sotsiaalteaduslike kui [loodus]teaduslike muudatuste mõistmiseks (*Ibid.*, 173-174). Objektivismi toetajateks loeb Chalmers Marxile lisaks ka Popperit ja Lakatosi.

Kuhn on oma hilisemates töödes öelnud, et ta on objektiivsetele faktoritele (nagu empiiriline täpsus ja ulatus, terviklikkus, lihtsus ja „viljakus“) omastanud otsustava rolli, samas ta jääb enda juurde ka kindlaks väites, et objektiivsed faktorid ei dikteeri kunagi (teooria) valikut (Worrall, 2001, 130). Seda põhjendab Kuhn kahe väitega: (1) objektiivsed faktorid ei tekita ühemõttelist eelistust valikuks sellel hetkel, kui teooriad

on konstrueeritud (Koperniku heliotsentrilist maailmapilti tõestati veel hiljemgi teiste teadlaste, nagu Kepleri ja Galilei poolt) ja (2) objektiivsed näitajad võivad olla üksteisega vastuolus (lihtsuse faktor pooldas küll Koperniku teooriat, samas kui terviklikkuse faktor rääkis Ptolemaiose maailmapildi kasuks) (Worrall, 2001, 130-131).

Kuhni kahjuks aga räägib Lakatosi loodud mudel uurimisprogrammide võistlusest ja evolutsioonist, mille jaoks kumbki eelpool nimetatud väide ei tekita probleemi. Veelgi enam, kui Kuhn väidab, et „kaks rühma, kelle liikmed kogevad erinevaid aistinguid ühtede ja samade stiimulite vastuvõtmisel, elavad [...] erinevates maailmades“ (Kuhn, 2003, 238), siis see ei tähenda muud kui seda, et üks või teine, või mõlemad teadlaste rühmad ei suuda luua korrektset konteksti (pilti maailmast), mis nende teooriat võiks toetada. Sama probleemi saab laiendada ka rahvusvaheliste suhete teooriatele, mille ebaedukuse peamiseks põhjuseks on see, et ei suudeta luua piisavat teoreetilist üldistust, mis sõltub aga otseselt sellest, et ei suudeta adekvaatselt lahti seletada konteksti (kui pilti maailmast). Ometi, maailm on siiski objektiivne ning selle objektiivse käsitlemise kaudu on võimalik luua laiem kontekst. Näiteks, kui üks riik läheb teisega sõtta või siis sõlmib hoopis majandusliku liidu, siis sellel on objektiivsed põhjused. Põhjustuse edukus aga sõltub konteksti ja üldistuse paremast tabamisest. Ilma selguse loomiseta taustas ei ole võimalik konstrueerida objektiivset kasulikku seletust, mis tahes meetodit selleks ka ei kasutataks. Kõige paremini aitab seda väidet põhistada piltlik näide Gestalt-psühholoogiast.

Joonis 4: Part vs jänes ilma kontekstita
(Wikipedia)

Joonis 5: Part vs jänes kontekstis (Pilt Ren blogist)

Kui vaadata ülalolevat pilti (Joonis 4), siis saab tõepoolest väita, et tegu võib olla objektiivsele vaatlusele põhinedes nii pardi kui ka jänesega. Seda saab aga väita vaid siis, kui ei suudeta seletada tausta, milles üks või teine paikneb. Hoopis teise ettekujutuse annab meile teine pilt, kus küll kujutatud objekti saab hea tahte korral

tõlgendada kaheselt, kuid taust loob selge ettekujutuse objektiivsest reaalsusest (vt Joonis 5). Ilmselgelt võib mõni põikpäine teadlane väita, et ka jänese suudavad nõndaviisi vee peal kahlata, kuid ometigi on väite teaduslikkus löögi all, kuna objektiivsete faktoritega (vähemalt selles maailmas) ei suuda seda teooriat põhjendada. Samal ajal läheks selline teooria vastuollu nii teaduslikele teooriatele omistatud konservatiivsuse, järjepidevuse, tagasihoidlikkuse väärtustega, tõenäoliselt ka üldisuse ja lihtsuse väärtustega (esimesel juhul oleks üpris keeruline seletada, miks jänese niiviisi Newtoni seaduseid trotsides vee peal püsib, kuid näiteks siga mitte, ja teisel juhul vajaks ääretult keerulist tõestust see, kuidas see jänese puhul võimalik on, kuid teiste puhul mitte, samal ajal kui leiab kindlasti teooriad, mis tunduvalt lihtsamini näitavad teistpidist). Seega, ka rahvusvaheliste suhete ja julgeolekuteooria peab objektivistliku käsitluse kohaselt arvestama sotsiaalse mustri kaudu tekkinud konteksti⁸, samal ajal pidades silmas, et rahvusvaheliste suhete teooriate eesmärk ei pea olema tingimata tõde⁹, vaid tõesed *kasulikud* seletused. Samas, ka Chalmers möönab, et objektivistliku teooriavaliku käsitlusse kuuluvad ka subjektiivsed otsused ja valikud (Chalmers, 1998, 194).

„Ei Lakatos ega Popper ei suuda esitada adekvaatseid ettekirjutusi teooriavalikuks (...) Kuhn õigustab samal ajal suvalist valikut, kui see vaid teadlaskonnas heaks kiidetaks“ (*Ibid.*, 176). Chalmersi väidet Lakatosi kohta põhistavad ka Nola ja Sankey, kes ütlevad, et heuristika ei ütle, millist teoreetilist faasi tuleks järgmisena konstrueerida (Nola & Sankey, 2007, 27). Ajendatuna Lakatosi uurimisprogrammidest toob Chalmers välja teooriavahetuse toimumise aluseks teooria *viljakusastme* ning iseloomustab seda järgmiste kriteeriumidega: (1) viljakusaste näitab, millises ulatuses programm endas objektiivseid tegutsemisvõimalusi sisaldab või (2) mis ulatuses avab ta tee uutele uurimissuundadele (Chalmers, 1998, 177). Oma loodud kriteeriume põhjendab ta sellega, et (1) ehkki viljakusastme kohta pole võimalik tekitada kvantitatiivselt mõõtu, on programmide viljakusastmed kvantitatiivselt võrreldavad; (2) ebamääraste [laialivalgivate] teooriate või programmide viljakamaks pidamise vältimiseks peab saama täpselt spetsifitseerida seoses kindlate eksperimendi-, matemaatiliste või teoreetiliste võtetega, mis on teadlaste käsutuses teatud ajalooliselt hetkel, ning

⁸ Teaduslike realistide seisukoht (vt nt Kurki & Wright, 2007, 26)

⁹ Postpositivistide seisukoht (vt nt Kurki & Wright, 2007, 26)

sealjuures koos vastavate teooriate ja hüpoteesidega, mis moodustavad programmi kõva tuuma ja kaitsevööndi; (3) kõrge viljakusastmega teooria peab hakkama kaasa tooma läbi arengu uudseid ennustusi (Chalmers, 1998, 179). Sealjuures, teadlased ei pea sugugi endale teadvustama kasutatava programmi viljakusastet ja enam objektiivseid võimalusi pakkuv programm rühub harilikult konkurentidest ette, olles seejuures kasutanud ära konkureerivate programmide suhtelisi viljakusastmeid ja ka nende saavutusi praktikas (*Ibid.*, 181–183). Rõhutan aga veel kord siinkohal üle, et rahvusvahelised suhted ja julgeolekuteooriad ei pea viljakusastet objektiivsel teel otsides olema konstrueeritud füüsika meetodite abil (sarnaselt varasemalt Neurathile ja Machlupile tuginedes ning ka Chalmersi enda väitele, et tema objektivistlik lähenemine sisaldab ka subjektiivseid otsuseid ja valikuid), vaid rahvusvaheliste suhete teooriate puhul tuleb arvestada sotsiaalteadusele iseloomulikke erisusi nende hindamisel. Oluline on seega põhistatud (ja tõendatav) argument, mitte meetod, mille kaudu selleni on jõutud. Järgmine peatükk võtab eelneva teoreetilise käsitluse kokku ning sõnastab põhilised teesid, millest lähtub käesoleva dissertatsiooni teine, nii-öelda empiiriline osa.

3.4. Millele peaks vastama teooria/uurimisprogramm rahvusvahelistes suhetes?

Teooria saab olla nii teaduslik kui ka mitteteaduslik. Tegemist on teooria kirjutaja vaba valikuga. Samal ajal peab aga teaduslikule metodoloogiale mitte vastava teooria kirjutaja aktsepteerima seda, kui tema konstrueeritud teooriat ei võeta teaduslikku võrdlusesse teiste olemasolevate teooriatega. Teaduslik uurimisprogramm ei saa koosneda hulgast teaduslikest teooriatest ja teisest hulgast mitteteaduslikest distsipliinidest. Ka normatiivset RS teooriat saab pidada teaduslikuks, kui see on kasulik.

Sotsiaalteadused ei peaks lähtuma teistes distsipliinides aktsepteeritud meetoditest (nagu näiteks korratav eksperiment), kuivõrd tegelema uudsete ja kasulike faktide ja prognooside leidmisega läbi lubatud kujul teadusmetodoloogilistele alustele toetuvate konstrueeritud teooriate. Samas ei tohi unustada, et kui sotsiaalteadused tahavad püsida ning olla aktsepteeritud, siis paratamatult peavad nad jälgima ka loodusteadustes ja füüsikas tunnistatud üldprintsipi. Ilmselgelt pole eetiline ebateaduse teaduseks tunnistamise huvides hakata väänama teooria aluseks olevaid teaduslikke põhistusi. Hea lähtepunkti annab Neurathi seisukohtade süntees, et metodoloogiate ühine

aktsepteerimine lähendab omavahel erinevaid teadusi, sundimata neid samas valima samu meetodeid ning lähtealuseid. See lähenemine võiks anda rahvusvaheliste suhete teooriatele piisavalt hea lähenemise teooriate konstrueerimiseks ja hindamiseks.

Ehk siis, teooriavalikut ei määra *meetod* ega *metoodilised võtted*, mille kaudu teooria on konstrueeritud, vaid teooria peab oma konstruktsioonilt vastama printsiipidele, mis on esitatud teooriatele laiemalt:

(1) Olema vastavuses teaduse olemuse ja väärtustega, mis on üldised ja kehtivad kõikidele teaduslikele distsipliinidele.

(2) Teooria võib olla konstrueeritud kas *ratsionalistlikust (positivistlikust)* seisukohast ja põhimõtetest lähtuvalt või *relativistlikest*. Teooria konstrueerimise meetod pole oluline teooria elujõulisuse näitamiseks ega tema progressiivsuse hindamiseks. Olenemata sellest, millist lähenemist kasutatakse, saab vaadelda, kas teooria on *loogiliselt*, s.o *teaduslikele printsiipidele vastavalt* konstrueeritud.

(3) Mitte ükski teooriat õigustav aspekt ei tohi muutuda falsifitseerimatuks, sest vastasel juhul on tegemist ideoloogiaga, mis ei otsi objektiivseid reaalseid toimivaid seletusi maailmale.

(4) Teooria seega peab ideaalis olema lisaks sellele, et ta järgib kehtivaid väärtusi ja reegleid, ka praktiline ehk olema suuteline prognoosima.

(5) RS ja julgeolekuteooriate võrdluse juures on kõige olulisem välja tuua teooria *progressiivsuse* mõõde. Ehk siis Lakatosi järgi – kas teooria suudab prognoosida uudseid fakte ning tekitada teaduslikku progressi.

(6) Empiiriline vaatlus ei ole rahvusvaheliste suhete teooria ainukeseks õigustuseks, kuna vajalik on neutraalsuse paremaks kinnistamiseks arvestada ka teiste oluliste faktoritega – kontekst, milles teooria on konstrueeritud, kontseptuaalne sidusus ja usutavus, teooria täius, ontodoloogilised nüansid, epistemoloogilised peegeldused, metodoloogiline katvus [üldistatavus] ja epistemoloogiline pluralism (Kurki & Wright, 2007, 31). Positivistlik-empiiriline lähenemine ei pea olema tingimata eelistatud, kuna see kammitseks oluliselt tänapäevaks välja arenenud sotsiaalteadust ning selle rahvusvaheliste suhete distsipliini. Oluline on vaadelda, kas teooria metodoloogilisest

aspektist vaadelduna on vastav *objektiivsele* argumentatsioonile. Kui tingimus pole täidetud, siis ei saa väita, et teooria oleks teaduslik, ega hinnata tema *viljakusastet*. Seega, relativistlikud argumendid peavad olema sedavõrd piisavalt põhistatud, et neid saaks võtta „tõesena“ (või vähemalt tunduksid tõesed).

(7) Reflektiivseid teooriaid võiks teaduslikult käsitleda Lakatosi teaduslike uurimisprogrammide teadusmetodoloogia abil lisades Chalmersi objektivistlikud näitajad teooriavalikuks, kuivõrd need loovad piisavalt avara käsitluse teooriate olemuse hindamise jaoks. Konflikti seisukohtade vahel uurimisprogrammis ei tohiks karta ega vältida (ega pidada konflikti ka tuuma lagundavaks), kuivõrd need võivad arendada uurimisprogrammi ennast, kui ka teisi, kes võiksid astuda uurimisprogrammi vastu võitlusesse. Ilmselgelt ei saa konfliktised väited olla jääv nähtus, vaid need tuleb degradeerumise vältimiseks lahendada, vastasel korral satub löögi alla uurimisprogrammi negatiivne heuristika. Lõppeks tuleb ikkagi tunnistada, et „kahte konfliktset väidet pole võimalik ühes distsipliinis [lõputult] kasutada“ (Cartwright *et al.*, 1996, 204).

Lähtudes viimasest esitatud teesist, saab konstrueerida testitava hüpoteesi, mille järgi võiks eeldada, et reflektiivsed teooriad (või vähemalt osad neist) jagavad sama paradigmat ning seetõttu moodustavad nad (või vähemad mõned neist) ühtse uurimisprogrammi. Oluline on uurida, kas see ühine paradigma eksisteerib, kui jah, siis milliste teooriate vahel ning millistes põhipostulaatides seisneb reflektiivsete teooriate ühine *negatiivne heuristika* (ning millised on võimalikud *positiivse heuristika* jooned).

3.5. Uurimisprogrammi progressiivsuse hindamiskriteeriumid: Viljakusaste ja mastaap

Uurimisprogrammi on võimalik hinnata progresseeruvaks või degradeeruvaks ennekoike uurimisprogrammi *viljakusastme* kaudu. Progressiivsus sõltub ühelt poolt teooria vastuvõtmisest teadlaskonna poolt (*subjektiivne*), kuid ka sellest, kuivõrd teooria suudab enda püsijäämiseks leida mitte-emotsionaalseid ehk *objektiivseid* tegureid. Viljakusaste on programmi *objektiivne* omadus, mis on tal olemas hoolimata sellest, kas üks või teine teadlane seda mõistab (Chalmers, 1998, 177). Viljakusaste aitab välja tuua teooria prognoosimise potentsiaali ning seda saab määrata järgmisi aspekte hinnates:

- a. Olemasolevat või toimunut markeeriv või uusi teadmusi loov, praktiline ehk prognoosimisele orienteeritud (ehk siis, kas teooria oma olemuselt on uudne teaduslikus programmis selle läbi, et ta oskab prognoosida uusi fakte).
- b. Kas ja kuidas toob teooria välja mõõtmel, mida temale eelnevad teooriad pole välja toonud – kuivõrd teooria avab tee uutele uurimissuundadele.
- c. Kas teooria põhineb objektiivsetele näitajatele, ehk kui palju sisaldab programm endas objektiivseid tegutsemisvõimalusi.
- d. Kas ja kuivõrd teooria tunnustab ja jälgib (kas või endale seda tunnustamata) teisi teadusprogramme/teooriaid oma kõrval ning suudab tuua välja oma paremuse?
- e. Kas teooria aktsepteerib enda falsifitseerimist (kas teooria toob välja aspekte, mis tema toimivuse võivad kummutada) – kitsamalt, kas eksperimendi läbiviimine teorias on kuidagiviisi võimalik.

Teine kriteerium, mille juurde toon ja mida on tarvis arvestada programmi progressiivsuse hindamisel, on *teooria mastaap*. Nimelt, nii teooriatel kui ka nende läbi moodustunud uurimisprogrammidel võib olla erinev üldistuste. Mida üldisem ja võimalikult rohkem (n-ö ideaalis „tervet maailma“) hõlmavam on teooria/programm, seda progresseeruvamaks võiks seda pidada. Samal ajal tuleb silmas pidada, et laiahaardelisus on positiivne aspekt, samal ajal kui „laialivalgumine“ on negatiivne. Risk laiahaardelisest teooriast saada laialivalguvaks on aga suur ning sõltub sellest, kuivõrd teooria oskab anda ühtseid argumenteeritud seletusi oma erinevates osades. Teoorial (ja seetõttu ka uurimisprogrammil) on ka omadus jääda liialt kitsaks ja spetsiifiliseks maailma seletamisel. Spetsiifilisust samas aga ei maksa peljata, kuna spetsiifiline teooria saab toetada uurimisprogrammi tuuma kaitsvat vööndit (muutudes ise kaitsevööndi osaks), kuid kitsas teooria ei saa olla laiema paradigma ja seetõttu uurimisprogrammi aluseid defineerivaks osaks. Isegi kui kitsa teooria selgitusi annaks (teoreetiliselt) üle kanda teistele distsipliinidele ja lähenemistele, siis enne tuleb teooriat nende valguses laiendada. Teooriat peab hindama sellest aspektist lähtudes, milline ta „on“ antud ajahetkel, mitte milline ta „võiks olla“ tulevikus. Kokkuvõtlikult, teooria ja seeläbi uurimisprogrammi progressiivsust saab hinnata *mastaabi* abil, mis näitab, kas teooria on laialivalguv või laiahaardeline, mida saab hinnata järgmistest küsimustest lähtuvalt:

- a. Kas ja kuivõrd teooria on interdistsiplinaarne ning leiab paralleele laiemalt, kui vaid enda poolt välja toodud ?
- b. Kas ja kuivõrd teooria suudab anda ühtseid/analoogseid/kehtivaid seletusi oma erinevates osades?

Mida kõrgem on suhtelisel skaalal uurimisprogrammi viljakusaste ja mastaap, seda enam progresseeruvaks ja seeläbi potentsiaalselt elujõulisemaks saab uurimisprogrammi pidada. Eelnevat saab hinnata erinevate uurimisprogrammide võrdluse abil.

Olles töö eelmise osaga vabastanud RS ja julgeolekuteooriad positivistlikest ja loodusteaduslikest kammitsatest ning pakkunud raamistiku, milles nende teaduslikkust võiks vaadelda, keskendub dissertatsiooni järgnev osa julgeolekuteooriate uurimisprogrammi paigutamisele ning püüdele omistada programmile/dele progressiivset vs degenereerivat tähendust.

4. Julgeolekuteooriate uurimisprogrammiline käsitlus

4.1. Rahvusvaheliste suhete teooriate harjumuspärane teaduslik käsitlus

Maailmapoliitika on küllastunud lõpututest detailidest, mida on liiga palju selleks, et mõni võiks loota neid nende täielikkuses mõista (Rosenau, 1996, 309). Osaliselt või kõiki neid võimalikke muutujaid üritavad aga rahvusvaheliste suhete teoreetikud oma töödes hõlmata, et kujundada võimalikult usaldusväärseid teooriaid. Me ei suuda ennustada täpselt välja kujunevat seaduspära, kuna „ajalugu ning pidev muutumine meenutab pidevalt meile empiirilise üldistuste puudusi maailmapoliitikas“ (Jackson & Sørensen, 2003, 235). Et anda ülevaade RS teooriate teaduslikest käsitlustest, vaatlen 14 erineva RS õpiku ja teoreetilist käsitlust kajastava raamatu põhjal, kuidas on enam kui 30 aasta jooksul seni RS teooriate teaduslikkust käsitletud ning milliseid teadusmetodoloogilisi lahendusi on pakutud.

RS teooria alged on seotud tihedalt realismi ja liberalismi ideoloogiliste käsitlustega (Dougherty & Pfaltzgraff, 1990, 3-9; Russett & Starr, 1992, 26; Gabriel, 1994, 7; Toma & Gorman, 1991, 50–70; Holsti, 1995, 1–20; Kegley & Wittkopf, 1997, 18–36; Lamborn & Lepgold, 2003, 31–55) ning oma traditsioonilt seostub diplomaatia ajaloo ja rahvusvahelise õigusega, mitte RS protsessidega (Dougherty & Pfaltzgraff, 1990, 3–9). RS kasutavad, ehitavad ja sünteesivad võimalusi kõikidest sotsiaalteadustest ning, kus

võimalik, ka loodusteadustest ja füüsikast (Dougherty & Pfaltzgraff, 1990, 547). Mitme käsitluse kohaselt baseerub RS teooria metodoloogia ajalool (Dougherty & Pfaltzgraff, 1990, 15; Rosenau *et al.*, 1976, 16; Goldstein & Pevehouse, 2008, 26). Lisaks, RS teooria on filosoofiline, ideoloogiline, millest tuletatakse hüpoteese, mis võivad olla nii ratsionaalsed kui ka normatiivsed (Dougherty & Pfaltzgraff, 1990, 17). Suuresti on RS teaduslikkuse käsitlus defineeritud oma teooriate ja meetodite valiku – näiteks kvantitatiivse meetodi kaudu, mis loob ühtse metodoloogilise aluse (*Ibid.*, 35).

Traditsioonilisest ning mõneti biheivioristlikust käsitlusest räägivad RS teooriatest Reynolds ja Rosenau. Neist esimene leiab, et ka RS teooria peab olema mõõdetav ja testitav, ehk teooria peab pakkuma spetsiifilisi ja täpseid järeldusi, mis on empiiriliselt verifitseeritavad (Reynolds, 1973, 28). Samas leiab ta, et RS teooria võib olla tõenäosuslik [olles seejuures tõenäoliselt induktiivselt tuletatud] ega pea kõikidel erinevatel tasemetel pakkuma universaalseid selgitusi. RS teooria peab olema funktsionalistlik, ehk ta peab pakkuma seoseid erinevate osade vahel ning seda tuleb vaadata kui organismi. Selgitada tuleb kausaalsust, ehk miks mingid tingimused millegi eksisteerimiseks on vajalikud. Reynolds leiab, et RS-s pole institutsionaalset tausta nagu rahvusriigis, mistõttu on RS näol tegemist integreeritud sidususega (*Ibid.*, 37). Samas leiab Reynolds, et RS sõltuvad reaalsusest, mitte empiirilisest maailmast, millele kohaldatakse teooriaid. Seetõttu leiab Reynolds (sarnaselt enda raamatus viidatult Oakeshottile), et kõige olulisem RS analüüsimisel on sidusus, kuna empiiriline reaalsus ei sõltu iseseisvalt seda loovast argumendist [empiiriline vaatlus pole niivõrd oluline] ning RS teaduslikkus põhineb kontseptsioonide kvantitatiivsetel suhetel (*Ibid.*, 324-325). Kokkuvõtvalt esitab Reynolds RS teooria teaduslikuks pidamiseks nõuded, et (1) RS teooria meetod peab olema teaduslik, (2) kontseptuaalsed lähenemised peavad looma teoreetilise raamistiku (olles ise seejuures seletavad) ning (3) RS teoretiseerimine põhineb ajaloolisel argumendil.

Rosenau põhistab RS teadusliku metodoloogia erinevates sõltuvates ja sõltumatutes muutujates. RS kontseptuaalsuse loovad (1) käitumine, eeldused ja tõekspidamised, mis tekivad ajaloolisest kontekstist; (2) plaanid ja kokkulepped, mis on loodud ametiisikute poolt midagi väljastpoolt mõjutama ja (3) reaalsed sammud, mis võetakse ette (Rosenau *et al.*, 1976, 16). Välispoliitika algeid [kui sisendeid] on võimalik analüüsida kahe suure

põhimõtte alusel – ajaline kontinuiteet (stabiilsed ja kiired alged) ja süsteemi kontinuiteet (isiku, ühiskonna, riigi, süsteemi alged) –, mida tuleb kirjeldada erinevate muutujate kaudu (suurus, geograafiline asend, majandus jne) (Rosenau *et al.*, 1976, 18). Rosenau leiab, et nende asjade sellisel viisil analüüsimisel tulevad ka hinnatavad väljundid. Üpriski sarnane teooriakeskne lähenemine on ka Tomal ja Gormanil, mis seab rõhu faktidele baseerumisele, kuid erinevus seisneb, et mõjutused on ka tajumisest väärtustest, tõekspidamistest ja kogemusest. Faktile lisaks tekitab interpretatsiooni ka tajumine ja reaalsust iseloomustab küsimuste rõhuasetus kui faktide interpretatsioon (Toma & Gorman, 1991, 51). Kogemus on keskkonnast (empiirilise) vaatluse teel saadud kinnitus ning selle regulaarsuse puhul tekitavad RS hüpoteesi, mis toob välja sündmuste olulise kausaalsuse. Kausaalsuse saavad välja tuua erinevad olemasolevad meetodid, mille kasutamine määratlebki RS teooria teaduslikkuse. (*Ibid.*, 56-57)

Üldistus ja kontekst selle lähenemise puhul olulist rolli ei mängi.

Nicholson defineerib RS teooriad kahe keskse tegija abil: riik ja riigivälised organisatsioonid; ning RS teooriate konteksti sõja ja rahu, vaesuse ja rikkuse abil (Nicholson, 2004, 12–14). Nicholson oli üks väheseid tänapäevaseid käsitlejaid, kes leidis, et inimeste sotsiaalset käitumist on võimalik uurida objektiivselt ja sarnaselt Reynoldsi ja Rosenauga leidis ta ka, et rahvusvahelise süsteemi mõisteliseks peab keskendumas pigem struktuuridele kui individuaalsete toimijate käitumisele ja valikutele (*Ibid.*, 23, 127). Samas toob Nicholson välja paratamatuse, et RS teooriad on konstrueeritud erinevalt, mistõttu leian, et ka tema käsitluse järgi määravad RS teaduslikkuse eraldiseisvad teooriad. Ühed teooriad räägivad empiirilises positivistlikus keeles (traditsioonilised teooriad) ning teised postmodernsed teooriad väidavad seda, et faktid ja tõde on pettekujutelm, mistõttu esimeste jaoks on üldistus ja seaduspärasuse defineerimine võimalik, samas kui teised väidavad, et oluline on vaid ajaloolise ja hetke võimalikkus (*Ibid.*, 160).

Nagu Nicholson leiab ka Gabriel, et sõda ja rahu on üheks RS teooriate baasiks, kuid teise mõõtmena toob ta hoopis välja anarhia ja hierarhia. Selles käsitluses on RS teooriad määratud maailmavaatelise erisuse pinnalt: (1) anarhilised realistlikud, (2) anarhilised idealistlikud, (3) hierarhilised realistlikud ja (4) hierarhilised idealistlikud (Gabriel, 1994, 14).

Nii mõnegi lähenemise järgi on RS teooriate oluliseks karakteristikuks või lausa nõudeks, et RS analüüsimisele tuleb läheneda komplekselt ja võtta arvesse seejuures erinevaid tasandeid, mis RS eksisteerivad, üksikisikust kuni globaalse maailmakorralduseni (Russett & Starr, 1992, 11; Gabriel, 1994, 8; Rosenau¹⁰, 1980, 98). Taotletav on parem kontekstuaalne üldistus, mis sõltub heast kontseptualiseeringust ning tausta lahti mõtestamisest (Russett & Starr, 1992, 11,35; Holsti, 1995, 3), mis Gabrieli selgituse järgi aitab teooriaid paremini kategoriseerida. Gabriel peab RS probleemi lahendavaks distsipliiniks, mistõttu RS konteksti silmas pidav kompleksne käsitus on kesksel kohal. Kõik teooriad omavad mingit maailmapilti kui reaalsuse rekonstruktsiooni ning teevad selle pinnalt kontekstuaalseid üldistusi ja prognoose. Ühtlasi määrab kontekst ka teooria olemuse ja selle järeldused. (Gabriel, 1994, 23, 26). Seega, sellise lähenemise pinnalt võib öelda, et RS teooria teaduslikkust iseloomustavad üldistatud kontekstuaalsed konstruktsioonid.

Ka Holsti tähtsustab konteksti loomist, ent täiendavalt toob ta samamoodi kui Russett ja Starr sisse, et RS teooria peab eeldama regulaarseid käitumismustreid, seletama neid täpsete muutujate kaudu ja kasutama ajaloolist andmestikku, et illustreerida tehtavaid üldistusi (Holsti, 1995, 3). Russetti ja Starri käsitluses on käitumismustrite süsteemne analüüs metodoloogiliseks aluseks, mis on ülekantavad ka teistele RS tasemetele (Russett & Starr, 1992, 32). RS teooriate eesmärk on seletada lahti mingi klassi nähtused (sõda, imperialism, kriis, koostöö jne) ning teooria üldistus peab suutma haarata kogu klassi (Holsti, 1995, 4). Nii Holsti kui ka Russetti ja Starri järgi iseloomustab RS teooria seletusi tõenäosuslikkus ja tendentslikkus, kuid Russett ja Starr toovad välja, et teooriate ebakindlust tulebki aktsepteerida (Holsti, 1995, 4; Russett & Starr, 1992, 32).

RS teooriad võivad olla erinevatel tasemetel, erinevate perspektiividega, nende komponendid võivad olla kirjeldavad, spekulatiivsed, prognoosivad või normatiivsed (Dougherty & Pfaltzgraff, 1990, 41), kuid need tasandid peavad RS teooria konstrueerimisel olema arvesse võetud (Holsti, 1995, 18). Lamborn ja Lepgold leiavad näiteks, et RS teooriate teaduslikkus saabki seisneda erinevate tasandite üldistamisoskuse või siis erinevate tasandite oavahelise interaktsiooni ja „linkimise“

¹⁰ Rosenau ei nimeta otseselt küll tasandeid sarnasel viisil kui teised, kuid oma sisemiste ja väliste muutujate kontseptsioonis on need erinevad tasandid välised muutujad.

kaudu (Lamborn & Lepgold, 2003, 50–55). Viimati nimetatud toovad sisse huvitava muutuja, kus kõige kõrgem tasand on globaalne tasand, mitte rahvusvaheline tasand. See on seotud RS veelgi suurema üldistusastmega, mis ületab riikidevahelised interaktsioonid (näiteks kliimasoojenemine, infoühiskond, globaalne maandus jne). Lamborn ja Lepgold peavad globaalse taseme analüüsi kõige kasulikumaks tänu suurele üldistusastmele. Riikidevaheline tase eraldiseisvalt pole niivõrd oluline, vaid sellele on võimalik teha üldistusi läbi kõrgema taseme, mis kaasab mitteriiklikud osalejad ja globaalsed teemad (Lamborn & Lepgold, 2003, 54). Ehkki kõikidel teooriatel on palju kasulikku öelda, on enamik siiski rakendatavad vaid kindlate tingimuste ilmnemisel (*Ibid.*, 55). Samas, autorid ei paku üldistuse kõrval välja selget metodoloogilist programmi, millele teooriad konkreetsemalt vastama peaksid.

Veidi omamoodi põhjenduse loovad Brown ja Ainley, kes seletavad teooriate paljusust RS-s läbi selle, et pole olemas objektiivselt kontseptualiseeritud „rahvusvaheliste suhete“ mõistet, vaid sellele on omistatud erinevaid tähendusi (traditsiooniliselt riikide vaheline, tänapäeval globaalne jne) (Brown & Ainley, 2005, 3). Seega, üheks paljususe põhjuseks on ka see, et mitte ükski RS teooria pole piisavalt rahuldav – me ei tea, mis on valed vastused ning selle pinnalt ei saa me teooriat ka hüljata (olgu tegemist kas selgitava või normatiivse teooriaga) (*Ibid.*, 10). Teooriatel on küll üldistav taotlus, kuid üks üldine teooria oleks eksitav, kuna inimesed käituvad erinevalt (*Ibid.*, 12). Siit lähtub, et Browne ja Ailey lähenemise järgi on maailmas palju võistlevaid RS teooriaid, kuna neil on [praktilised] poliitilised järeldused.

Golstein ja Pevehouse teevad omamoodi üllatusliku kannapöörde, tuues välja vaid ühe võtmeküsimuse, mille ümber RS teooriad keerlevad: Kuidas suudab grupp (kaks või enam rahvust) tagada oma kollektiivsed huvid, kui selleks on tarvis üle saada individuaalsetest huvidest? (Goldstein & Pevehouse, 2008, 4) RS teooriad peavad seega andma seletused läbi (1) domineerimise kui kollektiivse hüve lahendamise, tekitades võimuhierarhia, (2) vastastikkuse kui kasu hoidva käitumise grupi suunas ning karistatavuse isekuse eest ning (3) identiteedi kui oma huvide ohverdamise kollektiivsete huvide nimel oma grupis ja teiste gruppide demoniseerimise (Goldstein & Pevehouse, 2008, 5). Nii Browne ja Ailey kui ka Goldsteini ja Pevehouse'i käsitles moodustavad RS teooriad praktilise käitumusliku metodoloogia.

Milles kõik RS teooriaid käsitlevad autorid jagavad üksmeelt, on see, et pole ühtset RS teooriate mudelit (ehk metodoloogiat). Samal ajal väidavad Kegley ja Wittkopf aga seda, et tänapäeva lahti mõtestamine vajaks ikkagi kompleksset lähenemist, n-ö makropoliitilist perspektiivi, mis hõlmaks kõiki tasandeid ning identifitseeriks globaalse üldise mustri seonduvat käitumist, kuid selle tarbeks nad ei paku välja ühtegi kompleksset metodoloogiat, vaid ennekõike avavad sarnaselt teistega RS teadusliku olemuse juba konstrueeritud teooriate abil. Nad jõuavad järeldusele, et maailma lahti mõtestamiseks on vajalik kasutada [eraldiseisvalt] kõiki teooriaid, infot, kontseptualiseeringuid ja kogutud tööriistu. (Kegley & Wittkopf, 1997, 10-11, 35) Tegemist on küll pigem paratamatuse kui eesmärgiga.

Mõneti võtavad kogu eelneva kajastuse kokku Jackson ja Sørensen, kes kirjeldavad RS teooriate metodoloogilist raamistikku alates biheivioristlikust ja traditsioonilisest käsitlemisest ning lõpetades positivismi ja postpositivismiga. Nende analüüsi teeb huvitavaks, et paigutades RS teooriad metodoloogiliselt ontodoloogilisele teljele, kus äärmused on objektivism ja subjektivism, ning paigutades teisele teljele teooriate epistemoloogilised väärtused, seletav vs arusaav, selgub, et enamik RS teooriaid kohtuvad teljestiku keskel (Jackson & Sørensen, 2010, 294). Seega, teooriad tahavad oma konstruktsioonilt olla ühtviisi nii seletavad kui ka arusaavad, objektiivsetele ja ühtlasi subjektiivsetele näitajatele põhinevad. Nagu eespool lugeda võib, peavad mõned autorid üldisust, konteksti ja kontseptualiseerimist oluliseks, teised seda ei kajasta ning lähtuvad muudest aspektidest. Enamik ühiseid seisukohti on ajaloolise sõltuvuse ning klassikaliste RS teooriate pinnalt, millele RS distsipliin nagu toetuks. Muu ühtse teadusliku põhjenduse leidmine on üpris keeruline. Lisaks kirjeldavad erinevad autorid kasutatavaid teaduslikke meetodeid, kuid nagu selgub, ei ole ka need põhiliseks kriteeriumiks RS teaduslikkuse määramiseks. Liiatigi, nagu ka eelpool näidatud, sotsiaalteadused ei pea põhinema samasugustele meetoditele ja lähenemistele, nagu loodusteadused. Piisab, kui nad kohalduvad üldisesse teaduslikku raamistikku (ehk ühtima teaduse olemuse ning väärtuste põhjendustega).

Selline järeldus aga näitab selgelt, et RS distsipliinis kujundatud metodoloogilised raamistikud pole ei universaalsed ega kasulikud, kuna nende kaudu ei anna mingeidki järeldusi teha. Kui RS teooriaid on palju, neid tekib järjest juurde ning nad paigutuvad

kõik teljestiku keskkoha ümber, siis mida see lõppeks näitab? Ühelt poolt oleks neid tarvis kaotama hakata (kõik teooriad ei saa olla eraldivõetuna samal ajal võrdselt kasulikud ning õigustatud) või teisalt, rakendada mingit metodoloogiliselt süstematiseeritumat lähenemist, mis suudaks teha pädeva üldistuse teooriate kompleksseks käsitluseks ning suudaks neid kasulikkuse nimel teaduslikult süstematiseerida. Ometigi RS teoreetikud ei kajasta ega kasuta enda teaduslikul defineerimisel ei Popperi, Kuhni ega Lakatosi lähenemist. Kui Popperi teadusmetodoloogiline lähenemine hüljatakse tõenäoliselt selle lihtsustatuse pinnalt ning Kuhni metodoloogiline raamistik ei loo praktilist teooriavaliku käsitlust, siis tõenäoliselt Lakatosi metodoloogiast ühelt poolt ei teata laialdaselt, kuid võib-olla teisalt peetakse seda keeruliseks. Võib küll tunduda, et Lakatosi lähtepunktid nõuavad liigset empiirilist kinnitust, kuid tegelikult see nii ei ole, kui arvestada juurde täiendavaid võimalusi Machlupi käsitluses, mis on kasutatavad sotsiaalteaduslike RS teooriate teaduslikul käsitlemisel.

4.2. Klassikalised rahvusvaheliste suhete teooriad kui julgeoleku konteksti loojad

Reflektiivsed julgeolekuteooriad on saanud oma konteksti ja kujundanud oma oponeeringud traditsioonilistest rahvusvaheliste suhete teooriatest, mis käsitlevad julgeolekut. Seetõttu ei ole võimalik käsitleda reflektiivseid teooriaid eraldiseisvalt, kuivõrd RS teooriate kui ka Chalmersi objektivistliku aluse käsitlusele toetudes kohalduvad nad traditsiooniliste teooriate konteksti. Klassikaliste teooriate kontekstuaalsusega nõustuvad nii Legro, kes kirjeldab realismi kui laia perspektiivi, kuid väldib mõistet „teooria“ seoses selles sisalduva pluralismiga; Keohane, kes nõustub, et liberaalne institutsionalism on pigem koolkond, mis pakub maailmapoliitikale [seletamise] perspektiivi, kui loogiliselt seotud deduktiivne teooria ja; Katzenstein jt., kes kirjeldavad realismi, liberalismi ja konstruktivismi kui üldisi teoreetilisi orientatsioone, kuid ei täpsust nende seotust spetsiifiliste uurimisprogrammidega (Humphreys, 2011, 260–261). Klassikalised teooriad seevastu ei ole ise piisavad julgeolekut lahti mõtestama. Seega, järgnevalt kajastan mõnda aspekti klassikalistest teooriatest ja nendevahelist kontekstuaalset ja ideoloogilist debatti, toetudes suuresti mu hea kolleegi Kaido Tee ja enda poolt publitseeritud artiklile, mis on seda teemat teataval määral käsitlenud (Tee & Luht, 2010, 34–65).

Kaidole olen siinkohal iseäranis tänulik realistliku ja liberalistliku teooria (või kohati ideoloogia) parema lahtimõtestamise eest.

Klassikalised teooriad valivad enda jaoks sobivad muutujad, mida nad oskavad mingil viisil seletada, ning rajavad kogu oma edasise töö nende muutujate õlale. Realistide põhiteesideks on, et rahvusvaheliste suhete süsteem on anarhiline, kus toimub pidev võitlus suveräänsete jõudude (klassikalises mõttes riikide) vahel ning riikide tugevus määrab omavahelise hierarhia rahvusvahelisel areenil. Kesksel kohal realistide käsitles on eelkõige jõupoliitika, mille kaudu kõike, mis maailmas toimub, seletatakse. “Rahvusvaheline poliitika, nagu igasugune poliitika, on võitlus võimu pärast ning mis iganes võib olla selle lõplik eesmärk, on võim alati vahetuks sihiks ja selle saavutamise, säilitamise ning demonstreerimise viisid määravad ära poliitilise käitumise tehnika.” (Morgenthau, 1973, 195) Samal ajal kardetakse pidevalt oma jõupositsiooni kadumist, mistõttu üritatakse ehitada üles süsteem, mis tagaks jõudude tasakaalu, mille kaudu säilitatakse ka rahu. Paradoksaalsel moel, rahu aga kunagi tegelikult realistide käsitles ei ole võimalik saavutada, sest mingil hetkel on mingid jõujooned nõnda palju muutunud, et süsteemis on tekkinud taas hõõrumised. Integratsioon rahvaste ja riikide vahel ei saa aga realismiteoreetikute käsitles rahvusvahelise poliitika väljakujunenud struktuuris juhtuda, välja arvatud mõningal määral majanduses ja muudes pehmemates küsimustes, kuna riikidel eksisteerib kaks probleemi, mis seda oluliselt takistab (Waltz, 1979, 105). Waltzi järgi on esimeseks probleemiks asjaolu, et ei küsita endalt „Kas me mõlemad võidame?“, vaid pööratakse rõhku küsimusele „Kumb meist rohkem võidab?“, see aga juba iseenesest viib ebausalduseni ning suhtelise kasu eelistamiseni absoluutsest kasust. Viimast aga hindavad rohkem liberalistid, kuna tegemist oleks suhtelise kasu korral „võit-võit“ suhtega. Teine probleem, mille Waltz toob välja kasu aspektile lisaks, on mure oma ellujäämise pärast, mis kujundab riikide käitumist (*Ibid.* 105). Eelpool välja toodud seisukohad moodustavad suuresti realismi negatiivse heuristika (anarhiline süsteem, riigi kartus oma julgeoleku pärast, võitlus võimu nimel ja suhteline kasu), mida muutes laguneb ka klassikaline realismikäsitus.

Samal ajal võib aga täheldada ka olulisi vastupidiseid tendentse, mida realistid ei suuda seletada – olgu selleks kas või siis Euroopa Liidu toimimine isegi sellisel määral, nagu

see praegu toimib. Realistid on aga oma puudusi ka mõistnud ning tunnistanud, et realism on nõrk seletama muutusi, eriti kui need käsitlevad muutusi maailma majanduses ning siseriiklikes ümberkorraldustes (Keohane, 1983, 187). Küll aga suudavad täienduse luua klassikalise teooria uuendajad, neorealism, kes näevad üpris lihtsaid lahendusi muuta realistlik teooria tänapäeva olusid paremini seletavaks. Realism kujundatakse ümber kahe olulise põhiteesi muutmise kaudu: 1. Realism ei pea käsitlema vaid riike kui rahvusvahelise poliitika kujundajaid, vaid samamoodi võib realistlik teooria hõlmata ka teisi organisatsioone, nii siseriiklikke kui ka rahvusvahelisi, 2. Võimu ja mõju peetakse siiski väga olulisteks teguriteks riikide käitumise ja huvi kujundamisel, kuid need enam ei pea prevaleerima teiste huvide üle (*Ibid.*, 215) – nõnda tekitatakse aga rohkemate muutujatega keskkond, mis ei püüa seletada riikide käitumist pidevalt sama mustri järgi. Küll aga võiks sellisel juhul küsida, kui realism loobub sellistest põhipostulaatidest, siis palju tegelikkuses jääb realismi algupärast alles ning kas seda ei peaks pidama mingisuguse teise nimega teooriaks?

Realistid räägivad sellest, et tegelikult rahvusvaheliste suhete süsteem ei muutu pidevalt ajas või siis on muudatused väga mikroskoopilised. „Kahes maailmasõjas rivistusid hoolimata nende sisepoliitilistest pööretest sõdadevahelisel perioodil põhimõtteliselt samad riigid üksteise vastu. Rahvusvaheliste suhete muster jääb suhteliselt konstantseks (...) sündmused korduvad lõpmatult. Rahvusvaheliselt prevaleerivad suhted muutuvad harva kiiresti oma tüübilt või kvaliteedilt.” (Waltz, 1979, 65-66) Viimase mõttekäiguga loovad aga (neo)realistid endale suurepärase aluse ennustada ka tuleviku maailma julgeolekut toetudes ajaloolisele tsüklilisusele ning põhimõttele, et muutused maailmas ei ole kiired toimuma. Võib-olla ei olegi siinkohal oluliselt muutujaks kiirus, kuivõrd süsteemi võimetus läbi viia kvalitatiivseid muutusi. Samal ajal leiab antud väitele ka küllalt empiirilisi näitajaid, mis seda väidet sugugi ei kinnita – olgu see kasvõi traditsiooniliste vaenlaste kuulumine ühte sõjalisse või majanduslikku-poliitilisse ühendusse. Realistlik käsitus on seega paraku „staatiline või küüniline seletus rahvusvahelisel poliitikale (...) See ei suuda seletada muutusi“ (Morgan, 2000, 46). Realism, olles ise konfliktidele selgitust pakkuv teooria, paneb ka maailma kirjelduse ennekõike konfliktide konteksti. Realismile kui konfliktiteooriale leiab kõige parema tõestuse julgeolekudilemma näol, mille kohaselt realistid väidavad, et riigid kistakse sõtta olenemata nende soovist, vaid see on seotud nende tunnetusega julgeoleku

puudumisest – kui keegi on liiga võimas või üritab oma julgeolekut paremini tagada, siis see tekitab teistes ebaturvalisust, samas kui keegi tundub liialt nõrgana, siis on see võimalus agressorile kehtiva *status quo* muutmiseks (Jervis, 1976, 58–83).

Mida täpsemalt üritab realism keskenduda nendele teistele teooriatele omastele kesksetele küsimustele, seda selgemaks saab, et nendest tuletatud väited pole realistlikud [ehk realismile omased] (Legro & Moravcsik, 1999, 7). Seega, realism oma ümberkonstrueerimise läbi tekitab muutuse oma negatiivses heuristikas, mistõttu tekib võimalus, et realism ei ole enam konkreetne teooria, vaid pigem taustsüsteem või laiem kontekst teistele teooriatele. Loomulikult loob igasugune teooria muudatus palju parema võimaluse seletada ümberringi toimuvat, kuid samas tekitab see sama sissejuhatuses mainitud ohu, et tegelikkuses teooria devalveerib oma väärtuse ning muudab enda vaateid puhtalt ajaloolisest aspektist, olemata seejuures kindel selles, et muutus täiesti õige on. Tuleb tunnistada, et maailma muutumise aspekt ei õigusta realismiteooria üliluslikkust, kuna muutumise ettenägematus realismi poolt on Lakatosi metodoloogiale toetudes üks olulisemaid mõõdalaske – teooria ei suutnud prognoosida uudseid fakte ja lähenemisi. Erinevate osalejate tekkimist rahvusvahelisele areenile (rahvusvahelisi organisatsioone, riigisiseseid huvigruppe julgeoleku määrajana jms) oleks teooria pidanud ette nägema ning pidanud looma endas objektiivseid karakteristikuid, mis neid uusi tegijaid oma teooria valguses iseloomustaks. Neorealism õgendas klassikalise realismi piire, kuid seejuures lähendas teooriat ka teise võistleva teooriaga (liberalism), mistõttu on keeruline pidada realismi eraldiseisvalt viljakaks teooriaks või programmi.

Liberalism vastandub realismile ühelt poolt teooria loomusega, mis väidab kõikides oma osades, et riigid mitte ei ole pidevas kartuses oma julgeoleku pärast, vaid ennekõike on rahule orienteeritud. Liberalistide kolmeks olulisemaks teesiks, mis ühtlasi määravad ka teooria negatiivse heuristika, on need, et (1) riikidevaheline koostöö ja läbikäimise tihendamine mittekaitsealistes teemades on isegi olulisem [ja selle läbi suurendatakse riikide julgeolekut], (2) riigid kasutavad formaalset ja mitteformaalset multilateraalset julgeoleku manageerimist ning (3) sõda ei ole süsteemi paratamatu osa ega seda ei planeerita ka liberaalsete demokraatiade vahel [ehk, liberaalsed demokraatiad ei sõdi teiste liberaalsete demokraatiade vastu] (Morgan, 2000,

56-57). Sellisel juhul peaks aga küsima, kuidas defineerida liberaalset demokraatiat, sest „tänapäeva liberaalsed demokraatiad omavad kõik erinevat kuju ja suurust“ (Brown, 1992, 319). Tuleb tõepoolest tunnistada, et tegemist on tõsise klassifitseerimise probleemiga, sest nimeliselt demokraatiad on omavahel küll sõdinud. Kui tõsiseltvõetav on aga liberalistlik teooria, kui mingi üldtrendi kinnitamiseks on vaja muutujaid niivõrd kitsendada, et tegelikkuses kaob taotletav laiapõhjalisus tegelikkuses ära. Kui aga probleemi mitte liiga sügavale laskuda, siis tegelikult saab liberalistide õigustuseks välja tuua vähemalt mõned normid, mis suudavad demokraatiad klassifitseerida. On väidetud, et demokraatlikud ühiskonnad jagavad teatavaid norme ja kultuuri, mis soodustavad dispuutide rahumeelset lahendamist ning liberaalse iseloomuga sisepoliitika kandub üle ka rahvusvahelistesse suhetesse (Tee & Luht, 2010, 34–65). Seega, sarnasused lähendavad erinevaid osapooli üksteisele ning seetõttu ei soovita konflikte. Realistid toovad siinkohal välja kriitikana asjaolu, et järelikult ei põhine rahumeelne ühiskond seega mitte demokraatlikel, vaid muudel väärtustel. Lähtudes seisukohast, et „tõeliselt“ demokraatlikud riigid tänapäeva maailmas on ka ühed rikkamad, siis „sõda nende vahel pole mõeldamatu selle pärast, et nad on demokraatlikud, vaid arenenud ja industrialiseerinud, mistõttu on nende poliitilistes süsteemides piisavalt palju välja kujunenud ratsionaalsust, et välistada sõda kui poliitilist instrumenti“ (Brown, 1992, 327). Seega, küsimus võiks siinkohal jällegi taanduda huvidele ja ratsionaalsetele kaalutlustele, millele eelkõige vihjavad realistid. Küll aga sobivad majanduslikud argumendid ka seletamaks liberalistlikku teooriat, mis lisaks majandusele põhineb ka veel rahvusvahelise koostöö aspektile. Oneal ja Russett on väitnud, et kaubanduslikud suhted toovad üldjuhul kasu mõlemale poolele, takistavad eeldused relvastatud konflikti laastavast mõjust võimalikule kasumile riigimeestel võtta vastu otsuseid, mis viiks sõjani majanduslike võtmepartnerite vahel. (Tee & Luht, 2010, 45) Koostöö loomiseks ja hoidmiseks on tarvis aga koostööd institutsionaliseeruda, kuivõrd tegemist on liberalistidele ainuvõimaliku lahendusega hoida rahvusvahelist süsteemi. Tekitada nii-öelda üksteisest sõltumine, mis omakorda viib edasi veelgi suuremale institutsionaliseerumiseni ja jälle tagasi. Tekib positiivne nõiaring, millest tegelikult ei soovi keegi lahkuda, sest kõik on suhtelise kasu saajad. Kuna välispoliitika on sellisel juhul mitmete asjaomaste institutsioonide ja avaliku diskussiooni tulemus, ei kaldu valitsused valima sõda, sest vastutus kodanike ees oleks liiga suur (Layne, 1994, 9).

Liberalism omab tunduvalt moraalsemaid ja humansemaid norme kui realism, kuivõrd rahvusvaheliste suhete kujundamisse ei kaasata üksnes riike ja institutsioone, vaid rahvusvaheliste suhete keskmes hakkab rolli mängima üha enam indiviidi kasvav roll ning riigi vastutus indiviidi. Risti vastupidiselt näib viimasele mõttekäigule realistide seisukoht, mis väidab, et universaalseid põhimõtteid pole võimalik riikide tegevuses rakendada (Morgenthau, 1973, 12), mistõttu realistid loovad siiski riigi moraalse kohustuse ülemaks nii-öelda tavamoraalist, mis üritab tihtipeale selle järgijatele tõestada, et tegelikult on maailm ilus ning inimesed, kes siin elavad, head.

Arutledes veidi teooriate moraalsuse üle, siis tuleks siinkohal aga teha kriitikat ka liberalistlikule teooriale, mis oma olemuses on liiga pehme ning võib tulevikus viia hoopis mandumiseni. Nagu on kirjutanud Zbigniew Brzezinski: „Üldiselt jätab tänapäeva Lääne-Euroopa mulje segaduses, keskendumisvõimeta, elumugavusi nautivast, kuid ometi rahutust ühiskondade koondisest, millel puudub igasugune avaram tulevikunägemus. Euroopa ühinemine on aina rohkem protsess, mitte eesmärk” (Brzezinski, 2003, 77). Ja kui säärast mandumist ei tule, siis kuidas suudaks liberalistlik teooria seletada anomaaliaid, mis tegelikult võivad kogu institutsionaliseeruvat ja koostööaltimat süsteemi raputada? Tänapäevasele liberalismikäsitlusele võib tegelikult samamoodi omistada sama kriitikat, mis realismile – nimelt ei suuda ka liberalism tegelikult seletada karme muutusi (või uudseid fakte) rahvusvaheliste suhete süsteemis, kuivõrd liberalistliku teooria järgi seletatud protsessid on samuti katkematud, nagu ka realismi puhul. Muidugi, oma olemuselt ja enda seletatavate süsteemide ja väiksemate muutuste seletamisel on liberalism tunduvalt paindlikum teooria kui realism seda üleüldse olla saab. Kui aga liberalistlikku teooriat mitte süüdistada staatilisuses, siis võiks seda samuti süüdistada nagu realismigi, liigselt ajaloolisuse tsüklilisuse mustriks toetuvaks, kuivõrd kogu teooria pidepunkt seisneb taas seletustel ja interpreteeringutel, kuidas asjad on maailmas tegelikult kujunenud.

Liberalism oma olemuselt on ehk viljakam selles aspektis, et ta toob välja need asjad, mida realism ei ole suutnud enda teooriasse kohaldada (näiteks sama riikidevahelise koostöö aspekt, rahvusvahelised organisatsioonid, toob sisse kollektiivse kaitse jms), samuti suudab liberalism tänu oma avatumale käsitlusele pakkuda rohkem võimalusi teistele uurimissuundadele ning seletada paremini rahvusvaheliste suhete pilti rahuajal.

Samal ajal on liberalism üpriski suutmatu seletama konflikte, mis ei pruugi olla ratsionaalsed liberalistliku teooria mõõdupuu järgi, ühtlasi on liberalistlik teooriakäsitlus üpriski kitsas, kuna ta käsitleb ennekõike „liberaalseid demokraatiaid“ ning liberalismi põhiteesid oleks üle kantavad julgeoleku globaalsele käsitlemisele, kui maailm oleks homogeenne. Viimast aga ei saa paraku väita. Seetõttu, sarnaselt realismiga, suudaks liberalism olla ennekõike uurimisprogrammi oluline osa, kus tema väited võiksid olla baasiks programmi heuristikale, kuid eraldiseisvalt ei suuda liberalism konstrueerida progressiivset uurimisprogrammi julgeoleku käsitlemiseks.

Erinevate teooriad püüavad tõestada reaalselt eksisteerivat maailma, luues empiirilisi seoseid teooria ja praktika vahele, ehkki see ei pruugi alati olla eesmärk. Küll aga armastavad erinevate rahvusvaheliste suhete teoreetikud diskuteerida erinevate nähtuste üle, mis eksisteerivad ka reaalselt ning prognoosida ette nende kujunemislugu. Võtkem siinkohal kas või Euroopa Liit ning selle institutsioonid. Realistid ei suuda küll seletada hästi sellise anomaalse riikide liidu olemasolu, kuid väidavad, et tegemist ei saa olla „õige asjaga“, ning ennustavad selle peatset lagunemist või vaid paberi peal formaalset eksisteerimist. Samal ajal triumfeerivad liberalistid, kelle teooriaga läheb mainitud kooslus suurepäraselt kokku. Kui realistid suudavad isegi aktsepteerida Euroopa Liidu majanduslikku koosseksisteerimist, põhjendades seda sellega, et ülemate väärtuste ja kõrgema poliitika poole ei minda (milles neil on muide ka vist õigus, kuna näiteks EL-i kaitsepoliitiline koostöö on suhteliselt vilets võrreldes koostööga teistes pehmemates valdkondades), siis liberalistid suudavad oma teooriat samal ajal üha enam ja enam põhjendada, sidudes selle järkjärgulise integratsiooni tekkimisega ning üksteisest sõltuvuse suurendamisega. Samal ajal pole liberalistide teooria juures sugugi oluline realistide mõistes tugevamate poliitikavaldkondade integratsioon, kuivõrd need pole maailmasüsteemi loomise ja kujundamise juures sugugi nii olulised, vaid pigem ajaloolised igandid. Mõlemal võib olla küll õigus, kuid seejuures olles omavahel konfliktsed, ei suuda kumbki teooria anda piisavalt universaalset pilti. Joonistub välja küll selgelt mõlema teoreetilise koolkonna ambitsioon, mis väljendub tuleviku ennustamises. Kui integratsioon Euroopa Liidus nõrgeneb või sellele peaks tulema tagasilööke, siis kuulutavad ennast võitjaks realistid, vastupidisel juhul on liberalistidel põhjust pidada ennast võitjateks. (Baldwin, 1993, 5)

Lihtsalt ajalugu interpreteerides ja olevikku kirjeldades ei oma teooriad erilist väärtust, vaid nende väärtus seisneb minevikku ja olevikku arvesse võttes läbi metodoloogia kirjelda võimalikult hästi tulevikku. Liiatigi, kui uskuda Buzanit, siis ei tohiks julgeolekut ning ohtusid seletada vaid läbi materiaalsete faktorite [mis on nii realismi kui liberalismi aluseks], vaid pigem tuleb julgeolekut lahti mõtestada läbi julgeolekule sotsiaalse tähenduse andmise, tõlgendades seega julgeolekut pigem kui sotsiaalset nähtust, mida ei pea seostama otseselt materiaalse reaalsusega (Buzan, 2000, 9).

Traditsiooniliselt deklareerib riigi esindaja julgeoleku konstrueerimisel erakorralised olud ning sellega seoses lubab kasutada kõiki vahendeid, et julgeolekuohtu vältida (Buzan *et al.*, 1998, 21). Viimasest lähtuvalt võib väita, et traditsioonilist julgeolekut on suhteliselt lihtne mõista, kuivõrd see seob julgeoleku mõiste suuresti ainult riigiga ning tegelikkuses pole eriti oluline, kuidas mõtestab julgeolekut lahti rahvas või ka riikide omavaheline kokkulepe, mis väljendub näiteks rahvusvaheliste organisatsioonide koostöös. Seega, nagu ka varem näidatud, julgeoleku traditsioonilisel mõistmisel puudub otseselt rahvusvaheline ja sotsiaalne mõõde. „Traditsiooniliselt seostati julgeolekupoliitikat poliitiliste-militaarsete vahendite kasutamisega (...) nagu näiteks külma sõja ajal (...) kui Euroopa julgeolekut juhtisid Ameerika Ühendriigid enamasti NATO raamistikus, mis muutis julgeolekupoliitika kitsamalt kaitsepoliitikaks” (Biscop & Coolsaet, 2003, 4).

Välja toodud lähenemise puhul tuleb tõdeda, et selle eeliseks on lihtsus ja erinevate muutujate lahti sidumine, mis lubab riikidel käituda vastavalt nõnda, kuidas rahvusriigid ise soovivad. Kuhu peaks paigutama aga näiteks küberrünnakud 2007. aasta kevadel Eesti riigi- ja julgeolekuasutustele, rahutused riigis, mis võivad võtta rahvusvahelised mõõded ning endaga kaasa tuua sotsiaalsed või majanduslikud ohud? Lisaks loendamatud keskkonnaohud. Veel edasi – kuidas mõista tegelikkuses seda, et riik kaasab tänapäeval uute ohtude määramisel oluliselt rahvast, määratledes rahva jaoks julgeolekuohtusid, kui traditsioonilise julgeolekukontseptsiooni puhul seda sugugi vaja pole? Lihtne näide siinkohal on kas või 2006. aasta sügisel toimunud avalikud debatid Venemaa ja Saksamaa vahel rajatava gaasijuhtme *Nord Stream* üle.

Viimati mainitud julgeolekuohtude käsitlemisel jääbki hätta traditsiooniliselt mõtestatud julgeolekukäsitlus, kuivõrd juba käsitletud ohtude näol pole sugugi tegemist pelgalt kaitsepoliitiliste ega ka ohtudega, mis lubaksid üheseid tegevusi, et neid vältida.

4.3. Täiendusi klassikalistele teooriatele

Ehkki realism ja liberalism näitasid üles lähenemist üksteisele, siis nad ei tekitanud ühtset uurimisprogrammi, vaid jäid kaheks erinevaks kontekstuaalseks taustaks. Realism muutis oma esialgset kõva tuuma, mis tekitab probleemi pidada *neorealismi* päris realistlikuks, sama ajal suudab liberalism anda teatavaid vastuseid vaid kindlas muutujatega kitsendatud ruumis, muutudes seega ehk liiga spetsiifiliseks. Kumbki teooria iseseisvalt ei suuda anda piisavaid vastuseid ning seletada julgeolekut ning selle arengut maailmas, mistõttu on loogiline, et tekivad võistlevad teooriad. Steve Smith toob aga välja selge vajaduse lisaks julgeoleku kirjeldamisele ka julgeolekut lahti mõtestada (Smith, 2000, 74). Kui Smith loob ühe eraldusjoone teooriate iseloomude vahele, nimetades klassikalisi teooriaid (ebapiisavas mõttes) kirjeldavateks ning reflektiivseid teooriaid lisaks sellele, et nad vastanduvad maailmavaateliselt klassikalistele, ka positivismi vastasteks (*Ibid.*, 76), siis sellest ei piisa teooriate programmiliseks analüüsiks. Mitte vastandumine materialismile ja positivismile ei loo uut või uusi uurimisprogramme, vaid nende objektiivsed põhjendatud põhiseisukohad, nagu juba väitekirjas eelpool seletatud. Seetõttu ei tuleks ilmtingimata teha eraldusjoont „uute“ ja „vanade“ vahele lähtudes eelnevalt nimetatud tingimuste olemuse tõttu, vaid eraldusjoon saab tekkida lähtudes teooriate kesketest seisukohtades, ehk negatiivsest heuristikast. Lihtsalt väljendudes, tuleb vaadata, millised teooriad omavad ühtseid baastingimusi ja arusaamasid ning millised teistsuguseid. Uurimisprogramm võib seega täiesti lubatult integreerida endasse ka klassikaliste teooriate seisukohti. Progresseeruvaks saab pidada programmi, mis suudab luua tugevama tuuma, mis tänu oma viljakusastmele ja mastaapsusele ületab võistluses teise(d) programmid.

Steve Smithi teene antud väitekirja mõistes seisneb selles, et ta defineerib erinevad teooriad ning nende viljelejad, mis on tugevaks baasiks programmi(de) genereerimiseks ning selle/nende progressiivsuse hindamiseks. Smith on klassifitseerinud julgeolekuteooriad järgmiselt: alternatiivse kaitse teooria, kolmanda maailma teooria, Kopenhaageni koolkonna [julgeolekustamise] teooria, konstruktivistlik teooria,

kriitiline teooria, feministlik teooria (Smith, 2000, 77–97). Ehkki Smith toob ka välja poststrukuralismi, siis siinses dissertatsioonis ma seda ei käsitle. Esiteks on põhjus sarnane Smithi poolt välja tooduga, et poststrukuralistlikke seisukohti on pea võimatu summeerida, kuna nende poolt loodud maailmakirjeldus on fundamentaalselt erinev (*Ibid.*, 94). Ehk siis, ainuüksi nende siseste erinevate seisukohtade kokkuvõtmine nõuaks eraldi dissertatsiooni, mis peaks ka eraldi vaatlema, kas neid on üldse võimalik liigitada ühise nimetaja alla või on nad kõik eraldi panustavad mingitesse olemasolevatesse uurimisprogrammidesse. Teiseks, ehkki poststrukuralistlike teooriate käsitlemine annaks antud dissertatsioonile täiendavat jõudu, ent kindlasti mitte ei ole see juba käsitletavate teooriate kõrval ilmtingimata ja möödapääsmatult vajalik, et jõuda nende järeldusteni, mida selle töö ülesandepüstitus nõuab.

4.4. Alternatiivse kaitse teooria

Alternatiivse kaitse teooriat saab pidada ühelt poolt üpriski normatiivseks teooriaks, mis seletab, kuidas asjad pigem „võiks“ olla. Samal ajal põhineb teooria prognoosimisel 1980ndate trendidele, kuid seab ka ajapiire oma prognoosidele. Tegemist on teooriaga, mis oli kontrastiks klassikalisele neorealismile käsitlemisele, mis põhineb ennekõike jõu ja võimu saavutamisel. Teooria juured lähevad 1982. aastasse Olof Palme komisjoni tegemiste juurde, mis väitis, et riikide julgeoleku tagamine ei saa toimuda üksteise arvelt, vaid ainult tänu ühistele pingutustele (Booth, 1990, 35). Reaalsema pildi loob aga Gorbatsõvi konstrueeritud „uus mõtlemine“. Teooria konstrueering lähtub vajadusest, et külma sõja aegne mõtlemine (ennekõike (neo)realistlikule doktriinile põhinedes) ei suuda anda piisavaid selgitusi tänapäevase maailma „vastastikuse sõltuvuse“ selgitamiseks (*Ibid.*, 18). Lisaks vastastikusele sõltuvusele iseloomustab antud lähenemist ka mittevägivaldse muutuse võimalikkus, Jalta kokkuleppe järgse maailmasüsteemi asendumine uue ja paremaga, Ida ja Lääne ideoloogilise vastandumise lõppemist, uue rahvusvahelisel õigusel, ÜRO hartal ja Julgeolekunõukogul põhineva maailmakorra tekkimine (Roberts, 1991, 509). Kui Gorbatsõv rääkis 1987. ja 1988. aastal kollektiivsest julgeolekust, siis ÜRO ja Julgeolekunõukogu keskne roll rahu tagamises oli ka see, mida ta silmas pidas (Claude *et al.*, 1992, 9). Alternatiivse kaitse teooria üheks aluseks võib pidada Gorbatsõvi sõnastatud julgeolekudoktriini, mis tõi välja, et (1) sõja ennetamine on fundamentaalne, (2) mitte ükski sõda (sh tuumasõda) pole ratsionaalne poliitika jätkamine, (3) poliitilised võimalused julgeoleku tekitamiseks

on tõhusamad kui sõjalistehnilised, (4) julgeolek on vastastikune, ühe riigi julgeolekut pole võimalik tõsta teiste julgeoleku vähenemise arvelt, (5) mõistlik piisavus on (NL) sõjalise võimekuse aluseks ja (6) (NL) sõjaline strateegia peab põhinema mitteprovokatiivsetel alustel (kaitse) (Meyer, 1988, 133). Lähenemise empiiriline tõestus seisneb (1) Saksamaa ühinemises, (2) ÜRO reaalselt suurenenud rollis rahu tagajana, (3) USAs kui ainsas maailma supervõimuses (ning kes ühtlasi respektseb ka rahvusvahelist korraldust), (4) ajaloolises tõestuses demokraatia suunalises protsessis üle maailma ning (5) ideoloogiliste vaadete kadumises RS-s (Roberts, 1991, 523-524).

Võttes enamiku oma seisukohti ja vastandudes nendega realistlikule maailmakäsitlusele, teeb alternatiivse kaitse teooria seetõttu suure sammu liberalismi poole. Ken Booth ütleb, et „seni on õpetatud, et sõda on vältimatu anarhilises süsteemis (...), see pole õigustatud (...), minevik on lihtsalt proloog (...), on liiga vara kategooriliselt väita, et rahvusvaheline süsteem on 'sõja süsteem'“ (Booth, 1990, 29). Teooria loob seega aluse rahvusvaheliste suhete ja julgeolekupoliitika käsitlemiseks ennekõike eetilistel alustel, mis välistaks riikide tahte otsida konflikti, või siis tunnistada, et konflikt oleks nagu süsteemi lahutamatu osa. Ka Booth toob teooria konstruktsiooni kirjeldades välja, et sõda pole aktsepteeritav poliitika instrument ning ehkki ta väidab, et suurvõimud jäävad Euroopas domineerima, siis nende võim ja osakaal poliitika tegemises langeb, inimõigused pääsevad rohkem esile, tuumarelvad piiratakse, Euroopa hakkab rohkem väljapoole vaatama (mitte ei ole suletud kindlus), mis tekitab kõik kokku mitmekesisuse maailmapoliitikas, mitte bipolaarse vastandumise (*Ibid.*, 28).

Ida-Lääne vahelised suhted põhinevad Ida ja Lääne väiksemate riikide ühistele huvidele, mis tekitab tiheda üksteisest sõltuvuse võrgustiku ja kohustuse lahendada blokkidevahelist vastandumist (...), kollektiivse kaitse süsteemi hoidev samm on fundamentaalne kontseptsioon sellest, mis on meie jaoks ühine; julgeolek tähendab alati julgeolekut kõikidele süsteemis osalejate jaoks. (Lutz, 1984, 170)

Ehkki teooria astub välja realistlikust ja liberalistlikust paradigmat sellega väites, et maailm pole loomupäraselt ette määratud, vaid pigem peavad riigid looma maailma, mis neile sobib, siis teooria lähtekohad ja maailma tõlgendamine on liberalismile omane. Ühtlasi võib pidada riikidepoolset maailma loomise põhimõtet konstruktivistlikuks ilminguks. Ehkki alternatiivse rahu teoreetikud ei ole sõnastanud oma teoorias

sotsiaalsed konstruktsiooni kui poliitika määrajat, siis näiteks Lutz oma 1984. aasta käsitluses toob välja inimeste rolli välispoliitika määrajana, kuna valitsused ei hakka iseseisvalt kehtivat olukorda muutma, mistõttu peab Lutz ühtlasi eeltingimusena kollektiivse rahu saavutamiseks inimeste ja oluliste otsuste tegijate vahelist konstruktiivset ühist suhet (Lutz, 1984, 173). Teooria loob lähedase lähtepunkti kriitilise koolkonna vabanemise (emantsipatsiooni) näitajale ning seda omakorda iseloomustab teooria lähtepunkt pidada oluliseks tuumaheidutuse osakaalu kadumist. Gorbatsšov pakkus lausa välja täielikult tuumarelvade vaba maailma aastaks 2000 (Meyer, 1988, 129). Booth leidis, et ühine julgeolek, mitteprovokatiivne kaitse ja tuumarelvade vähendamine määravad julgeoleku debati 1990. aastatel (Booth, 1990, 17). Üleüldse näeb Booth teooria käsitluses kolme faasi, millest esimest ja lühiajalist iseloomustab „konstruktiivne kaasamine“, keskpikka perspektiivi „legitiimne rahvusvaheline kord“, ja pikka perioodi „stabiilne rahu“. Kõike eelnevat tiivustab ja tekitab inimeste enda soov elada rahu keskkonnas (ehk siis maailma tulevik on konstrueeritud ideede ja tahete pinnalt). „Tulevik moodustatakse meie nägemusest (...) me ei saavuta stabiilset rahu praktikas, kui me ei usu, et see on teoorias võimalik (...) oleme tagasi hoitud oma regressiivse mõtteviisi tõttu [mis on tekitatud külma sõja ideoloogiate poolt]“ (*Ibid.*, 23). Liberalismi kasuks räägib ka teooria pluralistlik moment, mille järgi julgeolek baseerub kaitsval heidutusel (struktureaalne mitteagressiivne võimekus või ühine kaitsev üleolek) koos poliitilist ja majanduslikku kindlust loovatel poliitikatel (*Ibid.*, 36).

Teooria on küllaltki Euroopa ja külma sõja tõlgenduse keskne, mistõttu teooria uurimisvaldkonna mastaap jääb pigem tagasihoidlikuks (ei hõlma teisi maailma piirkondi peale Euroopa ega loo julgeoleku käsitlemisele uut universaalset lähenemist). Julgeolekuohud kollektiivse kaitse teooria seisukohast on pigem traditsioonilised, ent neid on võimalik konstrueerida riigi tahte põhjal. Teooria ilmselgeks nõrkuseks teaduslikus paradigmas seisneb teooria väheses süstematiseeritud otsingus, samal ajal suudab teooria oma konstruktsioonidega luua prognoositavust, mistõttu võiks väita, et teooria sisaldab ka ennast falsifitseerivaid elemente. Samuti teooria viimistleb neid nähtusi, mida ta kirjeldab, ja annab konfliktidele omamoodi hinnangu. Probleemiks on aga selle teadusliku olemuse juures determineeriv ja eraldav faktor ning inimestele omased väärtused, kuna see põhineb suuresti tavamõtlemisel, teataval ideoloogilisel vaatenurgal ja inimese loomusel. Teooria kaldub olemuslikult pigem normatiivsusesse,

ehkki sotsiaalteadusliku teooria puhul ei pruugi see olla põhjus, miks kohe teooriat pidada ebateaduslikuks. Teooria on üpris konservatiivne ja järjekindel seoses oma liberalistlike algetega ning vastandumisega realistliku teooria seisukohtadele. Samuti on teooria konstrueeritud üpris lihtsalt, tekitamata palju konstante ja keerulisi valemeid. Kindlasti pole teooria aga oma ajalises kontekstis ja geograafilistelt piiridelt üldine, mistõttu ta ei ole kõrvutatav selle baasil traditsiooniliste käsitlustega. Teooria ja selle empiirilised seisukohad (ennekõike prognoosid) on selgelt ümberlükatavad. Seetõttu võib pidada teooriat klassikalises mõttes üldistele teaduskriteeriumidele vastavaks. Popperi teadusmetodoloogia rakendamine selle teooria puhul ei sobi, kuna see oleks ümberlükatav mis tahes teooriat mitte kinnitava faktiga (näiteks, kollektiivne kaitse ei ole toimiv) ning Kuhni lähenemise järgi ei saaks väita, et teadlaskonna valik oleks selle teooria poole kaldu. Kui vaadelda teooriat revolutsioonitsüklis „teooriate vohamise“ faasis, siis oleks see vale, sest teooriale ei eelne normaalteaduslikku teooriat, millega enne teadlaskond oleks üheselt nõustunud.

Teooria probleemiks võib pidada (eriti omaaegses kontekstis) vähest teaduslikku positivistlikku alust seoses piiratud empiirilise baasiga, ent ilmselgelt omab teooria oma konstruktsiooni kaudu objektiivseid näitajaid (sarnaselt liberalismiga) viljakusastme hindamiseks. Teooria suudab markeerida olemasolevat ning läbi selle luua uusi teadmisi (prognoose) ja toob välja uuesti RS ja julgeoleku liberalistlikud jooned, vastandudes realistlikule käsitlusele (teadvustades ka selle külma sõja aegset domineerimist). Viimatimainitu läbi saab teooriat liberalistlikusse julgeolekukäsitluse paradigmasse sobituvaks pidada ning ehkki teooria ei loo olulisi positivistlikke aluseid, siis ometigi saab teooriat omas ajas pidada piisavalt uudseks, uusi fakte/trende prognoosivaks, teiste paradigmade (ennekõike realism) nõrkusi välja toovaks ja kõige olulisem, uutele uurimissuundadele teed rajavaks. Seega, olles liberalistliku käsitluse abiteooriaks (või siis Lakatosi keeles moodustades positiivse heuristika ja abihüpoteesi liberalismi kõva tuuma ümber), suudab see teooria avada teid teistele teooriatele, mis põhineks ennekõike sotsiaalsele interaktsioonil ja „eetilistel“ väärtustel rahvusvahelise julgeolekupildi konstrueerimisel. Seda kindlasti mitte aga eraldiseisvalt, vaid n-ö „abiteooriana“, mille seisukohtade tõendamine võiks leida alust teiste (rohkem teaduslikke printsiipe järgides) konstrueeritud teooriate abil.

4.5. Kolmanda maailma teooria

Umbes samal perioodil kollektiivse rahu teooriaga hakkas arenema ka kolmanda maailma julgeolekuteooria, mis seadis julgeoleku-uuringute keskpunkti kolmandad, n-ö kolonialiseerimise ja suurvõimude meelevaldas olevad vaesed ja vähem arenenud riigid. Ühelt poolt võib pidada kolmanda maailma riikide teooria esiletõusu mõneti toetava hüüdena kollektiivse kaitse teooriale, kuid ennekõike nägid kolmanda maailma teoreetikud võimalust alternatiivse teooria valguses enda hääle tõsiseltvõetavamaks teha ning teataval määral kolmandate riikide teooria vastandub oma eelkäijale. „Välistades kolmandate riikide ühiskonnad suurte võimude võimuvõitlusest, ei lahenda probleemi, kuna konfliktiallikad nende riikide ühiskondades on loomuosad (...), nendeks allikateks on näiteks kolonialismi jäänused, ebavõrdne majanduslik areng, poliitilise legitiimsuse kriisid valitsevas klassis, iseseisvusvõitluses tekkinud laiapiindsete koalitsioonide lagunemine, militarismi tõus, etniliste, hõimude, usuliste, keeleliste ja ühiste tõekspidamiste kriisid“ (Mohan, 1989, 26).

Kolmanda maailma teooria üheks tuntumaks käsitlejaks saab pidada Mohammed Ayoobi, kes on püüdnud teooriat sidustada teiste julgeolekuteooriatega. Teooria väidab, et suudab täita lünkasid, mis on jätnud realism ja liberalism (Ayoob, 2002, 28) põhinedes eelkõige paljude uute riikide tekkimisel 1950–60ndatel ja 1990ndatel ning teiseks seletada rahvusvaheliste suhete iseloomu läbi nende riikide suurema füüsilise ja normatiivse välise haavatavuse kaudu (*Ibid.*, 33).

Samal ajal ohud kolmandatele riikidele tulevad suuresti nende enda regioonist või enda riigisiselt, mis tekivad ühelt poolt tänu nende omavahelisele geograafilisele lähedusele, kuid ka nõrgale siseriiklikule korraldusele ja kitsastele režiimidele, mis ei suuda välistada riigisiseseid probleeme ja mille tõttu viimased kanduvad üle naaberriikidevahelisteks probleemideks (Ayoob, 1989, 70-71). Et mitte riskida teooria ebateaduslikuks pidamisega ei lähe kolmanda maailma julgeolekuteooria normatiivseks ning täielikult vastanduvaks, vaid Ayoob seob oma loodud teooria selgelt neorealismliku käsitlusega (pidades neorealismlikku käsitlust ebapiisavaks piisava üldistuse loomisel). Kolmanda maailma teooriat nimetab Ayoob „alluvaks realismiks“ (Ayoob, 2002, 41). Seega, oma olemuselt on kolmanda maailma teooria konfliktiteooria, mis panustab realismi puudujääkide täitmiseks. Tugeva seose realismiga loob Ayoob ka väitega, et

ehkki mitteriiklike osalejate arv poliitikas on tõusnud, siis rahvusvaheliste suhete süsteem on ikkagi jätkuvalt vaid riikidevaheline süsteem, sealhulgas pidades süsteemi peamisteks karakteristikusteks ellujäämist ja eneseabi, kuid samas loob Ayoob teoriakäsitluse aluseks alluvate riikide põhilised „alluvad“ iseloomud (Ayoob, 2002, 41). Ayoobi lähenemisest saab välja lugeda, et tegelikult on ajalugu määrava tähtsusega riikide käitumise määramiseks. Nõnda võib pidada Ayoobi lähenemist teataval määral ka ajaloolise tsüklilisuse teooriaga sarnaseks, kuna ta leiab, et kolmanda maailma riigid maailmas on arenenud samale tasemele, kui praegused postmodernsed riigid olid keskajal ja varasel modernismiajastul (*Ibid.*, 42). Kõige eelneva põhjustajaks peab Ayoob seda, et kolmanda maailma riigid ei saanud ennast sarnaselt lääneriikidega üles ehitada, vaid olid pidevalt lääne (koloniaal)võimude meelevaldas, kes tõid sisse oma lähenemised, mis piirkonda tegelikult ei sobinud. Alles vabanemisega said kolmanda maailma riigid võimaluse ennast teostada, kuid mineviku jäljed on määranud nende riikide kehva julgeolekusituatsiooni.

Alluv realism samas ei ole midagi ainult loomuomast ja jätkuvat, kuna Ayoob leiab, et ka alluva realismiteooria normatiivne eesmärk on pluralistliku lääneliku struktuuri loomine (*Ibid.*, 47). Alluva realismi panus on siduda erinevate tasemete protsesse (siseriiklikud konfliktid koostoimes rahvusvahelised konfliktid), mis loovad rahvusvahelise julgeoleku, ehk ennekõike anda paremat toetust realistlikule seisukohale seletada olemasolevat maailmapilti paremini ja täielikumalt. Ilmselgelt ei anna kahelda Ayoobi süstematiseeritud ja konservatiivses teaduslikus lähenemises, mis aitab luua ühele teooriale paremat üldistusastet. Ehkki Ayoob vihjab, et alluva realismi normatiivne eesmärk on lõppeks läheneda liberaalsele pluralismile, siis ei saa seda antud hetkel võtta teooriale loomuomasena. Erinevalt alternatiivse kaitse teooriast omab kolmandate riikide teooria paremat empiirilist ja positivistlikku alust. Samal ajal jääb teooria alla uudsete faktide prognoosimisega. Teooriat pole võimalik seostada otseselt sotsiaalse konstruktivismiga, kuna kolmandates riikides toimuvat ei pea Ayoob sotsiaalselt, vaid teiste riikide poolt tekitatuks – järelikut pidades konflikti kolmandas maailmas loomuomaduslikuks. Ühtlasi välistab Ayoob ka kriitilise koolkonna emantsipatsiooniteooria, pidades kolmanda maailma riike liialt madala arengutasemega riikideks, kus on ennekõike probleeme võimu legitimeerimise jms, erinevalt lääneriikidest, kus emantsipatsioon saab toimuda tänu ühiskonna piisavale

arengutasemele (Ayoob, 1997, 127)¹¹. Tänapäevasemate kolmanda riikide julgeolekukäsitus on mõnevõrra globaalsem ning ei tunnista enam vaid riikidevahelisi suhteid julgeoleku määramisel. Näiteks räägivad Barkawi ja Laffey globaalsest julgeolekumõõtmest vastandumisel, n-ö globaalse Põhja vastandumine globaalse Lõunaga (Barkawi & Laffey, 2006, 348-349). Üheks väljendusviisiks, mida eelpool nimetatud autorid välja toovad on näiteks Lääneriikide võitlus Al-Qaeda. Ehkki säärased näited enam puhtal kujul realismiga ei sobi, siis ometigi on kolmandate riikide julgeolekuteoreetikud jäänud kajastama loomupäraseid konfrontatsioone, mis on tekkinud kahe erineval taseme ühiskonna vahele ning põhimõtteliselt jäänud Ayoobi alluva realismi raamidesse.

Teooria väärtuseks on see, et ta toob välja objektiivsetel kaalutlustel baseeruva mõõtmel, mida teised ei ole suutnud teha – kolmanda maailma riikide probleemistiku. Tegemist on uutmoodi süstematiseeringu ja nähtuste viimistlemisega, mis suudab ühtlasi ka seletada konflikti nendes nähtustes, mida varem ei seletatud või ei peetud oluliseks seletada. Determineerimine käib antud teooria puhul tavamõtlemise põhistamisega kolmanda maailma konteksti, mis on autori käsitluses selgelt eristuv Põhja heaoluühiskonnast. Teooria teaduslikkuse tugevus seisneb ka selles, et see ei ole rajatud inimese konfliktsele iseloomule, vaid objektiivsetele näitajatele (kolonisatsioon, domineerimine jms), mis tekitab süsteemse kolmandate riikide käitumismudeli. Teooria on konservatiivne, järjekindel ja tagasihoidlik, omades oma põhiteese realistlikust paradigmat, olles seejuures ka lihtsalt seletatud. Nagu alternatiivne julgeolekuteooria on tegu pigem kitsa lähenemisega, kuna vastupidiselt eelmisele keskendub see kolmandatele riikidele. See aga ei muuda teooriat ümberlükkamatuks, kui leida vaeseid riike, kelle käitumine ei ole kinni nendes ajaloolistes taakades, mille kaudu teooria ennast põhistab. Kui üldisust taotleb Popper ei falsifitseeriks teooriat Lääne-Euroopa riikide praktikaga, väites, et kolmandate riikide teoorial puudub piisav üldisus, siis tõenäoliselt kukuks teooria Popperi falsifikatsioonimudelit rakendades India, Austraalia ja teiste sarnaste endiste koloniaalriikide välja toomisega. Kuhni puhul jääks aga segaseks, millisesse revolutsioonietappi teooria jääks, kui talle eelnevat normaalteadust

¹¹ Samal ajal on Pinar Bilgin väitnud, et emantsipatsioon on protsess, mille kaudu julgeolekut otsitakse ning seda tuleks pigem riigi ehitamisel ja julgeolekupoliitika loomisel hoida eesmärgiks horisondil, mistõttu vajadust tugevdada riigi toimimise mehhanisme kolmandas maailmas ei tohiks tuua ettekäändeks indiviidide ja sotsiaalsete gruppide vajaduste marginaliseerimiseks (Bilgin, 2003, 210)

ei eksisteeri. Lakatos aga lubaks seda teooriat vaadata programmis teistega seni, kuni see kasulik on. Teooria viljakus seisneb realistliku paradigma toetamises nendes aspektides, mida viimatinimetatu enne ei jälginud, olles samal ajal selgelt objektiivsetel vaatlustulemustel põhinev. Teooria tunnustab enda kõrval liberalistlikku mudelit, kuid peab seda omaseks heaolulisele lääneühiskonnale. Läbi viimase lubaks teooria ennast ka kummutada. Teooria prognoosiv aspekt jääb vajaka, kuna teooria ei põhista konflikti püsimumist kolmandates riikides ja peab liberalismi mõneti oma normatiivseks eesmärgiks. Seetõttu võib väita, et teooria jääb selles aspektis mõnevõrra hāguseks, ehkki viljakaks. Kui teooria viljakus realistlikus paradigmas on suhteliselt kõrge, siis teooria mastaap jääb üpriski kitsaks ning see ei laienda end teistele uurimisvaldkondadele. Oma kitsama mastaabi ja iseloomu tõttu saab pidada kolmanda maailma teooriat ennekõike realistlikku paradigmat toetavaks (sarnaselt eelmise käsitletud teooriaga) n-õ „abiteooriaks“. Kindlasti tuleks aga edasi uurida alluva realismi edasiarenemist ning loota, et kujundatav teooria võiks omada tulevikus rohkem prognoosivaid, mitte vaid justifitseerivaid ja determineerivaid karakteristikuid.

4.6. Konstruktivism

Konstruktivismi loojaks loetakse Alexander Wendti, kes esimesena konstruktivistliku teooria teadlikult formuleeris. Kui vaadata teooria konstrueerimise ajalist konteksti (1992), siis oli selleks ajaks ühele osale teadlaskonnast üpris selge, et ei neorealism ega ka neoliberalism ei suuda otseselt anda julgeolekule ega laiemalt rahvusvaheliste suhetele, ümbritsevale maailmale, piisavalt üldistatud seletust. Wendt toob välja neoliberalismi ja neorealismi kriitikana, et mõlemad arvestavad julgeoleku määrajana keskselt vaid riiki, kuna vaid riigid on nende teooriate järgi rahvusvahelises süsteemis dominantsed tegijad ning jätavad identiteedi ja huvid oma käsitlustest välja (Wendt, 1992, 392). Seetõttu peab Wendt oluliseks julgeoleku seletamisel arvestada sotsiaalsete muutujatega, mis on oluline panus julgeolekuteoreetilisesse käsitusse võrreldes varasematega. Ühe kriitika neorealismi suunas toob konstruktivism ka selle kaudu välja, et neorealism on oma teooriat pidanud sotsiaalsete süsteemide laadsete *ad-hoc* modifikatsioonidega täiendama, et seletada, kuidas jõuda anarhiast ja materiaalistest võimekustest jõupoliitikate ja sõdadeni (Wendt, 1995, 78).

Wendt peab võimalikuks konstruktivismi näol ennekõike liberalistliku teooria laiemat käsitlemist (Wendt, 1992, 394), kuid konstruktivistlik teooria oma olemuselt on pigem kirjeldatud ühendava sillana kahe traditsioonilise teooria vahel, kuna ta muudab anarhia definitsiooni rahvusvahelistes suhetes. „Enese abi ja võimupoliitika on institutsioonid, mitte anarhia hädavajalikud osad. Anarhia on see, millena riigid seda kujutavad“ (*Ibid.*, 395). Kui riigid käituvad konfliktsest üksteise vastu, siis selgub, et rahvusvahelise anarhia iseloom on konfliktne, kui riigid teevad koostööd üksteisega, siis selgub, et rahvusvahelise anarhia iseloom on koostööline (Weber, 2005, 60).

Wendt näeb konstruktivistliku teooria põhiseisukohana asjaolu, et inimesed käituvad erinevate objektide suhtes sellises tähenduses, nagu need objektid (sh ka teised tegijad, kui ühiskonnad) neile omistanud on. Ehk siis, ka riigid käituvad ühtemoodi oma sõpradega ning teistmoodi oma vaenlastega. Need interaktsioonid saavad aga muutuda, mistõttu konstruktivism toob oluliselt sisse identiteedimuutusest tingitud rahvusvaheliste suhete muutumise iseloomu. Väga oluliseks peab Wendt sotsiaalset konteksti ning väidab, et identiteet baseerub huvidel – riigid defineerivad oma huvid olukorra defineerimise protsessis (Wendt, 1992, 398). Võttes aluseks kahte eelnevat väidet, seob need Wendt kokku, väites, et nii sõbrad kui ka vaenlased defineeritakse osapooltevahelise interaktsiooni kaudu. Seetõttu on julgeoleku kujunemine ka protsess interaktiivses maailmas.

Wendti sidusust realismiga võib täheldada selles osas, kus ta räägib „kiskjalikest“ riikidest, mille edukus sõltub otseselt kollektiivsest identiteedist, mis on süsteemis tekkinud – kui kiskjalik riik pole piisavalt tugev, et kollektiivset identiteeti murda, siis ta kaotab ning tekib kollektiivne kaitse, kui ta suudab, siis taaskord interaktsiooni teel muudetakse ka jõupoliitikate balanssi (*Ibid.*, 408). See pole aga konstruktivismi põhiküsimuseks, kuivõrd Wendt määratleb konstruktivistliku käsitluse efektiivselt toimima koos liberalistliku teooriaga ning leiab ühtlasi, et mõlemal on omad nõrkused, mis oleks parandatavad teise tugevustega (*Ibid.*, 425). Wendti poolt kirjeldatud näitena võiks siinkohal tuua rahvusvaheliste organisatsioonide ja ka muu koostöö tekkimise läbi sotsiaalse interaktsiooni, mis ühel hetkel tekitab teatavad ühised normid ning seega aluse institutsioonide tekkimiseks. Oma lähenemises on konstruktivism ennekõike koostööle ja rahumeelsele koosseksisteerimisele suunatud. Nõnda on ka üheks

konstruktivismi seisukohaks see, et riigid liituvad ohtude vastu, mitte võimu vastu, nagu näeb seda neorealism (Hopf, 1998, 186). Ohud aga Wendti käsitluses pole mitte loomulikud, vaid konstrueeritud.

Konstruktivism pole aga eraldiseisvalt ideaalne teooria, sest ühe kriitika kohaselt ei suuda konstruktivistid prognoosida maailmas olulisi muutusi, vaid ennekõike on nende teooria seatud maailma paremale seletamisele (*Ibid.*, 180). Ometigi toob konstruktivism sisse olulise paradigmu muutuse, mille kohaselt maailmas on erinevaid „anarhiaid“. Ehkki konstruktivism on üpriski laiahaardeline teooria, siis ei paku konstruktivistlik käsitlus julgeoleku konstrueerimisele muud seletust, kui et seda konstrueeritakse omavahelises interaktsioonis. Konstruktivism annab julgeolekuteooriatele pigem esmase parandatud teoreetilise raamistiku, milles prevaleerib sõna „sotsiaalne“. Ehkki ka konstruktivistid mõistavad „kõneakti“ olulisust ning täheldavad, et sellel on sümboolne tähendus julgeoleku kujundamises (Frederking, 2003, 366), siis nad ei suuda seda nii konkreetset seletada kui näiteks Kopenhaageni koolkond. Küll aga suudavad konstruktivistid oma laia käsitluse sisse haarata väga olulise osa liberalistlikust teooriast ning seletada üht-teist ka realismist. Samuti puutub konstruktivism kokku olulisel määral alternatiivse julgeolekuteooriaga (kollektiivse rahu tekitamise läbi) ja ka kolmanda maailma teooriatega (on ju ka sealsed konfliktid kirjeldatavad universaalselt läbi sotsiaalse interaktsiooni). Samal ajal olles oma mastaabilt üpriski laiahaardeline ning justkui kõik sotsiaalse interaktsiooni abil ära seletanud, jätab konstruktivism üpris palju lahtisi küsimusi, näiteks: millisel viisil ja millises suunas sotsiaalse interaktsiooni kaudu tekitatud seisukohad kujunevad (mis ikkagi määrab konkreetset ja prognoositavat julgeolekukäitumist)? Miks on riigid rahvusvahelistes suhetes kesksel kohal, kui sotsiaalne interaktsioon võiks tegelikult kujundada välja hoopis teistsuguseid struktuure ja suhtlemisvõrgustikke?

Ei saa alahinnata konstruktivismi avatavat võimalust teistele teaduslikele teooriatele konstruktivistlikke sotsiaalseid väiteid edasi arendada või siis kummutada – tegemist on üpris uudse lähenemisega rahvusvahelise suhete ja julgeoleku seletamiseks. Teooria loob ulatusliku süstematiseeritud seletuse ja viimistleb seniseid erineva teooria nähtusi sidudes need üheks. Sidumise kaudu annab teooria ka senistele teoreetilistele konfliktidele hinnangu ning loob determineeritud lähenemise, mille järgi saab nii üht

kui ka teistsugust riigi käitumist seletada üheselt. Inimlike väärtusi teooria endale ei omista. Põhinedes realistlikul ja liberalistlikul paradigmal, loob teooria uue järjekindluse, olles samal ajal oma väidetes konservatiivne (alles jääb selgelt anarhia kontseptsioon). Sidudes kaks suurt lähenemist, ei muutu teooria oma konstruktsioonilt keeruliseks, sest see ei too sisse palju konstante ning *ad-hoc* ja kunstlikke hüpoteese. Konstruktivism pretendeerib oma siduva iseloomu tõttu selgelt üheks üldisemaks teooriaks. Olles samal ajal üldine, on selle ümberlükatavuses keeruline veenduda. Kui riigi käitumine sõltub sotsiaalsest interaktsioonist, mis võib kujuneda nii- või naasuguseks, on keeruline tõestada vastupidist. Kuna teooria põhineb sotsiaalsel interaktsioonil, identiteedil ja huvidel, siis on ka neid võimalik objektiivselt teaduslikult kirjeldada ning teisalt võiks ka väita, et juhul kui leitakse selgem ja lihtsam viis selgitada osapooltevahelist käitumist (mitte sotsiaalse interaktsiooni kaudu), siis on ka konstruktivistlik teooriakäsitlus falsifitseeritav. Seega, Popperi käsitluses ka kummutav, mis samas ei aitaks edasi teooria kasulikumale käsitlusele. Tõenäolisem on aga, et teooria oleks Popperi karmi demarkatsioonikriteeriumi mittekohaldumise tõttu pigem samas kategoorias, kuhu ta lahterdas marksismi, freudismi või adlerismi, ehk siis jäädes objektiivsete faktide abil falsifitseerimatuks. Kuhni teadlaskonna subjektiivne valikukriteerium teooria teaduslikul lugemisel oleks sarnaselt teiste teooriate näitel mõõdetamatu. Seega, konstruktivism, ehkki luues väga laia käsitluse, oleks ennekõike vaadeldav Lakatosi käsitluses selle alusel, kas ta sobitub või annab aluse mingi uurimisprogrammi tekkeks.

Teooria järgib tugevalt eelnevate teooriate (realism ja liberalism) saavutatut ning teeb oma sünteesi nende pinnalt. Konstruktivism suudab hästi küll süstematiseerida ja markeerida toimuvat, ent selle abil on keeruline prognoosida julgeolekukäitumist ja – valikuid. Kindlasti toob aga teooria välja olulise sotsiaalse interaktsiooni mõõtme, mida talle eelnevad niivõrd selgelt pole kirjeldanud. Ehkki teoorias on palju objektiivseid näitajaid (seoses üht- või teistpidiste julgeolekuvalikutega) ning need on üpriski universaalsed, siis on konstruktivismi suurimaks riskiks laialivalgumine, mistõttu ei saa konstruktivismi eraldiseisvalt pidada uurimisprogrammiks, vaid konstruktivistlikud sotsiaalse interaktsiooni väited peavad leidma toetust ka teiste teoreetiliste lähenemiste abil – ehk leidma oma väidete põhistsusi teiste teooriate abil. Konstruktivism peab leidma endale lisaks liberalismile abiteooriaid, mis kaudselt või otseselt tõestaks

konstruktivistlike väidete paikapidavust. Ilmselgelt on aga konstruktivismil potentsiaalselt enam võimalusi panustada uurimisprogrammi negatiivsesse heuristikasse panustamisel ning on läbi oma pigem liberalistliku kalduvuse ka viimast üks tugevamalt täiendavaid teooriaid. Tänu oma suurele mastaapsusele ning viljakusastmele võiks teooriat pidada Lakatosi mudeli järgi üheks progresseeruvamaks ja teaduslikumaks, kuid seda tingimusel, et ta leiab juurde teisi (kaudseid) toetusi.

4.7. Kopenhaageni „julgeolekustamise“ julgeolekuteooria

Ehkki julgeolekuohtude puhul võib täheldada erinevate teooriate baasil politiseerimist ja tähtsustamist (või konstruktivismi järgi üldistatult sotsiaalse interaktsiooni teel tekitatust), siis Kopenhaageni koolkonna järgi tuleb ohtusid lisaks julgeolekustada, mis tagab julgeolekuohu tegeliku teadvustamise, määratlemise ning lubab väita, et julgeolekuoht on konstrueeritud. Julgeolekustamine on Kopenhaageni koolkonna järgi ekstreemne versioon politiseerimisest (Buzan *et al.*, 1998, 23), mis lubab väita, et sellise tegutsemise kaudu on julgeolekuoht määratletud ning annab seega legitiimsuse tegeleda sellega kõrgemal tasemel. Põhiline argument julgeolekustamiseks on aga Kopenhaageni koolkonna järgi nn kõneakt, mis lubab väita, et eksisteerib mingi objekt, mille eksistents on ohustatud ja seega annab kõneakt õiguse võtta tarvitusele ekstreemsed meetmed, et kindlustada viidatud objekti säilimine (Floyd, 2007, 329). Julgeolekustamise protsess on intersubjektiivne, mis tähendab, et tegemist pole objektiivse ohu ega ka subjektiivse ohuaimdusega. Selle asemel sõltub millegi julgeolekustamine otseselt publikust, kes peab aktsepteerima julgeolekustamise kõneakti. Kõneakt ei kannu endas lihtsalt informatsiooni eksisteeriva julgeolekusituatsiooni kohta, vaid on konstrueering iseeneses. Prantsusmaa presidendid Mitterand ja Chirac on mõlemad ägedalt kajastanud ebaseaduslikku immigratsiooni oma kõnedes ning arvestades suhtumist sisserändajatesse ning mõne aasta taguseid rahutusi Pariisis, võiks väita, et mitmed kõneaktid viisidki välja illegaalse immigratsiooni julgeolekustamiseni. Näiteks Chirac, olles Pariisi linnapea, on öelnud: „*Võtke mees kolme või nelja naise ja 20 lapsega, kes saab 50 000 franki sotsiaaltoetust – loomulikult, ilma töötamata. Lisage sinna lärm ja hais; prantsuse tööline läheb sama koridori peal hulluks!*” (Riding, 1991).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et „julgeolekustamise mõte kirjeldab protsesse kui ekstreemsete meetmete rakendamise õigustuseks ekstentsiaalse ohu määratlemist

kõneakti kaudu, paneb mingile igapäevasele normaalsele poliitikale sildi kui „julgeolekuteema“ (...), vaadates seda läbi sotsiaalse julgeoleku prisma, siis Buzan ja Waever toovad välja, et julgeoleku viidatud objektiks on tihtipeale identiteet“ (C.A.S.E., 2006, 313). Buzan ja Weaver ei unusta aga oma teoreetilise lähenemise juures ka asjaolu, et sotsiaalse julgeolekustamise kõrval eksisteerib ka riigi julgeolek, mis ennekõike käsitleb suveräänsust, mistõttu saab nende lähenemist julgeolekule teatud mõttes pidada ka dualistlikuks (Krause, 1998, 313). Buzani panus julgeolekuteoreetilisse debatti on märkimisväärne, sest ta toob eelpool nimetatud konstruktsiooni abil pilti täiesti uued teemad julgeolekus, samas ta selgitab, et kõik need julgeolekuohud (keskkonna, majanduse, usuliselt motiveeritud jne) olid ka enne ja ammu olemas (Buzan, 2000, 7) – neid lihtsalt ei julgeolekustatud.

Julgeolekustamine toimub Buzani ja Weaveri käsitluses erinevatel tasemetel (alates individuaalsest tasemest kuni rahvusvaheliste süsteemideni) (Buzan *et al.*, 1998, 5). Kui riigi tasemel julgeolekustamise teooria on olnud seni suhteliselt veenev (argumenteeritud), siis viimasel ajal on Buzan ja Weaver üritanud seletada kõige kõrgema taseme julgeolekustamisi ehk „makrojulgeolekustamist“ ning selleks on välja pakkunud julgeolekustamise hierarhiate liitmise. Kõige võimsamad makrojulgeolekustamised, nagu näiteks külm sõda, koosnevad madalama taseme julgeolekustamiste astmetest, mis on nende sees, kuid samas on makrojulgeolekustamise korral võimalik kokku liita teised julgeolekustamised nõudmata ilmingimata seda, et need üksteist ületaksid (Buzan & Waever, 2009, 257).

Kopenhaageni koolkond läheneb julgeolekuprobleemidele samamoodi kui konstruktivistid uutmoodi, kuivõrd julgeoleku käsitlemist ei saa siinkohal enam pidada ühemõõtmeliseks. Seda aga just tänu põhjusele, et julgeolek on lahti mõtestatud kui sotsiaalne ja intersubjektiivne konstruktsioon (Floyd, 2007, 329), mille määratlemisel kõneakt omandab võtmerolli julgeolekuohu määratlemisel. Lihtsamalt väljendudes: kui rahvas ei mõista politiseeritud ohu määratlust, siis võib öelda küll, et samm julgeolekustamiseks on astutud, ent seda pole lõpule viidud.

Kui riigi elanikkond tunneb oma julgeoleku pärast muret, mida tekitab mingi objekt või subjekt, saab teooria kohaselt väita, et tegemist on elanikkonna seisukohalt olulise julgeolekuohuga. Kopenhaageni koolkond on selle iseloomustamiseks loonud

kolmeastmelise skaala, mis seletab edukat julgeolekustamist (eksistentsiaalne oht, hädavajalik tegutsemine ja üksustevahelised tegevused ja suhted, mis loovad reegliid) (Buzan *et al.*, 1998, 26). Julgeolekustamise kõneakt ja rahva sellega protsessi kaasamine on suuresti seotud tõenäoliselt aga poliitilise mandaadi leidmisega.

Püüdes kokku võtta Kopenhaageni koolkonna mõnda eelnevat seisukohta, võib lakooniliselt väita, et nende seisukohtade järgi tuleb pärast julgeolekuohu politiseerimist julgeolekustamine ning selle instrumendiks on edukas kõneakt, mille kaudu võib hinnata seda, kas julgeolekustamine on täielikult toimunud.

Buzanile ja Weaverile on ette heidetud euroopakesksust oma teooria loomisel ning nad tunnistavad seda. Samas on ühelt poolt Buzanil ka õigus, kui ta väidab, et rahvusvaheliste suhete süsteemis moodustavad tuuma postmodernsed riigid ning suveräänsus pole enam julgeoleku mõistes keskne teema (Buzan, 2000, 11). Samas tunnistab Buzan, et on olemas ka teistsuguseid riike peale postmodernsete, mistõttu ta mõonab, et maailma tuleks ehk vaadata kaheselt (*Ibid.*, 10), kinnitades seega kolmanda maailma põhiteesi erinevate piirkondade erisusest. Oma töödeski väidavad Buzan ja Weaver, et nende teooriat ei peaks käsitlema uue kõikehõlmava tervikuna, vaid seda võiks pigem käsitleda täiendusena olemasolevatele, millele nemad on suutnud lisada julgeoleku multisektoraalsuse ning suutnud läbi julgeolekustamise luua seoseid erinevate teooriate vahele (ehk seletada, kuidas ja millal uued objektid saavad julgeoleku osaks) (Buzan *et al.*, 1998, 207). Veelgi varem, 1993. aastal, on Buzan ja Weaver väitnud, et nende eesmärk on täiendada klassikalisi teooriaid (Weaver *et al.*, 1993, 27). Kopenhaageni koolkonna julgeolekustamise teooria on ka lisaks sellele, et ta konstruktivismi poole kaldub, üpriski lähedane liberalistliku teooriaga. Ühelt poolt selle kaudu, et nad marginaliseerivad suveräänsust ja jõupoliitikat, tuues sisse teised muutujad, kuid teiseks toovad nad välja ka, et kogu julgeolekupoliitika oma olemuselt liigub liberalistliku käsitluse suunas, millest viimane suudab teha tunduvat laiahaardelisema julgeolekukäsitluse (Buzan, 2000, 4). Julgeolekustamise teooria suudab ühelt poolt nii integratsiooni (erinevatel tasemetel) kui ka fragmenteerumist, samas viimast rahvusvahelises süsteemis ja julgeolekus ikkagi kardetakse (Weaver *et al.*, 1993, 196-197). Seoses sõjalise julgeoleku tähtsusekaotusega külma sõja järel suureneb liberaalne argument, samas liberaalne maailm nõuab erinevate asjade

julgeolekustamist (Buzan *et al.*, 1998, 210, 212) (mõneti on see vajalik fragmenteerumise vältimiseks). Samal ajal ei saa pidada igatpidi julgeolekustatud maailma täielikult sobituvaks liberalistlikku maailmapilti, kuna mitte „’julgeolek’ ei määra liberalismi *status quo*-d, vaid ’vabadus’“ (Buzan, 2000, 15).

Kopenhaageni koolkond on andnud iseäranis palju julgeolekuteoreetilisse käsitlusse oma empiirilise käsitlusega, mis tõestab julgeolekustamist ja kõneakti. Seda teooriat võib pidada üheks läbimõeldumaks teaduslikus plaanis ning ka selles plaanis, missugustele väärtustele teooria peab vastama. Oma süstematiseeringud ja viimistlused saab teooria suures osas konstruktivismist (või siis sellega sarnaselt baasilt) ja suudab sellega täiendada teadusliku konflikti lahendamist julgeoleku määratlemisel. Veelgi edasi, kõneakt on üks puhtamaid näiteid teadulikust determineerimisest ja eraldamisest, mis on ka objektiivselt mõõdetav. Ehkki kõneakt ja julgeolekustamine on seotud inimestele omaste väärtustega, siis suutes seda süstematiseerida, omandab viimane pigem süsteemile omase funktsionalistliku iseloomu. Teoorial ei teki probleeme konservatiivsuse ega järjepidevuse väärtustega, kuivõrd ta seab ennast selgelt radistisooniliste lähenemiste konteksti. Samuti läbi julgeolekustamise ja kõneakti pretendeerib teooria lihtsuse ja tagasihoidlikkuse printsiipidele, kuna see ei ole ei keeruline ega ka revolutsiooniline aspekt – pigem paremini selgitav ja süstematiseeriv läbi empiiria. Teooria on üpris üldine, kuna see ei seo end geograafilise ega ideoloogilise alaga, vaid loob üldistuse, mis mõlemat hõlmab. Samuti on teooria ümberlükatav, kui näidata, et kõneakt siiski ei ole see, mis loob ainuüksi julgeolekut selle erinevates valdkondades. Tegemist võiks olla ühe vähese julgeolekuteooriaga, mis võiks sobituda Popperi metodoloogilisse programmi, kuna see on ühelt poolt hästi piiritletud, selgelt objektiivsetel näitajatel põhinev ning piisavalt üldine, samas falsifitseeritav. Eduka falsifikatsiooni kaudu (fakt, mis kummutaks julgeolekustava kõnakti) peaks aga teooria hülutama, mis ei aitaks kaasa teaduse kasulikkuse määratlusele. Samuti tekiks vale eeldus, et antud teooria peaks olema niivõrd üldine, et seda pidada kontekstuaalseks tõeks. See pole aga võimalik ning teooriat falsifitseerides kaotaks julgeolekuteooriad ühe tugeva panustava teooria. Kuhni järgi ei saaks teooriat *a priori* juba selle pärast teaduslikuks pidada, et see ei ole pärvinud teadlaskonna üldist eelistust. Seetõttu taaskord, et hoida tugevat teooriat pildis, peaks seda vaatlema ennekõike Lakatosi uurimisprogrammide metodoloogilises pildis.

Antud teooria suudab selgelt prognoosida uusi fakte (ehk mida võidakse julgeolekustada), lisaks teooria toob välja oluliselt uue mõõtme, mida temale eelnevad pole suutnud teha. Kopenhaageni koolkonna julgeolekustamise teooria oma mastaapsuselt üpris laiahaardeline kajastades erinevaid julgeolekustamise tasemeid, kuid samas võib kahelda, kas kõike ikka annab julgeolekustada antud teooria mõistes. Sellest hoolimata on julgeolekustamine läbi kõneakti tugev ja objektiivselt mõõdetav kriteerium. Läbi viimase toob aga teooria sisse uue mõõtme julgeoleku hindamiseks, mistõttu on selle viljakusaste küllaltki kõrge. Kombineeritult teooria päris suure mastaabiga saab pidada seda ka eraldiseisvalt küllaltki progresseeruvaks. Samas, Kopenhaageni julgeolekustamise teooriat peaks ennekõike seoses ühistele karakteristikutele vaatama ühes programmis konstruktivismi ja liberalismiga, et anda sellele juurde täiendavat toetust. Samuti saab julgeolekustamine luua lisaargumendi alternatiivse kaitse teooriatele läbi julgeolekustamise, ent selles võib efektiivsem olla kriitilise julgeolekuteooria koolkond. Tõenäoliselt jääb julgeolekustamise teooria hätta siis, kui mingit sorti julgeolek defineeritaks ja oleks objektiivselt vaadeldav hoopis läbi julgeolekutustamise (emantsipatsiooni). Seetõttu ei ole otstarbekas ka antud teooriat vaadata eraldiseisvalt, vaid selle jõud sõltub ennekõike uurimisprogrammi sobitumises ning andes oma abi uurimisprogrammi tugevale konstrueerimisele, nimetades julgeolekustamist läbi kõneakti tugevaks tõestuseks sotsiaalsel interaktsioonil põhineva uurimisprogrammi kõvale tuumale.

4.8. Kriitiline julgeolekuteooria

Viimati kirjeldatud teooriale annab oma kriitika kriitiline (Aberystwythi) koolkond ning selle peamised viljelejad Richard Wyn Jones ja Ken Booth, kellest viimane on ka kaudselt oma varasemates töödes seletanud alternatiivse (kollektiivse) kaitse teooriat. Kriitilise koolkonna peamine kriitika Kopenhaageni koolkonna pihta on julgeolekustamise eetika valdkonda puudutav. Kui julgeolek pole muud kui spetsiifiline vorm sotsiaalsest praktikast ning kõneakt loob eksistentsiaalse ohu ja selle kaudu poliitikad, kas kõike saab siis pidada julgeolekuks, ning sellest tulenevalt – kas kõiki vägivaldseid, keelavaid ja irratsionaalseid poliitikaid võib seega pidada omaette kõneaktiks ja objektiivseteks? (Williams, 2003, 521) Väite õigustuseks toob Jones välja, et julgeolekustamine ei ole ainult valitseva eliidi õigus, vaid seda saavad teha ka erinevad ühiskonnagrupid nii riigi sees kui ka riigist kõrgemal tasemel. Teine kriitika,

mida Jones Kopenhaageni koolkonna vastu välja toob, on see, et kõneakt on riigikeskne ja Kopenhaageni koolkond ei mõtesta lahti julgeoleku tegelikku olemust (Jones, 1999, 86). Mõnes mõttes on kriitilise teooria koolkonna tõstatatud kriitika täiesti õiglane, kuid see ei kukuta Kopenhaageni koolkonna teooriat, sest ka sellise sotsiaalse käitumismalli abil võib samuti julgeolekut lahti seletada, ühtlasi ei loo Kopenhaageni teoreetikud piiranguid julgeolekustamise tasemele, mida tõestab ka makrojulgeolekustamise mõõtme välja toomine.

Kui on olemas julgeolekustamine, siis on olemas ka julgeolekutustamine. Kopenhaageni koolkond räägib küll mõlemast, ent keskendub selgelt esimesele. Kriitiline julgeoleku koolkond rõhub ennekõike vabanemisele ehk emantsipatsioonile, mis määrab julgeoleku, mistõttu räägib kriitiline koolkond teatud mõttes sellest, mida kopenhaageni koolkond vähem käsitleb.

Julgeolek tekib vanade seisukohtade hülgamise ehk üleüldise vabanemise (emantsipatsiooni) teel. Vanade seisukohtade hülgamine ja emantsipatsioon toimub sarnaselt enamiku eelpool kirjeldatud teooriatega sotsiaalse interaktsiooni toel. Ühtlasi tekkis niimoodi kollektiivne julgeolek 1980ndatel ja samamoodi sai võimalikuks NATO laienemine Ida-Euroopasse, kuna oli aktsepteeritud kollektiivset julgeolekut (*Ibid.*). Nagu eelpool kirjeldatud teooriad oponeerivad ka kriitilise teooria viljelejad julgeoleku realistlikule sõjaväele fokuseeritud, riigikesksele ja nullsummamängu arusaamale ning leiavad, et sellise julgeoleku lahtimõtestamise peaks välja vahetama koostööl põhinev projekt, mis seaks inimeste emantsipatsiooni kesksele kohale (C.A.S.E., 2006, 448). „Emantsipatsioon, mitte võim või kord, tekitab tõelise julgeoleku. Emantsipatsioon teoreetiliselt ongi julgeolek (...), julgeolek on võimas poliitiline kontseptsioon (...), mis annab arvamustele energiat ja liigutab materiaalist võimu (...), julgeolek-võim-normaalsus vahetatakse välja julgeolek-emantsipatsioon-normatiivsusega, kus emantsipatsioon harutab julgeoleku võimust lahti ning tekitab täielikuma ja rohkem hõlmava arusaama julgeolekust“ (*Ibid.*, 455-456).

Väga olulist rolli mängib kriitilises teoorias julgeoleku määramisel kollektiivne mälu, mis on ühtlasi seotud identiteediga, kuna viimane määrab kollektiivsed diskursused ja identifitseerimise praktikad, ühtlasi kollektiivse „enda“ formeerimise, mis omakorda aitab peegeldada „teisi“ (*Ibid.*, 471). Identiteet on kollektiivne nähtus, mis kujuneb,

muutub, omistub ja hüljatakse interaktsioonis teistega (Jones, 1999, 90). Kollektiivse „enda“ määramine aitab kaasa julgeoleku kujundamisele lisaks emantsipatsioonile. Piltlikult väljendades, kui puuduks kollektiivne mälu, siis ei saaks julgeolekut ka konstrueerida, sest tõenäoliselt poleks millestki vabaneda. Kollektiivne mälu on aga midagi sellist, mis on iseloomulik ühiskonnale, mistõttu on ka kriitilised teooriad ühes paadis nendega, kes väidavad, et julgeolek oma põhimõtetest on ühiskondlik konstruktsioon.

Kriitilise julgeolekuteooria kohaselt kujundavad maailma ja julgeolekut intellektuaalid tihti peale vastandudes olemasolevale diskursusele (*Ibid.*, 118). Seega, ka vabanemise tingivad kriitilised intellektuaalid. Ühtlasi, nagu varem selgitatud, võivad need olla ka ühiskonna grupid, liikumised jne. Samas, kui selliseid kriitilisi ühiskonna osasid ja liikumisi ei oleks, siis paneks see kriitilise teooria raskustesse (Jones, 1999, 125). Nende erinevate isikute, gruppide, liikumiste jms roll ongi kritiseerida hegemonaalset korda ning kukutada ortodokssete arusaamade legitiimsus ühiskonnas ning seega anda võimalus vastandlike positsioonide arenguks (*Ibid.*, 124). Sama omadus on üle kantav kriitilise julgeolekuteooria eesmärkidele.

Lakatosi metodoloogia sobib, kuna nii julgeolekustamine kui ka kriitilise koolkonna emantsipatsiooniteooria on tegelikult sama mündi kaks erinevat külge ning edukas kombineerimises annab mõlemat ühes programmis kasutada. Põhiline erinevus seisneb selles, et emantsipatsioon rõhub pigem eetilise julgeoleku tekitamisele. Emantsipatsioon kannab endas teataval määral rahu ideaali, kuna emantsipatsiooni määravad liikumised ja kriitilised teadlased, kes oma loomult on pigem vabadust ja õiglust taotlevad. Seda väidet õigustab nii viitamine kollektiivsele julgeolekule kui ka vabanemisele hegemonaaalsest paradigmast. Seega, emantsipatsiooni saab teatud määral pidada vastavaks Kopenhaageni koolkonna julgeolekutustamisega, mis võiks omakorda kaasa tuua eetilised julgeolekukonstruktsioonid. Sellised väärtused aga kannavad kriitilise teooria ilmselgelt liberalismi leeri.

Ehkki Ayoob on olnud kriitiline emantsipatsiooni omistamisest kolmandatele riikidele, siis tegelikult oleks sellest abi, kui võrd emantsipatsioon oleks üks parimaid näitajaid julgeoleku „progressi“ lahti mõtestamiseks kolmandates riikides. Leian, et emantsipatsiooni rakendamine koostöös Ayoobi alluva realismiga suudaks täiuslikumalt

seletada nihet postmodernistlike riikide tekkimise suunas, mida alluva realismi teooria vaid normatiivselt näeb. Kriitiline teooria saaks anda alluvale realismile teoreetilise modifikatsiooni, mis võiks potentsiaalselt tugevdada realistlikku paradigmat.

Kriitiline julgeolekuteooria kaldub selgelt eemale traditsioonilisest teaduse olemusest selle tõttu, et tegemist on teooriaga, mis omistab teadlikult kogu süsteemile inimese loomule omaseid väärtusi. Küsimus siinkohal pole süstematiseeritud väärtuste otsimises ja toimivate süsteemide viimistlemises, kuna seda teooria järgib. Samuti suudab teooria anda konfliktidele hinnanguid, kuna see defineerib julgeoleku teistel põhimõtetel. Sellest loogikast lähtudes on teooria ka teaduslikus mõistes determineeriv ja eraldav. Sotsiaalne süsteem on mudel, millele saab omistada ühiseid karakteristikuid, neid süstematiseerida ning mõõta, samas individuaalsed tõekspidamised on väga keeruline teema, millele tugineda, kui tahame veenduda teooria vettpidavuses või kasulikkuses. Kriitilise teooria võiks aga päästa kollektiivsusele omistatud individuaalsed väärtused, mis siiski loovad teatava sotsiaalse süsteemi. Samas, ei saa pidada ülimuslikuks positivistlikku lähenemist, kui teooria suudab laiendada olemasolevat käsitlust, põhinedes siiski objektiivsetel näitajatel, olgugi et nende tõestus antud hetkel on keeruline. Kriitilisest teooriatest võib abi olla Kopenhaageni koolkonna toetamisest ühelt poolt julgeolekutustamise (kui julgeolekustamise teise külje) paremal avamisel ning teisalt pakkuda abi teistele teooriatele nendes osades, kus mingi teooria ei suuda pakkuda adekvaatsemat lahendust. Ilmselt jääb minu isiklikuks arvamuseks, et piisavalt hea teise teooria üldistusastme tekkimisel võib kriitilisel teoorial tekkida probleeme enda õigustamisega.

Nii, nagu võib kahelda teooria inimlikest väärtustest lahti sidumisega, tekib teoorial ka probleem lihtsuse printsiibiga, kuna inimese käitumisele omistatavad objektiivsed väärtused ei ole lihtsad – need vajaks selgemat lahtikirjutamist. Teooria on küll konservatiivne, sest ta võtab oma algupärad teistest teooriatest (ennekõike liberalismist), kuid teooria järjekindlus seoses inimese käitumise interpretatsiooniga on selgelt löögi all. Samal ajal eksib ka teooria tagasihoidlikkuse printsiibi vastu, mille järgi teaduslik teooria peaks jääma vaatlema toimuvat siiski eemalt, mitte sukelduma teooria kujundamisse. Eelnevast hoolimata on teooria üldistuse aste ja ümberlükatavus aga aktsepteeritavad, kuna need ei loo piiratlusi teooria vaatlemiseks mingites kitsastes

eksperimentaallabori tingimustes. Popperi lähenemist arvestades oleks teooria lihtsalt falsifitseeritud Kopenhaageni julgeolekustamise teooria kaudu, mistõttu ei saaks enam antud kriitilist teooriat teaduslikult kasulikuks pidada. Kuhn ei looks mitte ühtegi piirajat teooria teaduslikult kasulikuks nimetamisel, ent takerdudes taaskord teadlaskonna valikutesse, ei saaks ka Kuhni metodoloogia järgi seda teooriat teaduslikuks pidada. Seega, varem mainitud Lakatosi uurimisprogrammide raamistik võiks pakkuda teooriale kaitset teaduslikule progressile kaasaaitamiseks ning selle toetavaks teooriaks tunnistamisel.

Ma ei kahtle sugugi kriitilise teooria mastaabis, mis ilmselgelt on väga lai, pakkudes potentsiaalset võimalust universaalsusele. Samuti on tervitatav kriitilise teooria seisukoht selle poolest, et julgeolek ei saagi eksisteerida eraldiseisvalt kogukonna väärtustest, ning nentimine, et kogukond oma teadliku tegutsemise teel muudabki julgeoleku käsitlemist. Viimane tõik võiks anda uudsete faktide prognoosimisele tugeva täienduse selle läbi, et julgeoleku defineerimisel ei ole määravaks vaid valitsev eliit või ainult tunnustatud ühiskonnagrupid. See toob teooria kasulikkuse hindamisse tugeva toetava noodi. Oma teatavast normatiivsusest hoolimata suudab teooria siiski uusi fakte leida ja tuua välja uue mõõtme, mida teised teooriad teha ei suuda. Emantsipatsiooni aspektist on teooria samavõrd kummutatav kui Kopenhaageni julgeolekustamise teooria. Kindlasti aga ei taha ma nõustuda, et kriitiline teooria looks eraldiseisva uurimisprogrammi, kuna selle seotus ühelt poolt sotsiaalselt konstrueeritud julgeolekuga, millest räägivad ka teised teooriad, on väga tugev ning teisalt, tuginedes objektivistlikule käsitlusele, suudab see teooria parandada lünkasid üldise konteksti loomisel, mis aitab tõenäoliselt terviklikumalt julgeolekut lahti mõtestada, andes omapoolsed käsitlused teatavate lünkade täitmiseks. Kindlasti on aga oluliseks suunajaks teooria eetilise aspekt, kuna nagu ka Jones on kirjutanud: “Kriitiline julgeolekuteooria on suunatud hääleõiguse, mitteesindatud ja võimututele ning selle [teooria] eesmärgiks on nende emantsipatsioon” (Jones, 1999, 123).

4.9. Feministlik julgeolekuteooria

Feministlikku julgeolekuteooriat peab vaatama arengulises kahes etapis (varane ja tänapäevane). Ehkki mõlema etapi feministide põhiseisukohaks on olnud, et julgeolekut tuleb lahti mõtestada, kaasates feministlik (või humanistlik) muutuja, siis feminismi

varasemad tööd (vt nt Tickner 1992) on peamiselt suunatud eelpool nimetatud lähtekoha õigustamiseks, mitte lahenduste leidmiseks. Seetõttu sai feministlik julgeolekukäsitlus ka päris palju kriitikat 1990ndatel, lahterdades feministliku teooria küll huvitavaks selle tõttu, et feminism toob sisse soolise muutuja julgeoleku lahti mõtestamiseks ja analüüsimiseks, ent samas feministide avaldatud kriitika ei erine tegelikult teiste teooriate kriitikast neorealismi suunal (Weber, 2005, 87). Adam Jones on näiteks feminismi 1990ndatel kritiseerinud kui liiga kitsast uurimisvaldkonda, mis on ühtlasi normatiivne. „See [feministlik teooria] mitte ainult ei püüa parandada naiste elu, vaid see süüdistab ka raskustes, milles naised on meeste tõttu“ (*Ibid.*, 85). Seetõttu leiab Jones, et feministlikul teooria pole kohta korrektset teaduses.

Tundub, et feministid võtsid kriitikat piisavalt tõsiselt ning täiendasid oma esialgseid deklareerivaid ideoloogilisi seisukohti teadusliku konstruktsiooni abil. Ehkki feministid on [sarnaselt teiste julgeolekuteooriatega] skeptilised konventsionaalsete sotsiaalteaduslike meetodite suhtes, on feministid siiski olnud avatud neid kombineerima ja teinud uurimusi, mis on näidanud, millised tegurid omavad kõige positiivsemat mõju naiste (ja meeste) eludele (...), näiteks on Caprioli näidanud, et kodusel soolisel võrdsusel on oluline rahu määrav roll riigi käitumisele rahvusvahelisel tasemel (Tickner, 2005a, 19, 5).

Feministid kirjeldavad riiki kui maskuliinset või mehelikku moodustist, mis seetõttu ei suuda tagada kõikide kodanike julgeolekut, samal ajal liberalistliku feminismi argumenti „isiklik on poliitiline“ ei peetud piisavalt veenvaks, et kaasata feministlikku argumenti rahvusvaheliste suhete teooriate paremaks lahti mõtestamiseks (Weber, 2005, 87). Vaadates feministliku teooria põhiargumente, et sugu on sotsiaalselt konstrueeritud, tekitades seega subjektiivseid identiteete, mille kaudu maailma nähakse ja seda mõistetakse ja, teiseks, maailm on valdavalt kujundatud baseerudes soolisusel (*Ibid.*, 89), siis ilmselgelt sobitub feminism konstruktivistliku teooria toetuseks (Carpenter, 2002, 162). Feministlik konstruktivism asetab keele oma keskseks objektiks ning peab sugu institutsiooniks, mis kodifitseerib võimu; ehk tekib kogumik reeglitest ja nendega seonduvatest praktikatest, mis jagavad privileege ja loovad alluvuse mustreid, mis omistavad tähenduse ja läbivad teisi institutsioone majapidamistest kuni riigi ja majanduseni (Tickner, 2005b, 2182). Seega, sellise lähenemise järgi konstrueeritakse ka

julgeolek intersubjektiivse diskussiooni kaudu, kuid selle juures tuleks feministide väidete järgi pidada silmas soolist muutujat, mis määrab diskussiooni ning seega tulemuse olemuse.

Individualistlik aspekt ning rõhumine emantsipatsioonile asetab feministliku teooria väga lähedaseks kriitilise teooriaga. Näiteks feministliku teooria üks esindajatest Christine Chin võtab selgelt omaks kriitilise teooria seisukohad, uurides suhteid majapidamiste teenindajate ja arenguriigi vahel ning riigi kaasatust kõikidel sotsiaalsetel tasemetel alates kodumajapidamisest kuni rahvusvaheliseni, kohaldades emantsipatsiooni ehk kajastades kehtivaid võimusuhteid eesmärgiga neid muuta (Tickner, 2005b, 2182). Samuti väidab Tickner oma 1992. aastal avaldatud raamatus väga lähedaselt kriitilise teooriaga, et tõeline julgeolek ei nõua vaid sõdade puudumist, vaid vajalikud on ka ebaõiglaste sotsiaalsete konstruktsioonide välistamine (sh sooline diskrimineerimine) ning leiab, et ehkki ka teised sotsiaalset laadi teooriad suunduvad sotsiaalse ja individuaalse julgeoleku konstrueerimise suunas, siis feministliku teooria sisse toodud soolist argumenti pole keegi kajastanud (Tickner, 1992, 88-89). Ehk siis, feministliku teooria üks eesmärk on murda naiste marginaliseeritus julgeolekupildi kujundamises ning soolise muutuja sisse toomise kaudu abistada konstrueerida täielikumat julgeolekuteooriat (*Ibid.*, 92). Viimane väide aga seostub tihedalt kriitilise teooriaga, mis samuti otsib võimalusi kaasata esindamata grupe ning põhjendada julgeolekut nende emantsipatsiooni abil. Samamoodi kui kriitiline teooria kannab ka feminism teatavat ideoloogiat, kuid ühtlasi suudab see kohalduda olemasolevate teooriatega, tuues sisse abistavad kirjeldused, mille tõttu saab feministlikku teooriat lugeda nii konstruktivismi kui ka kriitilise teooria abiteooriaks selgituste loomisel ning muutuste prognoosimisel. Sugu võib olla [julgeolekuteooriates] oluliseks selgitavaks ja prognoosivaks komponendiks, kuid kindlasti pole see ainuke (Caprioli, 2004, 259), mistõttu ei saa feminismi pidada eraldiseisvaks uurimisprogrammiks.

Oma rahu ja vabanemist otsiva loomuga kohaldub feminism selgelt liberalistlikku paradigmasse sarnastel põhjustel, nagu olen kirjeldanud ka mõne eelpool käsitletud teooria puhul (eesmärk seondub rahu ja harmoonilisema koostoimega). Kui vaadata esimesi feministlikke töid, siis tuleks tõenäoliselt feminism küll eemaldada mingist uurimisprogrammist, kuna ta ei kannu teadusele ja teooriale omaseid omadusi ning

väärtusi, kuigi teooria täienemine on oluliselt suurendanud teooria viljakusastet. Teooria on küll konfliktidel teistsugust hinnangut andev ja seejuures süstematiseeriv, kuid kindlasi ei saa seda pidada ei konservatiivseks ega järjepidevaks, kuna teooria lähenemisenurk on sootuks erinev sooliste omadustele põhinevuse tõttu. Seetõttu on teooria suuresti seotud inimlike väärtustega. Kuigi teooria oma olemuselt on lihtne ja ümberlükatav, siis tema üldisuse taotlusest jääb soolise segmentatsiooni tõttu väheseks. Viimati välja toodud põhjusel oleks teooria ka Popperi metodoloogia alusel ümberlükatav. Kuhni lähenemise järgi oleks aga raske leida teooriale normaalteaduslikku iseloomustust, vaid tegu oleks pigem teooriate vohamise perioodi nähtusega. Puudub küll ilmselgelt „normaalteadus“, mis suudaks feministlikku teooriat adekvaatselt hinnata.

Teooria leiab teisalt võimaluse laiendada ennast teadusliku distsipliini suunas, mistõttu mahub ta koos eksisteerima teistega. Sellest tulenevalt võiks Lakatosi uurimisprogrammiline metodoloogia teooria eraldiseisvast Popperi falsifikatsioonist ja Kuhni teadlaskonna subjektiivsest valikust päästa. Feminism suudab luua uudseid fakte – kas või nimetatud tees, et sooline võrdõiguslikkus on oluline võimendaja julgeoleku ja rahu tagamiseks (iseäranis koostoimes väitega „isiklik on poliitiline“). Kui see leiab ka näiteks empiirilist kinnitust, siis kindlasti on feminism konkurentsivõimeline panustama programmi negatiivsesse heuristikasse sotsiaalse konstrueerituse tugevdamise läbi või tõestades, et sotsiaalne konstrueeritus iseäranis läbi sooliste muutujate, suudab prognoosida kindlat resultaati. Eraldiseisvalt oleks teooriat keeruline pidada viljakaks, kuna ainuke tingimus, mida teooria täidab, on uue mõõtme välja toomine. Ehkki kriitiline teooria oli mõeldud täitma neid lünkasid, mida teised ei suutnud, ning feminism toetub sellele oma konstruktsioonidega, siis leian paradoksaalselt, et feministlik teooria hoopis suudab anda tugeva teoreetilise toetuse kriitilisele teooriale. Samal ajal toetades kriitilist teooriat, seob ta seda ühtlasi ka rohkem konstruktivismiga läbi tugeva sotsiaalse interaktsiooni kui muutuste tingija. Feministlikku teooriat saab pidada oma kitsas sektoris seega üpris viljakaks, kuid ilmselgelt kaotab feminism oma mastaapsuselt teistele eelpool käsitletud teooriatele. Oma kitsa lähenemisega suudab feminism aga tõenäoliselt üsna efektiivselt panustada mingisse programmi, mille seisukohad on ühtivad või „ei ole fundamentaalses vastuolus“ tema endaga.

5. Julgeoleku teaduslikud uurimisprogrammid ja nende progressiivsuse võrdlus

Olles nüüd välja toonud erinevate teooriate (nii klassikaliste kui ka uuemate) põhilised seisukohad ja pidepunktid, täidan oma eelpool antud lubaduse ning püüan need paigutada nende põhipostulaatidest, vaadetest ja seisukohtadest lähtudes uurimisprogrammi. Kui Krause lõi reflektiivsete (või, nagu tema nimetab, kriitiliste) teooriate jaoks oma programmilised põhipostulaadid, mis seisnevad ennekõike sotsiaalse konstruktsiooni tähtsustamises, staatilisest maailmapildist loobumises, teadmise objektiivsuse hülgamises, loodusteaduslike meetodite hülgamises ning eesmärgi seadmises mitte seletamisele ja prognoosimisele (Krause, 1998, 316-317), siis mina oponeerin, toetudes vähemalt kolmele aspektile.

Esiteks, minu seisukoht on, et reflektiivsed teooriad ei ole eraldiseisvalt Lakatosi uurimisprogrammide metodoloogia kohaselt kasulikult vaadeldavad põhjustel, mida kirjeldasin eespool RS teooriate analüüsimisel. Nad kõik kannavad endas ühelt poolt sarnaseid lähtekohti, millest räägivad ka traditsioonilised RS teooriad. Kuna reflektiivsete teooriate kriitika baseerub traditsioonilise koolkonna kriitikal, siis vähemal või rohkemal määral nad seovad ennast (kas või väärtustelt) nende samade teooriatega. Tõepoolest, nad toovad sisse vägagi uudseid seisukohti, kuid nende maailmakäsitus ja selle eesmärk langeb suures osas kokku kas ühe või teise suure paradigmaga.

Reflektiivsed teooriad (vähemalt minu poolt siinses töös vaadeldud) ei moodusta eraldiseisvat programmi, vaid pigem sobituvad olemasolevate teooriate konteksti. Isegi kui nende teooriate väljendatud soov oleks moodustada midagi täiesti eraldiseisvat, siis nad ei saaks seda endale lubada, kuna nad ei suuda luua ilma teiste lähenemiste aktsepteerimiseta täiesti uut taustsüsteemi. Juba tehtud töö ehk eelnevalt konstrueeritud teooriate hülgameine oleks ehk toetus Kuhni positsioonidele, ent arvestades klassikaliste teooriate jätkuvalt üpriski jõulist olemasolu maailma seletamisel ei pea Kuhni revolutsiooniline teooria paika.

Teiseks, reflektiivsed teooriad ei kuku täiel määral välja traditsioonilistest objektivistlikest teaduslikest raamidest. Nagu töö alguseosas kirjeldasin, teaduse põhiväärtused nõuavad süstematiseerimist, õigustamist, determineerimist, prognoosimist, viimistlemist ja konfliktidele hinnangute andmist ja seda need teooriad

kõik suudavad teha. Vähemal või rohkemal määral eksitakse traditsioonilise inimlikest väärtustest lahtisidumise nõude vastu, kuid olles seletanud varasemalt sotsiaalteaduste iseärasusi, põhinedes Machlupi argumentidel, siis on antud juhul kõrvalekalle aktsepteeritav. Samuti arvestades nende teooriate lähtepunkti neile eelnenud teooriatest ei eksi teooriad konservatiivsuse, järjepidevuse, tagasihoidlikkuse, lihtsuse, üldisuse ega ümberlükatavuse printsiipide vastu. Ühelt poolt on selle väite aluseks nende pärinemine, kuid teisalt nende enda olemus. Mitte ükski neist teooriatest ei väida (enam), et ta on eraldi kõikehõlmav ning täielik, tekkinud täiesti revolutsiooniliselt, hüljates kõik eelneva. Pigem kohtab iga teooria juures väiteid, et nad on pigem ühele või teisele abiks julgeoleku paremaks lahti mõtestamiseks. Endale teadvustamata pakub tegelikult ka kriitiline teooria täiendust Kopenhaageni julgeolekustamise teooriale. Reflektiivsed teooriad ei seo end lahti täielikult traditsioonilisest käsitlustest, vaid omastavad rohkemal või vähemal määral traditsioonilise teooria põhiväärtusi ja orientatsiooni. Seetõttu, ehkki traditsioonilise teooria lähtekohad (klassikaline anarhia, riigikeskne lähenemine jne) ei ole enam primaarsed reflektiivsetes teooriates, siis võtavad nad minimaalselt üle nende teooriate fooni. See, et teooria on konstrueeritud teiste näitajate või meetodite kaudu, ei hülga objektiivset käsitlust – ka inimekäitumisele saab omistada objektiivseid karakteristikuid, kuid seda tuleb teha, lähtudes teaduse üldistest nõuetest ja teooriale omistatud väärtustest.

Kolmandaks, ma olen veendunud, et mitte ükski teoreetik ei konstrueeri teooriat, et genereerida ebaefektiivsust või „mitte midagi“ lahti seletada. Nõnda üritavad ka reflektiivsed teooriad paremini lahti mõtestada kas julgeoleku olemust või siis selle dünaamikat. Kui ma ka nõustun, et julgeolek pole midagi universaalset, siis ma ometigi ei saa nõustuda sellega, et hea üldistusastme või teooriate programmilise vaatluse abil pole võimalik mingit kontekstuaalset selgitavat pilti teha. Ilmselgelt esineb teooriatel omavahel vasturääkivusi või üldse mitte midagi ühist. See aga ei tähenda, et teooriad oleks niivõrd staatilised, et nad ennast teiste valguses ei kohendaks või püüaks ennast täiendada. Täiendamise ja sellise teooriate vahelise interaktsiooni teel aga tekib kooskõlas täielikum või üldistatum (universaalsem) julgeoleku käsitlus. Selleks ei pea koostama kindlasti mitte „teooriate teooriat“. Küsimus on selleks, kuivõrd efektiivse uurimisprogrammi me oskame luua, et neid koostoimes vaadelda. Kui julgeolekut

iseloomustab intersubjektiivne lähenemine, mis on ühiskondlik objektiivselt hinnatav protsess, siis miks sama intersubjektiivsust ei peaks omistama ka teooriatele.

Isegi kui ma kolmes seisukohas ei nõustu Krausega, siis kahel teemal ma oluliselt ei vaidle – sotsiaalse konstruktsiooni tähtsustamine¹² ja staatiline maailmapildist loobumine iseloomustab kõiki uuemaid julgeolekuteooriaid. Kindlasti on viimased kaks nimetatud põhiteesi ka mingi programmi negatiivses heuristikas.

Eraldi võetuna oleks kõik käsitletavad teooriad Popperi falsifikatsioonimudeli ja demarkatsioonikriteeriumi kohaselt falsifitseeritavad. See aga ei viiks meid sugugi lähemale kompleksse maailma paremale lahtimõtestamisele. Kui me aktsepteeriks Popperi naiivset falsifikatsiooni teadusliku teooria määrana, siis poleks tõenäoliselt võimalik julgeolekut üleüldse mingilgi moel adekvaatselt lahti seletada. Võib-olla oleks teoreetiliselt lahenduseks väga üldistatud „teooriate teooria“, kuid sellisel viisil konstrueeritud teooria ei pruugi olla teaduse mõistes absoluutselt kasulik ning tõenäoliselt oma põhiteesidelt oleks teooria liialt kitsas. Konflikte ei tohiks välistada ja karta, vaid neid tuleb lahti mõtestada, seetõttu annab Lakatosi uurimisprogrammide mudel julgeolekuteoreetikutele tunduvalt parema võimaluse uurida ja leida lahendusi oma teooriate konfliktsetele osadele.

Kui me aktsepteeriks teadusmetodoloogiliselt vaid Kuhni revolutsioonilist lähenemist, siis peaks me looma mingi normaalteaduse, mis ühel ajaperioodil on vankumatu. See on aga sotsiaalteadustes ja julgeolekuteooriates võimatu missioon. Ühelt poolt määrab normaalteaduse tekkimise hukule sotsiaalteadusliku distsipliini mastaapsus, mis peab suutma seletada maailma võimalikult laiahaardeliselt ja teisalt saab komistuskiviks teaduse kasulikkuse faktor. Sotsiaalteadustes ei saa lubada pimedat välistust isegi siis, kui teadlased seda soovivad teha. Kui eksisteeriks üks ja kõigi poolt aktsepteeritud julgeolekuteoreetiline käsitlus, siis oleks see vaid hetkeline, sest selle ebapiisavuse tõttu tuleks kõik toimuvad debatil ikkagi tagasi. Nende resultaate oleks aga madal, kuna nad ei püüaks mitte leida koostoimes kasulikumaid seletusi, vaid üritaks objektiivsete ja subjektiivsete argumentidega lüüa vastaseid. Teaduse eetilistel eesmärkidel ja kasulikkuse otsingute praktikas ei tohiks selliseid „kiirrevolutsioone“ sotsiaalteadustes

¹² Ehkki kolmanda maailma teooria ei omasta kolmandatele riikidele olulisel määral antud karakteristikut, siis teooria teatud ideaal tunnistab sotsiaalset interaktsiooni kui teatud kõrgemat väärtust.

lubada, vaid nõnda nagu ka meid ümbritsev sotsiaalne maailm on intersubjektiivsete diskussioonide tulemus, on ka seda seletavad teooriad omavahel diskuteerivad ja üksteist täiendavad.

Viimati öeldu tõttu ning olles vaadanud erinevaid julgeolekuteooriaid, olengi seisukohal, et neid tuleks vaadelda Lakatosi uurimisprogrammides. Samal ajal peavad uurimisprogrammid arvestama üksteisega, mis paratamatult tekitab programmide omavahelist sünergia, pidades võimalikuks asjaolu, et ühe programmi teooriad saavad toetust, kinnitust või näevad oma nõrku kohti tänu teistele. Uurimisprogrammid toovad välja suhtelise kasulikkuse määra üksteise ees. Samal ajal, uurimisprogrammide tekkimise üheks põhialuseks on kindlasti kontekst. Kui teooriad ühes programmis ei suuda luua laiemat konteksti (või siis kohalduda mingi olemasolevaga), siis on neile keeruline omistada viljakusastet. Tuletagem meelde siinkohal kas või dissertatsiooni esimeses pooles välja toodud *Gestalt*-psühholoogiat iseloomustavat „jānes-part“ pilti, kus ilma kontekstita käsitlemisel võibki väita nii objektiivsetel kui ka subjektiivsetel kaalutlustel, et pildil on mõlemad – oleneb vaatleja suvast. Selline tulemus aga ei loo teaduslikku progressi, vaid konstateerib fakti. Kui asetada sama pilt laiemasse taustsüsteemi, siis saab aga pildil näidatud kujutist selgelt määratleda. Sama kehtib ka uurimisprogrammide kohta (vähemalt sotsiaalteaduslike julgeolekuteooriate puhul).

Väidan, et kontekst julgeolekuteooriate uurimiseks on loodud realistliku ja liberalistliku käsitlemise pinnalt. Selle empiiriliseks illustreerimiseks toon täiendavalt välja mõned nopped samast tööst, kus olen koos kolleeg Kaido Teega uurinud traditsiooniliste teooriate prognoosimise võimekust (Tee & Luht, 2010, 55–61). Aluseks on võetud John J. Mearsheimeri essee „Back to the Future“ ja Francis Y. Fukuyama essee „The End of History?“.

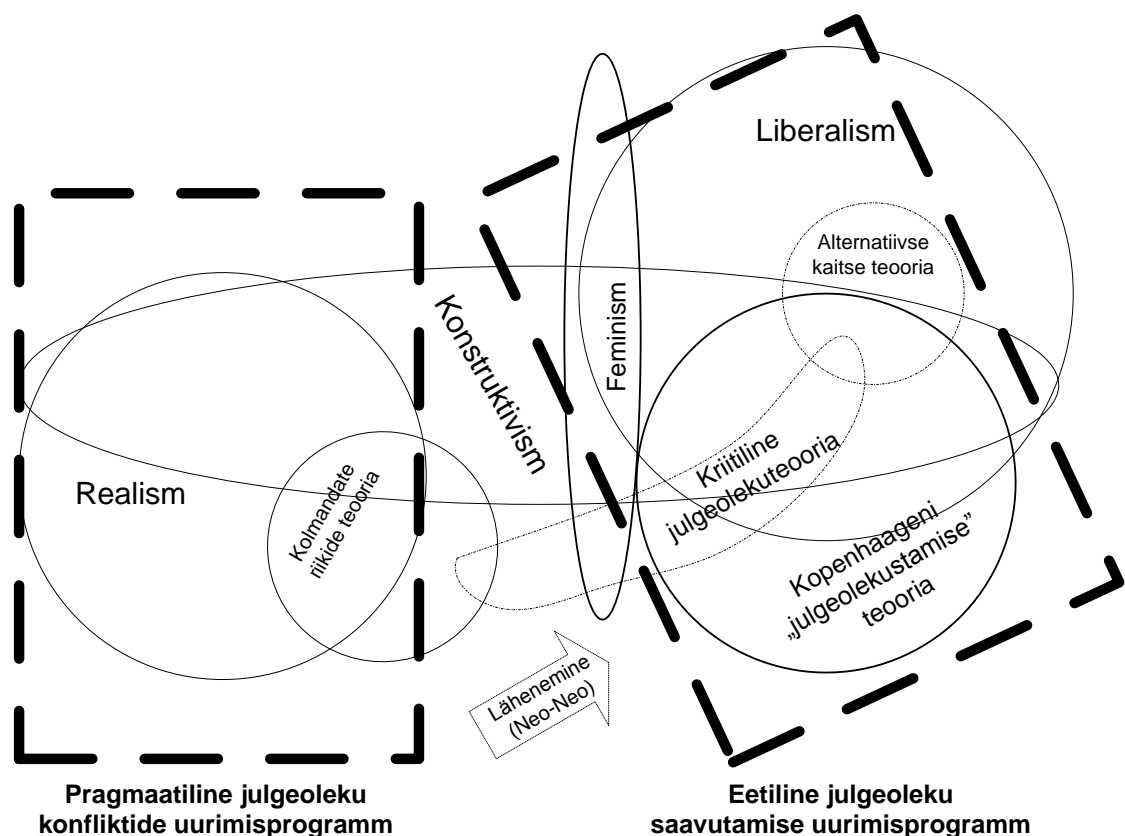
Realismi viljelev Mearsheimer seab küsimärgi alla rahu saavutamise võimaluse Euroopas, kuna ta leiab, et [1990ndatel] tekkiv multipolaarne süsteem *a priori* on tunduvalt ebastabiilsem ja konflikte tekitavam kui tolleks ajaks juba harjutud bipolaarne maailmakord, mis oli väidetavalt korralikult paika loksunud. Multipolaarsusega nägi Mearsheimer ka NATO kui sõjalise kollektiivse kaitse organisatsiooni kadumist või hääbumist sellisel määral, et selle funktsioonid jäävad reaalsuses alles vaid paberile, kuid oma sisult organisatsioon kaob. See tingib aga autori arvates sõjalise ohu kasvamise

Euroopa mandril, kuna ühelt poolt hakkab Saksamaa realiseerima oma vaka all hoitud poliitilisi ambitsioone, kuid teisalt on süüdi selles ka tekkivad uued ebastabiilsed riigid Ida-Euroopas, kes oma probleemidega tõmbavad suuremad võimud enda konfliktidesse. Kõige olulisemaks muutujaks Mearsheimeri tulevikuvisioonis oli sõjaline jõud ning seda eriti tuumarelvade osas, mis hakkab tuleviku maailma kujundama (Mearsheimer, 1990, 7). Mearsheimer leiab, et Euroopat tabab kõige destabiliseerivam stsenaarium, mis räägib sellest, et toimub tuumarelvade levik Euroopas, kuid tegemist pole kontrollitud levitamisega (*Ibid.*, 8). Euroopa on Mearsheimeri seisukohast olnud läbi kogu oma ajaloo sõdade järele janunev maailmajagu ning II maailmasõda kõigest lõpetas pika sõdade perioodi, mis algas Napoleoni sõdadega. Multipolaarsus kujutab endas Mearsheimeri arvates lisaks ohtu ühenduste näol, mis tegelikkuses ei suuda rahu tagada, kuna koordineerimine nendes on ebaefektiivne.

Samal ajal põhjendab liberalismi viljelev autor Fukuyama oma essee „The End of History?“ rahu hoidmist hoopis vastupidi. Ühelt poolt toob ta välja maailmas aina prevaleerivamad moraalsed väärtused, mis tulevad Kanti ja Hegeli teooriatest, nõndanimetatud südametunnistuse tekkimine. Ühtlasi toob Fukuyama välja ka autoritaarsete režiimide kadumise, kuigi nende režiimide olemasolu ei saaks ometigi keegi oluliselt takistada. Fašism seega on oma aja ära elanud (Fukuyama, 1989, 10). Põhjus on seega liberalistide meelest mujal ning toovad välja liberaalsete demokraatiade üldise rahu rohkem armastava loomuse ning majandusliku heaolu nendes riikides, mis on vastu võtnud liberaaldemokraatlikud väärtused. Empiirilisel toob Fukuyama eriti välja Jaapani täieliku muutumise pärast II maailmasõda ning Kagu-Asias toimunud protsessid, iseäranis Hiina majandusliku edu järkjärgulise suurenemise suurema avatuse tõttu. Seega, vana protektsionistlik poliitika oleks nagu oma elu ära elanud ning tulevik kuulub rahumeelsetele rahvusvahelistele organisatsioonidele ja koostöö võrgustikele. Ühtlasi ei näe Fukuyama liberaalsele demokraatialle tulevikus alternatiivi, kuna see on ennast tõestanud seni kõige edukamana. Samuti esitab Fukuyama kriitikat realistidele, et need keskenduvad liigselt multipolaarsuse vs bipolaarsuse küsimusele, mis kirjeldab eelkõige süsteemi väljanägemist, mitte süsteemi iseloomu ja omadusi. Samuti ei leia Fukuyama, et riikide rahvuslikud huvid ei ole universaalsed, vaid põhinevad valitsevale ideoloogiale, mistõttu realistide kirjeldatud võimu saamine pole kõikide riikide jaoks sugugi oluline. Mida rohkemates riikides toimub ideoloogia muutus, seda rohkem

saame rääkida laiemast ühisturu tekkimisest ning konfliktide hääbumisest (*Ibid.*, 25). Ideoloogia on aga Fukuyama käsitusel tunduvalt praktilisemat laadi, sest „vaidlused ei ole tulevikus ideoloogiate üle nende tavatähenduses, vaid need asendatakse majanduslike kalkulatsioonide, tehniliste probleemide lõputute lahendamiste, keskkonnaprobleemide ja tarbijaühiskonna huvidele vastu tulemisega“ (Fukuyama, 1989, 25). Seega, Fukuyama tulevikuennustus keskendub puhtalt moraalsele, et tegelikult konflikti tahetakse vältida ning kõige rohkem orienteerutakse heaoluühiskonna arendamisele ning omavahelisele koostööle, mis ühtlasi toodab suuremat turvalisust.

Seega, julgeoleku jaoks on konstrueeritud kaks suuremat paradigmat, millest esimene realistlik paradigma räägib vältimatutest konfliktidest, teine aga ennekõike rahu saavutamisest. Olles varem kirjeldanud reflektiivsete teooriate põhikarakteristikuid ning ka hinnanud nende liigitumist ja omavahelist suhestumist, saame neid ja klassikaliste teooriate fooni arvesse võttes kujundada järgmise programmilise joonise (Joonis 6):

Joonis 6: Julgeolekuteooriate kaardistus ning programmidesse kuulumine

Kui programmidesse jaotumisele aitas kaasa konteksti määramine klassikaliste teooriate ideoloogia kaudu, siis tegelikult saab tuua välja ka programmidesisesed alusseisukohad, mille järgi teooriad jagunesid.

„Pragmaatiline julgeoleku konfliktide“ uurimisprogrammi iseloomustab üpriski riigikeskne lähenemine julgeolekule, mida õgvendab teatud määral konstruktivistlik käsitlus. Osa riike vaieldamatult ongi konfliktised, kuid programmi nõrkuseks on see, et ta ei suuda seletada, *miks* nad on konfliktised. Teisalt, kas üleüldse ongi vaja seda seletada? Kolmanda maailma teooria annab tegelikult ühe käsitluse, mis küll loob seose ühiskonna olemusega, ent ometi jääb seda seletama ennekõike riikidevaheliste jõujoonte ja tekitajate kaudu. Seetõttu, antud programmi iseloomustab valdavalt pragmaatiline lähenemine, mille võlu on tema lihtsuses – julgeolek on konstrueeritud rahvusvaheliste suhete anarhia ning riikide julgeolekut taotleivate poliitikate abil. Julgeolekut saab defineerida toimuvate konfliktide abil. Lihtsus on ilmselgelt programmi tugevuseks, ent samas ei suuda programm põhjendada oma käsitlusi ilma modifikatsioonideta nendes programmisisestest konfliktsetes osades, mida toob välja tema kõrval olev programm. Samal ajal oma lihtsuses suudab programm prognoosida – seda ennekõike küll konfliktide valdkonnas, mitte selles osas, mis võiks veel määrata julgeolekut. Tõenäoliselt on programm enda põhiseisukohtadega niivõrd piiratud, et ta ei suuda luua (või tunnistada) uudseid fakte, isegi kui ta neid mingil etapil peaks märkama. Programm sisaldab endas head võimalust leida traditsioonilist teaduses aktsepteeritud empiirilist tõestust, kuid sama palju leiab programm ka oma teooriate mittevastavust kõikides julgeolekuvaldkondades. Mõistes seda, teeb programm kitsenduse ega pea kõike julgeolekustatut või emantsipatsiooni teel saavutatut julgeolekuks. Programmi modifitseerimine on keeruline, kuivõrd viies seda liialt sotsiaalse interaktsioonikeskseks ning julgeoleku olemuslikkuse uurimiseks, teiseneks tunduvalt programmi kõva tuum, mis on juba ka praegu mõnevõrra löögi all seoses neo-neo debatiga julgeoleku valdkonnas. Kõik eelpool välja toodu ohustab teatud määral ka programmi mastaapsust, kuna programmi kuuluvad teooriad peavad tegema piiranguid teooria kõva tuuma säilitamiseks. Nende loodud piirangute sees suudab programm leida küll universaalseid lahendusi, kuid tema mastaapsus piirab oluliselt asjaolu, et ta välistab neid uuemaid teooriaid, mis seavad selle programmi löögi alla. Vaadates käsitletud teemade vastandumist neorealismile paradigmale, millel pragmaatiline julgeoleku konfliktide

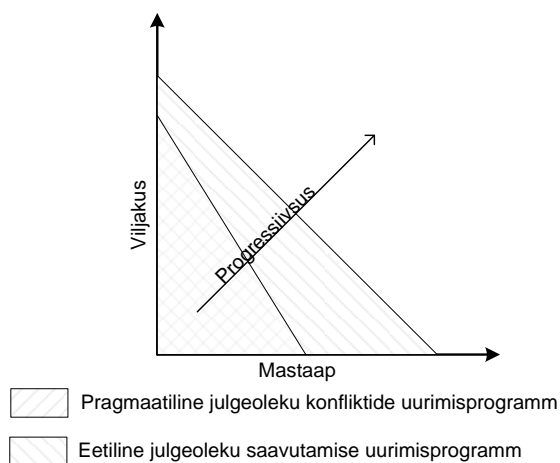
käsitlus suuresti põhineb, saab väita, et programm on viidud kaitseseisundisse. Kindlasti ei ole see aga põhjuseks programmi degenereeruvaks pidada, sest kriitikaga peavad tegelema ka teised programmid. Kuna hetkel käsitletav programm on enda sees üpriski tugev, siis peaks ta suurema mastaapsuse saavutamiseks leidma objektiivseid tõendusi enda teooriate tõestuse kohta teistest teooriatest, mis ei pruugi temas endas sisalduda. Samas jääb risk liialt selle kaudu muutuda.

„Eetiline julgeoleku saavutamise“ uurimisprogramm baseerub suuresti liberalistlikul teoorial ja ideoloogial ning laiendab seda kahe varem mainitud mõõtme läbi – julgeolek on sotsiaalse intersubjektiivse konstruktsiooni tulemus ning julgeolek ei ole staatiline riikide poolt määratletud ja omistatud nähtus. Erinevalt eelnevalt kirjeldatud programmist suudavad selle programmi teooriad selgitada lahti julgeoleku olemust, ehkki nende omavahelised seletused on mõnevõrra konfliktid (näiteks võib vaielda, kas julgeolekustamine ja emantsipatsioon on ikka sama mündi kaks külge, kas sooline muutuja loob teistsugust konstruktsiooni rahvusvahelistes suhetes kui kriitilise teooria poolt kirjeldatu) ning teaduse klassikalist olemust arvestades võiks ka kahelda, kas need teooriad ei kaldu liigselt subjektivismi ja isegi normatiivsusesse. Samal ajal suudavad selle programmi teooriad seletada, põhinedes objektiivsetel kaalutlustel, miks julgeolek just sotsiaalselt konstrueeritud on – olgu selleks siis kõneakti või muu sotsiaalse interaktsiooni aspekt, mis on omane nii konstruktivismile, Kopenhaageni koolkonnale, feministidele, kriitilisele koolkonnale või alternatiivse kaitse teooriale. Kuna julgeolekut konstrueeritakse sotsiaalselt, siis saab pidada lähtuvalt julgeoleku iseloomust seda humanseks ehk eetiliseks. Lisaks, kuna julgeoleku konstrueerimine käib kõikide nende teooriate kohaselt kõikidel tasanditel, siis on julgeolek ühtlasi ka kollektiivne, kuna konstrueerimine erinevatel tasemetel nõuab ühist kokkulepet. Julgeoleku sõnastamise eesmärk teooriate seisukohtade sünteesi tulemusel ei ole mitte konfliktide otsimine ja määratlemine, vaid pigem rahu otsing läbi vabanemis(t)e või siis kollektiivse makrojulgeolekustamise.

Ometi on need teooriad mõnevõrra hädas, kui nad peaksid selgitama ootamatuid või nende jaoks ebaratsionaalseid konflikte. Ehkki konstruktivism annab võimaluse omistada osale riikidele „kiskjaliku“ omaduse, siis see tundub ennekõike programmi päästa püüdva *ad-hoc* modifikatsioonina. Seega, antud programmi teooriad suudavad

tunduvalt süstematiseeritumalt ja õigustatumalt seletada julgeoleku progressi, kuid jäävad hätta ning peavad leidma oma nõrgematest konstruktsioonidest põhjendusi, miks võiksid tekkida ootamatud ja ebaratsionaalsed konfliktid. Samuti muudavad programmisisesed sellist laadi konfliktid mõneti prognoosimatuteks, erinevalt eelpool käsitletud programmi teooriate kohaselt, esitades vaikumisi küsimuse – kas selliseid konflikte ongi veel maailmas olemas? Kopenhaageni koolkonna dualistlik lähenemine võiks olla siinkohal abiks, kuid tunnistades kahte „erinevat maailma“, tuleb killuke programmi universaalsusest loovutada, kuna sel juhul programmi objektiivsed käsitlelused ei oleks laiendatavad päris igale poole. Antud programmi viljakuse eelis seisneb aga kindlasti pluralistlikus lähenemisviisis, mis annab võimalusi uutele uurimissuundadele ja teisalt oma praktilisusega suudab genereerida uudseid fakte maailma julgeolekupildi muutumises ja käsitleluses. Kindlasti ületab käsitletav programm oma mastaapsuselt esimese programmi, kuna leiab interdistsiplinaarseid selgitusi erinevate julgeolekumõõtmete kirjelduse kaudu, samal ajal luues analoogset lähenemist. Ehk siis, programm laiendab oluliselt julgeolekut ja selle olemust, mistõttu ta on tunduvalt mastaapsem.

Olles kirjeldanud eelnevalt kahe uurimisprogrammi negatiivse heuristika, vaadeldes neid Chalmersi teooriavaliku printsiipide ning oma mastaapsuslisandi kaudu saame järgmise pildi uurimisprogrammide regresseerumise kujutamiseks (joonis 7).

Joonis 7: Uurimisprogrammide paigutus progressiivsuse skaalale

Kui ka minu uurimisprogrammide viljakuse käsitleluses võib esineda teatud ebatäpsusi ning keegi soovib väita, et programmid on mõlemad isegi sama viljakad, siis ometi ei saa väita, et kirjeldatud „pragmaatiline julgeoleku konfliktide“ programm ületaks oma mastaabilt konkureerivat. Seetõttu saab käsitletud „eetilist julgeoleku saavutamise“ programmi pidada ikkagi progresseeruvamaks kui esimest.

Püüdes leida toetust oma väitele laiemalt kui Lakatosi uurimisprogrammidest, siis võib progressi tõestada ka praegusel juhul Kuhni seisukohaga, et teooria valiku määrab teadlaskond, kes ühel või teisel põhjusel lihtsalt otsustab ühe või teise käsitluse kasuks.

Ehkki väide on liialt lihtsustav, siis välja toodud teooriate baasil saab nentida, et seda julgeolekuteooriat viljelevate teadlaste valik on lähemal liberalistlikule käsitlusele.

Kokkuvõte

Minu dissertatsioon on rünnatav kahe aspekti pinnalt. Esiteks, valitud analüüsitud teooriad ning nende programmidesse paigutamine ei anna täielikku kindlust just nende kahe uurimisprogrammi olemasoluks (programme võib olla ka rohkem) ning teiseks, on võimalus, et minu poolt omistatud kõrgem viljakusaste „eetilise julgeoleku saavutamise“ programmile võib seoses teooriate valikuga muutuda, kui analüüsiks ja paigutaks olemasolevatesse või uutesse programmidesse ka teisi teooriad. Ometi ei kummuta kaks eelpool nimetatud väidet minu dissertatsiooni eesmärki, milles ma väidan, et julgeolekuteooriaid peab vaatama Lakatosi teaduslike uurimisprogrammide metodoloogias, kuna see aitab luua paremat konteksti ning sellisel viisil on võimalik ka anda hinnang programmi moodustavatele teooriate progresseerumisele või degenereerumisele. Julgeoleku defineerimise ja lahti mõtestamise väärtus ei seisne mitte arusaamade paljususes, vaid arusaamade ühtses süstematiseerimises hea ja kasuliku üldistusega konteksti saavutamiseks. Teiseks, ehkki ma möönan, et programmile esitatud progressiivsus võib muutuda, siis esitatud konteksti põhjal on tulemused siiski põhjendatud. Käesolev dissertatsioon annab hea võimaluse ning isegi julgustab teisi julgeolekuteooriaid lisades ja/või ümber kombineerides jõudma teistsugusele kontekstuaalsele üldistusastmele, kuid see ei muuda eriti minu dissertatsioonis esitatud väidete mõtet ega eesmärki.

„Kui mõni projekt või mudel paberil töötab, ei tea me, kas see ka tegelikult tööle läheb; kui see mudel aga paberil ei tööta, siis pole lootustki, et see mudel tegelikus elus töötaks“ (Kitt, 2011, 1791). Oma käsitlusega teadusest, erinevatest metodoloogiatest, teooriatest ja nende esitatud nõuetest ning sotsiaalteaduslike teooriate eripärade kirjeldamise kaudu olen ma pakkunud mudeli, mille alusel võiks sotsiaalteaduslikke teooriaid kasulikumalt uurida ja käsitleda. Töö eesmärk oli julgeolekuteooriate

süsteemiseerituse toel jõuda õigustatud progressiivsust toetava argumendini ning seda ma olen ka teinud. Ma ei loo selleks revolutsioonilist täiesti uut alustel baseeruvat mudelit, vaid jään konservatiivselt toetama teaduslike distsipliinide ja teooriate alustalasid, õigustades oma väiteid ja tuginedes teaduse olemust ja käsitlust kirjeldanud autoriteetidele. Oma süstematiseeritud otsingu kaudu olen loonud tulemuse, mida saab luua mudeli mõistes kasulikuks, kuna olen tõestanud mudeli efektiivset rakendatavust. Ühtviisi olen andnud toetuse erinevatele uurimissuundadele, ent samas olen ka neid aidanud edasi arendada, püüdes ühendada erinevaid lähenemisi võimalikult objektiivse ja üldistatud pildi loomiseks. Ilmselgelt avab dissertatsioon võimalused teistelegi uurimissuundadele minu esitatu testimise ja arendamise kaudu, mistõttu leian, et olen aidanud kaasa mõnevõrra sotsiaalteadulike (sh julgeoleku) teooriate kontekstuaalseks selgitamiseks ja progressiivsuse hindamiseks. Lähenedes analüütiliselt Lakatosi uurimisprogrammide käsitluse ja tema „targa falsifikatsiooni“ mudeli kaudu olen näidanud, et julgeolekuteooriad, mis omavad tihedamat seost liberalistlikuma paradigmagaga, on progresseeruvamad kui need, mis on seotud realistliku paradigmagaga.

Mitte ükski teaduslik töö poleks aga teaduslik, kui seda poleks võimalik falsifitseerida. Nõndasamuti annan ka mina võimaluse enda lähenemise kahtluse alla seadmiseks läbi metodoloogilise tõestuse, et Lakatosi programm siiski ei ole adekvaatne teooriate hindamiseks ning Chalmersi modifikatsioonid koos minu vähese täiendusega Lakatosi uurimisprogrammidele pole piisavad teooriate kasulikkuse aspekte hindama. Samuti tunnistan ma ka kriitikat, mis käsitleb minu poolt valitud teooriaid ning nende programmidesse seadmist. Samal ajal, tahtes minu väiteid kummutada, peab esitama sarnaselt konstrueeritud töö, mis toob välja ja selgitab *kasulikumat* meetodilised valikud ja võtab arvesse kõiksugused täiendavad teooriad mudelisse sobitamisel. Vähemalt, nii võiks ehk arvata Lakatos, kelle loodud metodoloogiline ülesehitus põhineb teaduse kasulikkuse printsiibile.

Kasutatud allikad

- Abe, H. (2010). Beyond Lakatos: New Approaches to Appraising Progress in International Relations Theory. – Paper for Mini APSA, Department of Political Science, Columbia University
- Ayoob, M. (1989). The Third World in the System of States: Acute Schizophrenia or Growing Pains?. – International Studies Quarterly, Vol. 33, No. 1 (Mar., 1989), lk. 67-79, Blackwell Publishing
- Ayoob, M. (1997). Defining Security: A Subaltern Realist Perspective. – raamatus: Krause, K., Williams, M. C. (eds). Critical Security Studies. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, lk. 121–46
- Ayoob, M. (2002). Inequality and Theorizing in International Relations: The Case for Subaltern Realism. – International Studies Review, Vol. 4, No. 3 (sügis, 2002), lk. 27-48, Blackwell Publishing
- Baldwin, D. (1993). Neoliberals, Neorealism, and World Politics. – raamatus: Baldwin, D. (ed). Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate, New York: Columbia University Press
- Barkawi, T., Laffey, M. (2006). The Postcolonial Moment in Security Studies. – Review of International Studies 2006 (32), lk. 329-352, British International Studies Association
- Bilgin, P. (2003). Individual and Societal Dimensions of Security. – International Studies Review, Vol. 5, No. 2 (Jun., 2003), lk. 203-222, Blackwell Publishing
- Biscop, S., Coolsaet, R. (2003). The World is the Stage – A Global Security Strategy for the European Union. – Notre Europe, Policy papers N°8
- Booth, K. (1990). Steps towards Stable Peace in Europe: A Theory and Practice of Coexistence. – International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 66, No. 1 (Jan., 1990), lk. 17-45, Blackwell Publishing
- Brown, C. (1992). 'Really-existing Liberalism', and International Order. – Millennium - Journal of International Studies, Dec. 1992 vol. 21 no. 3, lk. 313-328
- Brown, C., Ainley, K. (2005). Understanding International Relations. – 3rd Edition, Palgrave Macmillian
- Brzezinski, Z. (2003). Suur malelaud. Ameerika ülivõim ning geostrateegilised kohustused. – Tartu: Varrak
- Burnham, P., Gilland, K., Grant, W., Layton-Henry, Z. (2004). Research Methods in Politics. – Hampshire : Palgrave Macmillian
- Buzan, B. (2000). 'Change and Insecurity' Reconsidered. – raamatus: Croft, S., Terrif, T., Critical Reflections on Security and Change. London: Frank Cass
- Buzan, B., Waever, O., de Wilde, J. (1998). Security: A New Framework for Analysis. – Colorado: Lynne Rienner Publishers

- Buzan, B., Weaver, O. (2009). Macrosecuritisation and security constellations: reconsidering scale in securitisation theory. – *Review of International Studies*, 35, lk. 253–276, British International Studies Association
- C.A.S.E. Collective. (2006). *Critical Approaches to Security in Europe: A Networked Manifesto*. – *Security Dialogue* vol. 37, no. 4, December 2006, SAGE Publications
- Caprioli, M. (2004). Feminist IR Theory and Quantitative Methodology: A Critical Analysis. – *International Studies Review*, Vol. 6, No. 2 (Jun., 2004), lk. 253-269, Blackwell Publishing
- Carpenter, C. (2002). Gender Theory in World Politics: Contributions of a Nonfeminist Standpoint? – *International Studies Review*, Vol. 4, No. 3 (Autumn, 2002), lk. 153-165, Blackwell Publishing
- Cartwright, N., Cat, J., Fleck, L., Uebel, T. E. (1996). *Otto Neurath: Philosophy Between Science and Politics*. – New York : Cambridge University Press
- Chalmers, A. F. (1998). Mis asi see on, mida minetatakse teaduseks? Arutlus teaduse olemusest ja seisundist ning teaduslikest meetoditest. – Tartu : Ilmamaa. Tlk. Kristin Sarv
- Claude, I., Simon, S., Stuart, D. (1992). *Collective Security in Europe and Asia*. Strategic Studies Institute, U.S. Army War College
- Dougherty, J. E., Pfaltzgraff, R. L. Jr. (1990). *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*. – 3rd Edition, NY: Harper Collins Publishers
- Elman, C., Elman, M. F. (1997). Lakatos and Neorealism: A Reply to Vasquez. – *The American Political Science Review*, Vol. 91, No. 4 (Dets., 1997), lk. 923-926, American Political Science Association
- Elman, C., Elman, M. F. (2002). How Not to Be Lakatos Intolerant: Appraising Progress in IR Research. – *International Studies Quarterly*, Vol. 46, No. 2 (Jun., 2002), lk. 231-262, Blackwell Publishing
- Farrell, T. (2002). Constructivist Security Studies: Portrait of a Research Program. – *International Studies Review*, Vol. 4, No. 1 (Kevad, 2002), lk. 49-72, Blackwell Publishing
- Floyd, R. (2007). Towards a consequentialist evaluation of security: bringing together the Copenhagen and the Welsh Schools of security studies. – *Review of International Studies*, 33, lk. 327-350, British International Studies Association
- Frederking, B. (2003). Constructing Post-Cold War Collective. – *The American Political Science Review*, Vol. 97, No. 3 (Aug., 2003), lk. 363-378, American Political Science Association
- Fukuyama, F. (1989). The End of History? – *The National Interest*, (<http://collier.ukzn.ac.za/Chomsky/Fukuyama%20-%20End%20of%20history%20article.pdf>)
- Gabriel, J. M. (1994). *Worldviews and Theories of International Relations*. – NY: St. Martin's Press

- Goldstein, J. S., Pevehouse, J. C. (2008). *International Relations*. – 8th Edition, Pearson/Longman
- Holsti, K. J. (1995). *International Politics. A Framework for Analysis*. – 7th Edition, Prentice-Hall International
- Hopf, T. (1998). The Promise of Constructivism in International Relations Theory. – *International Security*, Vol. 23, No. 1 (Suvi, 1998), lk. 171-20, The MIT Press
- Hopf, T. (1998). The Promise of Constructivism in International Relations Theory. – *International Security*, Vol. 23, No. 1 (suvi, 1998), lk. 171-200, The MIT Press
- Humphreys, A. R. C. (2011). The heuristic application of explanatory theories in *International Relations*. – *European Journal of International Relations*, 17(2), lk. 257–277, Sage
- Jackson, R., Sørensen, G. (2003). *Introduction to International relations. Theories and approaches*. – Oxford University Press
- Jackson, R., Sørensen, G. (2010). *Introduction to International relations. Theories and approaches*. – Oxford University Press
- Jervis, R. (1976). *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton, N.J.: Princeton University Press
- Jones, W. R. (1999). *Security, Strategy, and Critical Theory*. – Colorado: Lynne Rienner Publishers
- Kegley, C. W. Jr., Wittkopf, E. R. (1997). *World Politics. Trend and Transformation*. – 6th Edition, NY: St. Martin's Press
- Keohane, R. (1983). *Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond*. – raamatus: Finifter, A. W. (ed). *Political Science: The State of the Discipline*. Washington DC: APSA
- King, G., Keohane, R. O., Verba, S. (1994). *The Science in Social Science*. – raamatus: *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. New Jersey : Princeton University Press
- Kitt, R. (2011). Kolmplekssed sotsiaalsüsteemid. – *Akadeemia*, nr.10, lk. 1787-1801
- Kleinberg, S. S. (1991). *Politics and Philosophy: The Necessity and Limitations of Rational Argument*. – Oxford : Basil Blackwell Inc.
- Krause, K. (1998). *Critical Theory and Security Studies: The Research Programme of 'Critical Studies'*. – raamatus: "Co-operation and Conflict", 33 (3), lk. 298-333, NISA, SAGE Publications, London
- Krause, Keith (1998). *Critical Theory and Security Studies: The Research Programme of 'Critical Security Studies'*. – *Cooperation and Conflict: Nordic Journal of International Studies* Vol. 33, No. 3, lk. 298–333, NISA, SAGE Publications, London
- Kuhn, T. S. (2003). *Teadusrevolutsioonide struktuur*. Tartu : Ilmamaa. Tlk. Ruth Lias.

- Kurki, M., Wright, C. (2007). *International Relations and Social Science*. – raamatus: *International Relations*, Vol: 5, Oxford University Press, lk. 14-33
- Lakatos, I. (1978). *The methodology of scientific research programmes*. – Philosophical Papers, vol. 1. Cambridge : Cambridge University Press
- Lamborn, A. C., Lepgold, J. (2003). *World Politics into the 21st Century*. – Preliminary Edition, NJ: Prentice Hall
- Laudan, L. (2001). *Is Epistemology Adequate to the Task of Rational Theory Evaluation?*. – raamatus: Nola, R., Sankey, H. (2001). *After Popper, Kuhn and Feyerabend: Recent Issues in Theories of Scientific Method*. Dordrecht : Kluwer Academic Publishers
- Layne, C. (1994). *Kant or Cant: The Myth of Democratic Peace*. – *International Security*, Vol. 19, No.2, The MIT Press
- Legro, J. W., Moravcsik, A. (1999). *Is Anybody Still a Realist?*. – *International Security*, Vol. 24, No. 2, lk. 5-55, The MIT Press
- Lutz, D. S. (1984). *A New European Peace Order as a System of Collective Security*. – *Journal of Peace Research*, Vol. 21, No. 2, Special Issue on Alternative Defense (Jun., 1984), lk. 169-180, Sage Publications
- Machlup, F. (1998). *Are the Social Sciences Really Inferior?* – raamatus E.D. Klemke, Robert Hollinger and David Wyss Rudge (eds.), *Introductory Readings in the Philosophy of Science*, New York: Prometheus Books, 1998, lk. 135-153
- Mearsheimer, John J. (1990). *Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War*. – *International Security*, 1990, Vol. 15, No 1, lk. 5-56, The MIT Press
- Methodologies“, *Signs*, Vol. 30, No. 4, (suvi 2005), lk. 2173-2188, The University of Chicago Press
- Meyer, S. M. (1988). *The Sources and Prospects of Gorbachev's New Political Thinking on Security*. – *International Security*, Vol. 13, No. 2 (sügis, 1988), lk. 124-163, The MIT Press
- Mohan, R. C. (1989). *Perestroika and International Security*. – *Social Scientist*, Vol. 17, No. 11/12 (Nov. - Dec., 1989), lk. 3-29
- Moravcsik, A. (2001). *Liberal International Relations Theory: A Social Scientific Assessment*. Paper No. 01-02. Harvard University : Weatherhead Center for International Affairs
- Morgan, P. M. (2000). *Liberalist and Realist Security Studies at 2000: Two Decades of Progress?*. – raamatus: Croft, S., Terrif, T. *Critical Reflections on Security and Change*. London: Frank Cass
- Morgenthau, H. J. (1973). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. – New York: Alfred A. Knopf
- Nagel, E. (1979). *The Structure of Science: Problems in the Logic of Scientific Explanation*. – London : Routledge and Kegan Paul Ltd.

- Nicholson, M. (2004). *Rahvusvaheliste suhete alused*. – Tallinn: TEA Kirjastus
- Nola, R., Sankey, H. (2007). *Theories of Scientific Method: An Introduction*. – Montreal & Kingston : McGill-Queen's University Press
- Popper, K. (1998). *Science: Conjectures & Refutations*. – Klemke, E.D., Hollinger, R., Rudge, D. W. (eds.). (1998). *Introductory Readings in the Philosophy of Science*. New York: Prometheus Books, lk. 38-47
- Popper, K. (1998). *Science: Conjectures and Refutations*. – raamatus Klemke, E.D., Hollinger, R., Rudge, D. W. (eds.). *Introductory Readings in the Philosophy of Science*. New York : Prometheus Books, lk. 38-47
- Reynolds, C. (1973). *Theory and Explanation in International Relations*. – London: Martin Robertson and Co
- Riding, A. (1991). *Immigrant Unrest Alarming French*. – *The New York Times*. 23.06.1991
- Roberts, A. (1991). *A New Age in International Relations?*. – *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 67, No. 3(Jul., 1991), lk. 509-525, Blackwell Publishing
- Rosenau, J. (1996). *Probing puzzles persistently: a desirable but improbable future for IR theory*. – raamatus: Smith, S., Booth, K., Zalewski, M. (1996). *International theory: positivism and beyond*. Cambridge University Press
- Rosenau, J. N. (1980). *The Scientific Study of Foreign Policy*. – NY: The Free Press, Collier-Macmillan
- Rosenau, J. N., Thompson, K. W., Boyd, G. (1976). *World Politics. An Introduction*. – NY: The Free Press, Collier Macmillan
- Russett, B., Starr, H. (1992). *World Politics: The Menu for Choice*. – 4th Edition, NY: W. H. Freeman and Company
- Sankey, H. (2001). *Methodological Pluralism, Normative Naturalism and the Realist Aim of Science*. – raamatus: Nola, R., Sankey, H. (2001). *After Popper, Kuhn and Feyerabend: Recent Issues in Theories of Scientific Method*. Dordrecht : Kluwer Academic Publishers
- Smith, S. (2000). *Conceptualizing Security in the Last 20 Years*. – raamatus: Croft, S., Terrif, T. *Critical Reflections on Security and Change*. London: Frank Cass
- Tee, K., Luht, L. (2010). *Rahvusvaheliste suhete klassikaliste teooriate eesmärgid ennustamisel: tagasi tulevikku ja lakkamatu sõda või viimne inimene, ajaloo lõpp ja igavene rahu*. – raamatus: Kasekamp, A., Toomla, R., Tüür, K.. (2010). *Maailmast 2010*. Tartu : TÜ kirjastus, lk. 34-65
- Tickner, A. J. (2005a). *What Is Your Research Program? Some Feminist Answers to International Relations Methodological Questions*. – *International Studies Quarterly*, Vol. 49, No. 1 (Mar., 2005), lk. 1-21, Blackwell Publishing
- Tickner, J. A. (1992). *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*. – New York: Columbia University Press

- Tickner, J. A. (2005b). Gendering a Discipline: Some Feminist Methodological Contributions to International Relations. – kogumikus: Harding, S., Norberg, K. „New Feminist Approaches to Social Science
- Toma, P. A., Gorman, R. F. (1991). International Relations: Understanding Global Issues. – California: Brooks/Cole Publishing Company
- Trigg, R. (1993). Understanding Social Science: A Philosophical Introduction to the Social Sciences. – Oxford, UK and New York, USA : Blackwell Publishers
- Ungerer, J. L. (2012). Assessing the Progress of the Democratic Peace Research Program. – International Studies Review 14, lk. 1–31, International Studies Association
- Waeber, O., Buzan, B., Kelstrup, M., Lemaitre, P. (1993). Identity, Migration and the New security Agenda in Europe, London: Pinter Publishers Ltd
- Waltz, K. N. (1979). Anarchic Orders and Balances of Power. – raamatus: *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill
- Vasquez, J. A. (1997). The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz' Balancing Propositions. – The American Political Science Review, Vol. 91, No. 4 (Dets., 1997), lk. 923-926, American Political Science Association
- Weber, C. (2005). International Relations Theory: A Critical Introduction. – second edition, London: Routledge
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. – International Organization, Vol. 46, No. 2 (kevad, 1992), lk. 391-425, The MIT Press
- Wendt, A. (1995). Constructing International Politics. – International Security, Vol. 20, No. 1 (suvi, 1995), lk. 71-81, The MIT Press
- Williams, M. C. (2003). Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics. – International Studies Quarterly 47, lk. 511–53, Blackwell Publishing
- Worrall, J. (2001). Kuhn, Bayes and „Theory Choice: *How revolutionary is Kuhn's account of theoretical change?* – raamatus: Nola, R., Sankey, H. (2001). After Popper, Kuhn and Feyerabend: Recent Issues in Theories of Scientific Method. Dordrecht : Kluwer Academic Publishers
- Pilt Ren blogist (joonis 5). <http://renkris.tumblr.com/post/9884707227/neuropsych-duck-rabbit-illusion-irl-gestalt>

Summary

International Relations Theories in Lakatosian Scientific Research

Programme: the Allocation and Progressiveness of Reflectivist Security Theories

The current thesis purpose is to search for an answer in which scientific methodological framework the International Relations theories, more specifically, contemporary reflectivist security theories should be observed in order to claim them scientifically useful. The aim of the thesis is to offer a Lakatosian methodology of scientific research programmes for this framework. For testing the validity of the claim, six reflectivist theories (alternative security theory, third world security theory, the Copenhagen securitization theory, critical theory and feminism) are chosen on a basis of Steve Smith article where he proposes these theories to be observed as a part of new security interpretation paradigm.

The thesis starts off with a synthesis of different requirements a scientific theory must possess. In order to be claimed scientific the nature of what is being according to Ernest Nagel presented must be a systematical search for explanations, it has to elaborate the systems and different phenomena, evaluate the different conflicts which occur in order to create universality, be determining and separating from everyday interpretations, find inter-relations and compatibility neglecting values possessed by humans and must be a search for explaining hypothesis to test the existing patterns. Science should in addition be justifying and predicting – therefore useful. Furthermore, a scientific theory should carry some essential values in order to be claimed scientific. These values are conservativeness, consistency with the preceding theories, modesty in its claims, simplicity, generality and fallibility.

Taking these requirements into account, the usefulness of science would remain undiscovered as this criteria is not enough. That is why there are metatheoretical or methodological frameworks for science for to better evaluate foremost its usefulness. The first scientific methodologist being under observation is Karl Popper with its falsification as a scientific demarcation criteria and his scepticism towards empirical inductive method which seeks to find proof for each theory in every observation. The

second methodologist under observation is Thomas Kuhn who suggests that science moves in a revolutionary motion whereas there are cycles of “normal” science which is followed by proliferation of theories, then revolution and a new period of normal science. Kuhn explains that these processes do not have any positivist or deductive basis and purely depend on a subjective preference of the scientific community or scientists. Thus, evaluating the science of the theories does not depend on the construction on deductive basis and their fallibility, but entirely on preference.

The third methodologist under observation is Imre Lakatos who presented a methodology of scientific research programmes. Although, Lakatos is more in favour of Popperian standards and rejects the interpretation of Kuhn, he constructs a new form of falsification model which he calls “sophisticated falsification” opposed to Popper’s naïve falsification. The interpretation of the theories’ heuristics, according to what theories might construct a research programme, stands in the core of his methodology. In addition, Lakatos integrates the Kuhnian dynamic model, but rather calls science as a competition and progress of different research programmes rather than a linear revolutionary process.

Although Lakatos emphasizes on objectivist positivist records, then social sciences and International Relations which are created as a result of human interaction cannot prove its existence with the same methods and principles as the natural sciences. The reasons and possibilities for social sciences are given by Otto Neurath and foremost Fritz Machlup who presents 9 points why social sciences are not inferior compared to the natural sciences. After Machlup’s justifications the Lakatosian methodology can be interpreted as possibly the most comprehensive and useful methodological framework for analysing and evaluating International Relations theories as well as security theories. Although Lakatosian methodology is good and useful he does not clearly explain how theory preference is accomplished. Lakatos says that theories should be looked in a programme and to evaluate the programmes progressiveness, but does not give criteria for evaluation. That mistake is fixed by Alan Chalmers who brings out an objective “fruitfulness” criterion to evaluate the programme’s and theories’ progressiveness in a certain context. I also add scale of a theory as an important variable.

Analysing the six different theories brought out above the findings show that all those are compatible either with the claims of realism or liberalism international theory. Their greater emphasis is on the social construction or social nature of security which is interpreted by every theory, though differently. For instance, the constructivist theory claims that anarchy is what states make through social interaction, Copenhagen securitization theory says that the constructed threats should be in addition securitysized through a successful speech act, but feminist theory has the position that security is formed by accepting the women's role and suppression in a male society. Added by the emancipatory aspects of critical theory and collective and third world aspects the picture gets quite blurred and complicated to systemise without a good methodology.

Taking into account the context formed by the liberalist and realist theories the reflectivist security do not construct a separate programme, but complement to two contextual paradigms. When some aspects of constructivism and third world theory according to its heuristics adopt the theories into realism paradigm then on the other theories combined with the different ambiguous aspects of constructivism adopt these to the liberalism paradigm. I call those two research programmes "pragmatic security conflicts research programme" and "ethical security accomplishing research programme" accordingly. More progressiveness basing on the "fruitfulness" and "scale" criteria can be given to the "ethical security accomplishing research programme".

In conclusion the thesis proposes a more useful model for viewing different security theories in a complex, not separately. There might be other programmes formed if for instance post-structural theories would be included, but the basis for that would remain the same. So, reflectivist theories are ore useful if they are viewed in a formed scientific research programme, because they can add-up each other creating more clarity and simplicity if we want to make sense out of the world we are living in.